

MÜÜRILEHT

NÜÜDISKULTUURI HÄÄLEKANDJA

SAJA VIIKÜMNES NUMBER : APRILL 2025

HIND 4€

9 772346 662013

#150 : EBAMUGAVUS

JUHTKIRI

KUIDAS EBAMUGAVUSEST SAI POLIITILINE VAHETUSKAUP

Mäletate veel terminit „lumehelbeke”? See oli see noor inimene, kes väidetavalt vajas ühiskonna keerukusega toimetulekuks abirataid. Ta solvus kergesti, trampis jalgaodega, kui talle miski ei meeldinud, võis päevapealt töölt minema jututada ja oli pidevalt kimpus oma vaimse tervisega. Tema jaoks tuli panna filmide ja raamatute ette päästikuhoiatused, kui seal kujutati vägistamist või rassismi. Ta võis ülikooli esinema tulnud inimesi maha karjuda või neile platvormi andmist takistada. Ta võis nõuda mõne õppejõu tagandamist või õppehoone ümbernimetamist. Lumehelbekestega seostusid suure lombi taga toimunud keelamise, vaigistamise ja solvumise praktikad, mis pidid karikatuurselt illustreerima noorsoo suutmatust ebamugavustega toime tulla. Parempoolne meedia ja arvamusliidrid paisutasid need üksikjuhtumid üleelusuuruseks progressiivse noorsoo allakäigu narratiiviks. Ja laiem avalikkus neelas selle sööda meelsasti alla.

Viimasel ajal kohtab seda mõistet õnneks peamiselt ainult EKRE uudisteportaalis. Põhjus on võib-olla ka selles, et praegu oleks noori lumehelbekesteks sildistada sobimatu, kui vaadata, kes oma isiklikku ebamugavustunnet tsensuuri ja solvumistega üle võõpavad. Olgu selleks enda meelest vapralt Tallinna autoomanike ja meessoost pealinlaste õiguste eest seisev abilinnapea **Kristjan Järvan**, kes lasi Tallinna Transpordiameti naistepäevakampaania tenseerida, sest see olevat kohatu. Või ERRI nõukogu liikmed eesotsas „sõnavabaduse märtri” **Varro Vooglaiuga**, kes algatasid avalikkuses laiaulatusliku nõiajahi, sest nägid telerist uusaastaõöl kūrba (kus olid päästikuhoiatused?!). Või võtame maailma tähtsaima mehe **Donald Trumpi**, kes on oma lühikese ametiaja jooksul jõudnud juba isikliku solvumise pinnalt tõkestada suure meediaväljaande ligipääsu Valge Maja pressikonverentsidele ja nõudnud nende kohtunike tagandamist, kes tema küsitavaid väljasaatmisoperatsioone blokeerivad. Siin pole tegemist enam noorte tudengite ja väikeste avalike loengutega. Need näited kõnelevad poliitikutest, kes kasutavad oma laiaulatuslikku võimu selleks, et nemad ja nende valijad ei peaks endale ebamugavaid küsimusi esitama.

Kui keegi palub selgitust, miks istub Valges Majas inimene, kes liitlassuhteid lõhub, maailmamajandust destabiliseerib, vähemusi vaenab, kliimapoliitikale viilistab, **Putiniga** flirdib, naiste õigusi maha tallab, võimude lahusust õõnestab ja oligarhe võimestades jätkuvalt masside toetust omab, siis vastus ei ole hea majandusprogramm, vastaspartei peataolek ega ka mitte äärmustesse kalduv võukism. Pigem on asi selles, et „MAGA” lipukirja alla koonduvad inimesed, kelles järjest keerukamaks muutuv maailm tekitab ebamugavust. Selle asemel et seda ebamugavust analüüsida, enda hoiakute päritolu küsimuse alla seada või ebamugavuse tekitajaga kontakti astuda,

otsustasid nad, et lihtsam on lumehelbekese kombel jalgu trampida, maha viskuda ja kõigest väest karjuda: „Aitab! Tahan maha! Peatage see rong!”

Pakt, mille Trump on oma valijatega sõlminud, on olemuslikult lihtne: te ei pea kunagi muretsema, kas te kasutate suhtluses õiget asesõna; te ei pea pelgama, et teie kohatu nali võib olla solvav; te ei pea mõtlema järgmist džiipi ostes keskkonnakahjudele; te võite jätkata mustanahaliste diskrimineerimist töajõuturul; te võite naisi ahistada, kui nad kannavad liiga lühikest seelikut; te võite eirata fakte, kui need pole teie maailmapildiga kooskõlas; te ei pea maailma keerukuse mõistmiseks arendama oma empatiavõimet. Kui te lasete minul juhtida, siis kõik need sisemised ebakõlad hajuvad ning asenduvad vanade stereotüüpidega. Geopoliitika võib minu juhtimisel küll destabiliseeruda, kuid vähemalt muutub teie sise-maailm taas harmooniliseks.

Miks ma seda kõike väidan? Eestiski leidub väga palju Trumpi fänne, kes on nüüd rahukõnelusi kommenteerides järsku kahvlisse sattunud. Kas Trump tõepoolest kingib Ukraina Venemaale? Selles olukorras tuleb oma iidoli seisukohade kaitsmiseks ikka ja jälle meenutada, miks Trump vajalik on. Nii imbub Trumpi apologetide julgeolekuanalüüsidesse pidevalt jutt edukast võukismi suretamisest ülikoolilinnakutes, millega üritatakse pehmenendada Trumpi sõnavõtte, milles ta nimetab Ukraina demokraatlikult valitud presidenti diktaatoriks või Ukrainat sõja provokaatoriks. Trumpile andestatakse kõik, kuniks ta hoiab oma toetajate identiteeti kindlal pinnasel, kus seda ei ohusta muutuvad arusaamad seksuaalsusest, soorollidest, rassisuhetest ega heast elust. Hüvasti, ebamugavustunne!

Müürilehe seekordne number tegelebki just ebamugavusega, sest see tunne võib tabada meid palgaläbirääkimistel, lapsi kasvatades, magamistoas, vanadekodus, näitusesaalis, sotsiaalmeedias, maal, linnas. Ebamugavus on jagatud kogemus. Loomulikult saab selle silme alt ära koristada, selle eest põgeneda, seda tenseerida, ebamugavuse tekitajaid naeruvääristada, kuid ebamugavusega toimetulekut ei pea poliitikutele delegeerima. Meil on inimestena selleks küllalt vahendeid. Kõige parem ravim ebamugavuse vastu on sellest rääkimine. Soovin teile rohkem ebamugavaid vestlusi, sest nagu siin numbris tõdeme, aitavad ebamugavused meil sisemiselt areneda ja võivad elule kvaliteeti juurdegi anda!

Henri Kõiv, tegev- ja sotsiaaliutoimetaja

Foto: Heikki Leis

SISUKORD

EBAMUGAVUS

SOTSIAALIA

Elu kõigi ebamugavustega – *Leene Korp* [5–7]
Steriliseerimisest – *Christiana Sammal* [8–9]

ZEN

Introverdina ekstravertses maailmas – *Kärt Kelder* [10–11]
Emadus on ebamugav – *Brigitta Davidjants* [20]

SEKS

Nõuandeid nõusolekuhirmude ületamiseks – *Kristina Birk-Vellemaa* [12]
Seksuaalsusest dementsuse kontekstis – *Jaanika Tutt* [13]

PERSOON

Intervjuu Kristi Saarega – *Aleksander Tsapov* [14–17]

VASAKSIRGE

Lahendusi kõrgetele toiduhindadele – *Tõnn Viik* [18]

KIRJANDUS

21. sajandi (feministlikust) olmeromaanist – *Maia Tammi* [22–23]
Kiirkohting: Johanna Roos [24]

KULTUUR

ARVUSTUSED

Lavaspart: Sigrid Savi tantsulavastus „Murda” – *Erin Ruudi* [25]
Kunstispart: „Uru Valteri isikunäitus” – *Saara Mildeberg* [25]
Uued plaadid [31]

MUUSIKA

Intervjuu Einike Leppiku ja Paolo Giroliga – *Mariliis Mõttus* [26]

KUNST

Intervjuu Al Paldrokiga – *Andra Orn* [28–29]

SKEENE

UEB: V4RI [30]
Popkultuuriankeet: Delfi Oraakel [30]

SUHTED

Lohakas lits – *Milkgirl373* [34]

KESKKOND

AJALUGU

Kuidas rääkida taimedest – *Raivo Kalle ja Renate Sõukand* [32]

dermatiit

vaatan paberilt nende tüüpide nimesid
uhkelt otse pealkirja all
ma ei saa mitte mäletada
ma ei saa mitte mäletada
ma püüan aga see kõik on
mu nahal nagu luitunud suvepäev
liiv liiv liiv liiv igal pool
ma ei saa mitte mäletada

(vahel meenutan mõnda lugu ja miski ei meenu mäletan ainult seda lauset mis meenutama tõukas see on mälu pildis esiplaanil nagu päiksevalguses teravalt välja joonistuvad sambad iga leheke kapiteelil selgelt eraldatav aga see mida üritan meenutada on läinud liivaterad veerevad mööda vundamenti pehmed varjud natuke krobelistes servadega meenutavad midagi mis ei meenu)

loen neid nimesid ja ei saa mitte mäletada
lood hõõrduvad naha vastu liiv on igal pool mu nahk ketendab
need lood on marraskil käeseljad
punetavad käeseljad
hooajalised marrastused mis ei lähe kunagi päris ära
liiv tungib sisse veristest pragudest mu kandadel
liiv ärritab tõmbab mu selja verilihale
nagu vaip mida mööda nii paljusid meist on lohistatud

tunnen seda kõike korraga iga kord kui mu huuled kuivavad
kui käeseljad on külmakaredad see tolm vaiba kurdude vahel tõmbab lõhed kandades tänini lahti keskküte paneb põsed pudenema

see artikkel on kuiv õhk ma ei saa mitte mäletada
vastu tahtmist haaratud nahk
nad on pugenud neisse pragudesse

**

mis jääb selle maja alla

ma magan hiiglaslike kangastelgede külje all rohelisel kušetil ja mu jalad on kasvuvuludes
veel varem magan venna kõrval suures kaheinimesevoodis mis on nagu lainetav põld meie ümber linalõhn korraga võõras ja tuttav

tahaksin unustada selle maja nagu ta ise on end unustanud
tekikotil on värvilised laigud
sellist rohelist kollast roosat ja sinist tuhmi kui tolm näen hiljem vaid vanaema ja vanaisa pesukapis ja sinikatel
meid eraldab kangastelgedest raske pruun villane kardin meid eraldab tolmulõhn
kõige väiksem vend magab võrevoodis
vanemad teisel viljapõllul
armsad väiksed paadikesed öö vanas lõhnas

nüüd lõhnavad ööd seal teisiti
ma ei tea kas kangasteljed jäid alles
isegi suvisest niiskest heina ja kivide lõhnast käib üle krohvi
värske värvi
ja keskklassi deodorandi alla peidetud higi hõng

LUULE SAARA LOTTA LINNO

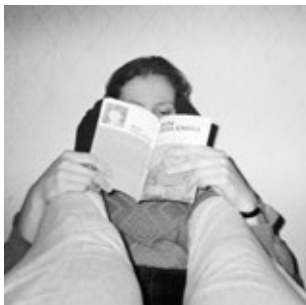

Foto: erakogu

Saara Lotta Linno on juba proovinud kreeme ja salve ja võideid ja unustamist, aga reavahetused ja kordused töötavad paremini.

Esikaanel Kristi Saare. Foto: Alana Proosa

TOIMETUS

Aleksander Tsapov	peatoimetaja	aleksander@muurileht.ee
Henri Kõiv	tegev- ja sotsiaaliutoimetaja	henri@muurileht.ee
Mariliis Mõttus	elustiili- ja muusikatoimetaja	mariliis@muurileht.ee
Maia Tammi	kirjandus- ja teadustoimetaja	maia@muurileht.ee
Helena Aadli	kultuuritoimetaja	helena@muurileht.ee
Pille Sepp	keeletoimetaja	pille@muurileht.ee
Janet Kljuzin	müügi- ja reklaamijuht	janet@muurileht.ee

Makett/kujundus	Madis Katz
Illustraatorid	Andrei Kedrin, Ave Taavet, Jaan Pavliuk, Jaan Rõõmus, Liisa Kruusmägi, Liisi Grünberg, Lilian Hiob, Maria Dimancea, Maria Izabella Lehtsaar, Martin Eelma, Nadezda Andrejeva, Stella Salumaa, Vahram Muradyan
Fotograafid	Alana Proosa, Iris Kivisalu, Johanna Reinvald, Ken Mürk, Renee Altrov, Tõnu Tunnel

KOLLEGIUM: BRIGITTA DAVIDJANTS, SIGNE IVASK, JENS JAANIMÄGI, KAROLA KARLSON, HELGI SALDO, BERK VAHER

VÄLJAANDJA: SA KULTUURILEHT

TOETAB KULTUURIMINISTEERIUM

TRÜKK: KROONPRESS · TIRAAŽ: 4500

JÄLGI MEID

SAADA MEILE

Uudiseid ja pressiteateid: uudised@muurileht.ee
Kirju, heliplaate, raamatuid ja muid väljaandeid Müürilehe aadressile Voorimehe 9, 10146 Tallinn
Müürilehele pakke saates palume märkida aadressaadiks kindlasti „Müürileht”.

KAASAUTORLUSEST

Müürileht ootab kaastöid, milles on ajakohased ideed ja nende veenvad põhjendused; mis on kirjutatud loetavas eesti, vene või inglise keeles; milles ei leidu arutut idiootsust, vaid troonib silmapaistev mõtteselgus. Palavalt oodatud on artiklid ühiskonna, kultuuri, teaduse ja laiemalt elu kohta. Toimetus jätab endale – iseenestest mõista – õiguse valida, millised tekstid avaldatakse. Aga kuna määrav ei ole ainult tekst, on tervitatud ka illustatsioonid, fotod, koomiksid, plakatid ja muud ajaleheformaati sobivad väljendusvormid! Kaastööga seoses võta ühendust mõne meie toimetajaga.

TOETA MÜÜRILEHE VÄLJAANDMIST

Telli Müürileht püsilepinguga 2.20 € eest kuus: tellimine.ee/muurileht
Reklaami Müürilehes: muurileht.ee/reklaam

INFO TELLIJATELE

Müürilehe levi korraldab Express Post. Kui värske leht õigel ajal kohale ei jõua, siis võta ühendust Express Posti klienditeeninduskeskusega telefonil (+372) 617 7717 või kirjuta aadressil tellimine@expresspost.ee.

Illustratsioon: Maria Izabella Lehtsaar

TERE-TSAU!!! UUDISKIRI KES PEERETAS?

Illustratsioon: Sidney Lepp

Täna jagan kasulikke nippe seltskonnas peeretamiseks.

Esiteks, unusta ära, kes sa oled, sest peeretamise ajal pole kasulik oma CVd meenutada. Ole sa arhitekt või kriitik või ettevõtja, kes saanud auhindasid või aurahasid – viska see peast välja, kuna kõige parem on lasta peeru n-ö puhta lehenä. Palju tšillim on mõelda, et olen peeretav inimene, mitte peeretav tootedisainer.

Ära rapsi. Sel hetkel, kui peer hakkab tulema, on juba hilja asendit sättida. Rapsimine tekitab ainult ärevust ja paanikat nii sinus kui ka teistes. Peeru ennetamiseks on mõistlik juua vett ja teada, mis sinu kehale sobib. Mind ajab näiteks lillkapsas peeretama, aga sind ei pruugi ajada. Täiesti normaalne on ka paluda toitu tellides kõik peeretama ajavad lisandid einest välja kärpida. Ausus olgu alati au sees! Kui sind ajavad aga peeretama öhk ja päike, siis ehk aitab järgmine punkt.

Ära mõtle üle. Peerul on kaks ebamugavat momenti: hää! ja hais. Kui häält ei tule, ei saa keegi kunagi teada, kes lasi. Kui haisu ei tule, pole ju vahet, et kuulsime peeru. Peeru hää! on tavaliselt võimalik pükste hõõrdumiseks või kõhatuseks mängida. Alati on variant ka vaadata lakke või aknast välja. Proovi kodus järele! Lagi ja aken on kindlasti paremad kui telefon või käekell, kuna kella vaadates tekib kaaslastel tunne, et ootad pellerisse minekut. Lagi on isegi kõige turvalisem valik, sest see tõmbab ruumi laiemaks.

Võta omaks. See soovitus sobib vaid julgematele ja kollektiivis oma koha leidnutele. Uue liikmena on peeru omaksvõtmine riskantne, aga samas võib see avada ukse,

mis muidu oleks suletuks jäänudki. Esimesel tööpäeval ei soovitaks peeru omaks võtta, aga kui tead, et oled kohas, kus sul elukestvaid väljavaateid nii või naa ei ole, julgustan seda proovima. Omaksvõtmise puhul on oluline, et sa kohe teist otsa ei lase, kuna teist ja kolmandat omaks võtta on juba haiglane. Üks peer nädalas on tervislik maksimum. Omaksvõtmisel soovitatakse pigem kasutada täislauset „vabandust, mina peeretasin“ kui lihtsalt sõna „sorri“ või „oih“.

Ülbusel pole siin kohta. No tõesti, kui peer tuleb seltskonnas, siis peeretajana ei tasu teisi süüdistada, ä la „mis faking toitu see kohvik pakub“ jne. Peeru tunnistajana ei tohi samuti ülbeks minna ja haavale soola raputada. Samas pole ka vaikus hea ning midagi tuleks ikkagi öelda, näiteks: „No näed, terveid inimesi kui palju!“ Ühesõnaga, midagi julgustavat. Kindlasti tuleks vältida peeru kirjeldamist, sest keegi ei taha teada, et tema peer oli „nagu väike prääksuv part“ või „nagu tõmbaks sussiga üle märja vaiba“. Onomatopoeetika on üleilgne, kui pole ühist kokkulepet üksteise peeretusi jäljendada.

Lase minna. Uus päev ootab alati. Peeretuse hetkel on tunne, et sinust saab ühe piuksuga maailma keskpunkt, aga ausalt ka – homme ei mäleta keegi. Proovi ise samuti see ära unustada ja peerujärgsel päeval üllata kaaslasid. Jää meelde kui armas inimene, kes tõi kõigile jätist, mitte kui see tüüp, kes lasi peeru, vaatas kella ja hakkas rapsima. Loodan, et õpetusest oli kasu.

PS. Palun ära jaga seda teksti edasi, loe ja las ta siis hahitub öhku...

1HÄÄL REIGO NAHKSEPP

Alati
kui bussipeatuses on
mingi ununenud paun
lähem talle sammu
lähemale
lootuses et äkki ikka
seekord on pomm
Suht kunagi ei ole
märjad ujumisriided on

MÕÕDULINT

Uurisime lugejatelt, mis neile ebamugavust valmistab, ja selgusid kõige ebamugavamad seigad meie eludes. Sügav kaastunne!

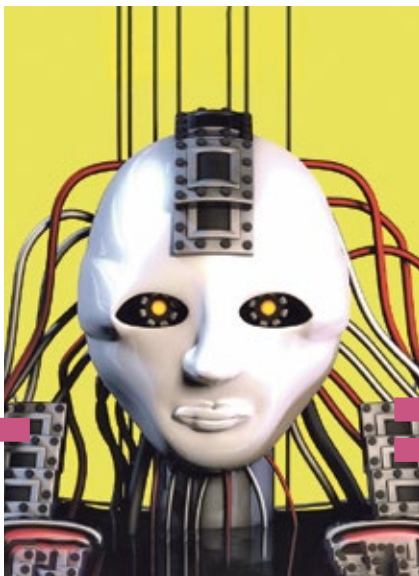
1. Sõbrale tagasiside andmine, kui ta teos on sitt.
2. Võõra inimesega samas tempos kõndimine.
3. Avalike tualettide puudus.
4. Kui keegi ütleb, et tal on ebamugav.
5. Kui ei saa aru, kuidas sõna käändub – tahan tunda end lõõgastanumuna?
6. Rasedus.
7. Liigne entusiasm.
8. Instagram.
9. Kui kutsutakse teatrisse ja küsin, kas neil mingeid sõbrapileteid on.
10. Uus šile asfalt.

Kes kannatab, see kaua elab!

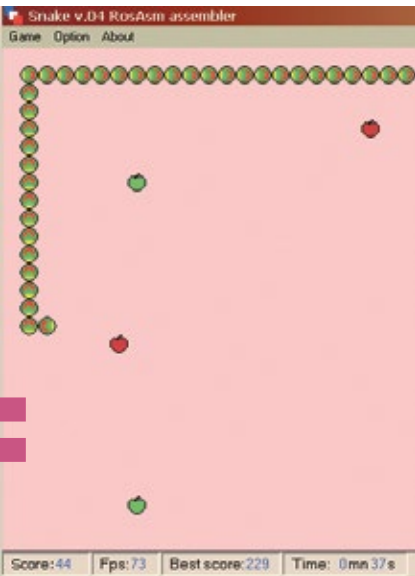
KUU TEHE

Foto: Marc Dragiewicz / Wikimedia Commons (CC BY-NC-SA 2.0)

Illustratsioon: The-Structure / DeviantArt (CC BY-NC-SA 2.0)

Allikas: Beyond2000 / Wikimedia Commons (CC BY 3.0)

Foto: Mads Katz

Leene Korp pusib iga päev selle nimel, et inimestel, eriti lastel, oleks õues mõnusam olla. Parajasti on ta ametis Tallinna kooliümbruste meeldimavaks tegemisega. Armastab matku, taliujumist, sotsiaalseid muutusi ja teisi ebamugavusi.

Meist enamiku elud mööduvad evolutsiooni mõttes ikka enneolematus mugavuses. Paraku on sellega kaasnenud sama enneolematud elustiilihaigused.

Karl Eriku elu pööras pea peale fibromüalgia, valus ja kurnav haigus, mis nõuab väga palju puhkamist, kuid millest välja puhata ei saagi. Nende ebamugavused on üdini olmelised. Ja olmest tulebki ses loos palju juttu – näiteks veel välikäimlatest, ripptoolidest ja raskustekidest, savist, jalgrattast ratastooli asemel, sabakon-dist, lõketest ja paberist seintest.

„Elu kõigi ebamugavustega“ on väike sõbralik sõnamäng, mis on inspireeritud „kõigi mugavustega elust“, väljendist, mis pool sajandit tagasi tähistas jagatud unistust oma korterist, voolavast veest, pehmest sohvast, stabiilsest küttest ja kui eriti vedas, siis autost kilomeetri kaugusel garaažis. Eluviis, mille poole esialgu püüeldi, muutus tasapisi mugavusstandardiks ning nüüdseks on see standard kogunud uusi kihte alates stabiilsest wifist ja õhuniisutist kuni parkimiskohtadeni üle linna. Meist enamiku elud mööduvad evolutsiooni mõttes ikka enneolematus mugavuses. Paraku on sellega kaasnenud sama enneolematud elustiilihaigused, millele sekundeerib kehv vaimne tervis. Nokk kinni, saba lahti.

„Inimesed istuvad kogu aeg, ei liigu, ei külmeta, ei nälgid!“ võtab Liis need probleemid kokku, „see mak-sab kätte halvema füüsilise ja vaimse tervisega. Aga teisipidi, kui mugavused ära võtta, tekivad teised hädad. Külmetad ja nälgid!“ Ka sõna „mugavus“ on saanud ajapikku hoopis noomivama kuue, ehtides nüüd näiteks üleskutsesid mitte jääda kinni mugavustsooni.

Selle taustal kasvavad kriisid aina ähvardavamateks pundardeks. Kord sattusin vestlema tublide eesti jahimeestega, kes leidsid, et kui mõni suurem kriis lõpuks kohal on ja tavapärase mugavustega elu katkeb, siis enamik inimesi sureb jalapealt oma abitusse ning alles jäävad vaid tugevad püssiga mehed. Toonased hoiatused kõlavad 2025. aastal iseäranis hirmsalt.

Aga kas mugavuste ära kukkudes on tõesti ainsaks valikuks abitus või püssid? Oma jutukaaslasid kuulates jäi mulle teine mulje – paras ports ebamugavusi aitab endale sobivaimat elamise „tiksu“ otsida ja ka hirmudega tegeleda. Ja seda mitte kõige pörutavamal moel, pigem mõnusalt ja sõbralikult, samas taktis Virgo sõnadega: „Enese proovile panek on ju selline vaikne toksimine, ikka jõudumööda.“

I. VIRGO: KUUEHEKTARILINE ELUTUBA

Intervjuu Virgoga toimus ühel talvisel õhtul tema kodu-õues Kõrvemaa serval pakulõkke valgel ripptoolis kiikudes. Õu ongi Virgo ja tema abikaasa Signe elu keskpaik. Kui paljudel on maakoduks uhke ja mugav maja, mis muudab argirutiinid tubaseks, nii et välja pole peaaegu asjagi, siis siin on vastupidi: õu on eluruumi osa, maja seevastu tilluke. „Tihti on üks esimesi küsimusi, kui jutt on meie elamisest, et palju meil ruumi on. Kui ütlen, et 40 ruutu, tõmmatakse nägu krimpis. Nüüd olen sellest loobunud. Üten, et kuus hektarit.“

Virgo kolis Tartust ära pisut enne koroonat – tahtis linnakärast eemale. Värskest valminud majja jäi elektri-kaabel vedamata, ehkki mitte sihilikult. Selleks oleks lihtsalt kulunud sama suur summa kui kogu ehituse peale. Viis aastat hiljem on ainus tõsine argument, miks

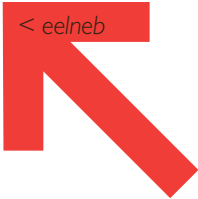
elektrivõrguga liituda, võimalus maja soojas hoida, kui elanikud peaksid pikemaks ajaks ära sõitma. Muidu toimib elu kenasti päikesepaneelide, akude ja vajaduse korral generaatori abiga.

Tegevusi ajastavad Virgo ja Signe lähtuvalt päevavalgusest ja loodusoludest. Planeerimist on parasjagu, näiteks küttepuid saetakse siis, kui on päikest ja voolu. Seega mitte talvel. Ja osa töid tasub ära teha enne sääseparvede pealetungi.

Kui tekib küsimus, et mida sellise tempoga üldse teha jõuab, siis Siilide koduaia põhjal tuleb välja, et nii mõndagi. Hoovil on saun, puukuur, maakelder, kolakoda, skulptuurid, garaaž, kõrgpeenrad – ikka ise tehtud. Muide, kui harilik eestlane vajab toimetulekuks linnamaasturit, siis Virgo garaažist paistab väike madala põhjaga Kia.

Toiduvarud on Virgol korralikud nii puhuks, kui valla sahk ei lükka mitu päeva teed lumest lahti, kui ka sel lihtsal põhjusel, et pood on kaugel ja sinna plaksupealt ei lähe. „Kõige spontaansem asi, mida saad teha, on Selveri kuller tellida. Kes tuleb homme,“ võtab Virgo võimalused kokku.

Üleüldse tundub, et see majapidamine tuleb ootamatult iseseisvalt toime. „Kui mõni elektriiaam öhku lastakse või poes kassad ei tööta, siis meid see ei mõjuta. Paar nädalat peaks ikka muretu olema,“ seletab

ristis, nagu väiksed lapsed, et kõike peab saama täie rauaga. Vool peab olema kogu aeg võtta, selle asemel et oma tegevusi natuke ajastada.”

2. LIIS: KASVUHOONE JA TEISED TÕMBEKESKUSED

Liisi, tema elukaaslase **Meelise** ning laste **Pipi-Liisi** ja **Atsi** maakodu asub Elva lähedal. Võimsat metsa, mis kodu vanasti ümbritses, enam palju alles ei ole, kuid ürgorg on, mõned metsatukad ka. Kui kevadel ja sügisel käiakse maal toitu kasvatamas, siis pikemalt veedetakse seal aega suvel, kohe kuu kaupa. Iga suvi algab üleminekuga linnaelult: „Alguses on väga raske, nii kolm-neli päeva. Kõik see Facebook on veel meele, et kes mida postitas. Ja et peaks käima festivalidel. Aga FOMO läheb üle – kröks käib ära ja eda-

Kunstnikutöös, nagu seda praegu viljeletakse, on kõiksugu kannatused justkui mingi püha normi osa.

si enam ei mõtle ka, et mingi internet üldse kunagi eksisteeris.”

Liis hoiabki maakodu internetivabana: „Sisetunne on mulle kogu aeg olnud, et kahe elu vahel rähklemist ei ole siia vaja. Miks olla mentaalselt kuskil teises kohas, kui väljas on nii liis!”

Sedasi möödub ta elu sarnaselt Virgoga õues. Juba vetsu minekuks tuleb hommikul majast väljuda: „Pead natuke kõndima, vaadat, mis ilm on, kui sajab, pead midagi selga panema. Istud, kuulad linnulaulu. Saad mõtte klaariks,” kiidab ta elukorraldust.

Pisikest hämarat elumaja on tarvis praktilistel põhjustel, aga see pole kodu süda. Väike ekraanide ja mugavusteta maja utsitab ka lapsed õue. Väga innukalt Pipi-Liis ja Ats maale sõita ei taha, aga kui nad juba kohale meelitada, kohanevad nad kiiremini kui Liis ise: „Pool tundi virisevad ja siis hakkab põnev.”

„Panin endale kasutu oleku eest kogu aeg puid alla. Nüüd häirib vähem. See ongi rehabiliteerumine – haigus ei lähe mitte ära, vaid sina õpid sellega elama.” – Karl Erik Saks

Vesi tuleb Liisil kaevust, süüa tehakse sageli lõkkel, kuigi pärast laste sündi toodi kohale ka pliit. Kõik lahendused on lihtsad, töökindlad ja seetõttu omal moel turvalised. „Meil ei ole mingit häda selle vetsuga. Veega WC puhul peaksid muretsema, et talveks veed välja saaks. Mugavused toovadki sageli mingi jama kaasa.”

Kõik toimetused, mille saab linnas võib-olla paarisaja sammuga ära teha, toovad maal tasases tempos tiksudes nagu muuhulgas kaasa paraja koguse liikumist ja hea koormuse: „Olen vahel vaadanud, kui pal-

ju taimede eest ka hoolitseda. Kasvuhoone on meil ikka uskumatu tõmbekeskus!”

Sääskedest ei saa ka siin üle ega ümber. Aga nagu mõnede teiste ebamugavustegagi, on võti harjumises, kuni jõuad mugavuspunkti, teab Liis. Tuleb lasta end kevadel süüa, kuni sääsk ei sega enam – ja oskategi koos elada. Parmudega seevastu asi sama lihtsalt ei käi. Õnneks on Liis märganud, et parm hoiab eemale sealt, kus on linnud. Niisiis hoiab Liis lindude ligi. Vastase käitumist tasub tundma õppida!

3. LAURA: SAVI ELUSTAMINE

Juba õige noorena hakkas Laura tegelema kunsti ja käsitööga. Käeline tegevus pakkus teraapilist kogemust, rõõmustas ja rahustas, pealegi oli tulemus hea ja see jäi ka teistele silma. Nii sai Laurast keraamik ja installatsioonikunstnik. Praeguseks on tal seljataga enam kui 200 näitust üle maailma.

Materjalide ja meediumide hulk, millega Laura on töötanud, on üüratu. Lisaks savile ja värville bioplast, metall,

puit, tikandid, niidid ja muu tekstiil, taimed, eriti mugul nimega jamss. Videod, heliteosed, natuke *performance*’eid. Koroonaajal tekkis kriitiline olukord, kus keraamikastudio oli lukus, aga näituseid ei tühistatud. Siis õppis Laura internetist selgeks püstolitaolise esemega vaipade tegemise ehk taftimise, näitused said peetud ja taftimine on siamaani üks ta lennikitehnika.

Iga uus materjal nõuab pingutust ja kohanemisega, sadu tunde omadustega tutvumiseks ja osavaks saamiseks. Lühidalt: rutiini. Kätele ja kehale on see töö ja vaev. Aga Laura on õppinud valuga arvestama, näiteks ühe päeva nädalas veedab ta voodis: „Tegelikult on see suur väärtus ka, et kui on voodipäev, siis on voodipäev ja ikkagi päris hea. Valul on mingi suunav võime.”

Igasugu ennustamatuid raskusi on tema töös üksjagu: kui suure keraamilise eseme saab mahutada põletusahju, pakkida kasti, saata kulleriga 3000 kilomeetri kaugusele, riputada näitusesaalis kõrgele lakke? Kõige mugavam see just ei tundu.

Aga koostöö materjaliga hakkab just tänu sellele pingutusele ja vilumusele vaikselt toimima. Laura ütleb, et tuleb lihtsalt valmis olla: „Ma püüan võimalikult tihti stuudiosse sattuda, isegi pärast pikka tööpäeva, ja lihtsalt hakkan midagi tegema.” Tekivad uued ideed, lahendused, seeriad. Savist, mis on kivine materjal, saavad elusad asjad ja kolleegi kontsaking inspireerib looma uusi variatsioone. See protsess pakub suurt naudingut, ütleb Laura: „Mõnikord alustan hobiprojektiga, ütlen, et see on endale, puhkuseks. Neid asju jääb aga kandma mingi rõõm ja tihti jõuavad just need teosed näitusele.”

Kunstnikutöös, nagu seda praegu viljeletakse, on kõiksugu kannatused justkui mingi püha normi osa – on ootus, et kunst sünnib vaevast, mitte rõõmust, ennustamatus seoses olmega ja vabakutselisusega kaasnev habras finantsseis, lisaks eelarvamused, kui kunsti tegemise kõrvalt veel kuskil töötada.

Peen välismaine näitus või residentuur, kuhu kutse saamine tundub suure tunnustusena, võib olme seisukohalt olla kui pörsas kotis. „Kodulehelt ei saa teada, millised on elu- ja tööttingimused,” jagab Laura. Soomes eeldati ühel biennaalil, et kunstnikele sobib ka surnukuuris pesus käia. Ühes kuujärges residentuuris sattus ta koos teiste kunstnikega elama paberist seintega majja, kus kõik kostis läbi, teises residentuuris oli toas seitse kraadi sooja. Kokku on ta osalenud mitmekümnes residentuuris.

Veel eeldatakse, et eesti kunstnik lepib vähesema hoole ja madalama tasuga kui teised või on valmis töötama puhta muidu, samas kui installijadki kõrval pal-

ka saavad. Istu siis pärast lahke näoga nendega õhtu-söögilauas!

4. KARL ERIK: RATASTOOLI ASESEL JALGRATAS

Kui Karl Erik oli 20-aastane töötav tudeng, tekkisid tal ootamatult lihasvalud – justkui oleks rasket trenni teinud, kuigi enda teada ei ole. Juba varem oli ta olnud kimpus migreeniga, valud hakkasid vaikselt und segama, tekkis kurnatus. Guugeldades leidis Karl Erik, et see kõik klapib fibromüalgia – haigusega, mis toobki kaasa seletamatud kroonilised laiaulatuslikud valud, kehva une, mured mälu ja keskendumisega ning suure väsimuse.

Omapäraseid sümptomeid on veel teisigi. Näiteks oma keha pidev tunnetamine, millega terve inimese organism aju ei väsitä. „Ma tunnen oma varbaid, oma jalgu, oma käsi kogu aeg. Nad ei peagi valutama. See on ajule meeleltul kurnav, et seda tunnetust ei saa välja lülitada,” võtab Karl nähtuse kokku. Lisaks võib stress põhjustada fibromüalgia patsientidel depressiooni ja ärevushäiret. See on justkui paratamatus.

Ka meditsiinisüsteem ja ühiskond tervikuna ei pruugi kõiki sümptomeid ühtviisi arvestada. „Arstid ei saa aru, et kroonilisest valust kurnavam on väsimus, 12-tunnine unevajadus, võimetus välja puhata. Need andmed ei leia infosüsteemides kajastustki,” võtab Karl need mured kokku. Samas leiab ta, et tal on vedanud, kuna ta on mees – talle tundub, et fibromüalgia

naispatsientide probleeme võetakse vähem tõsiselt ja ka diagnoosi on neil raskem saada.

Aga kuidas sedasi üldse elada? „Algul oli väga raske. Panin endale kasutu oleku eest kogu aeg puid alla. Nüüd häirib vähem. See ongi rehabiliteerumine – haigus ei lähe mitte ära, vaid sina õpid sellega elama.” Karlil on nüüd diagnoos, puuduv töövõime, kogemusnõustaja paberid ja huvikaitseorganisatsioon, samuti erialased tööülesanded eneseteostuseks ja äraelamiseks.

Ning iga Karli päev on timmitud haigusega arvestavaks. Mitte just kõige kvaliteetsem 12-tunnine uni koos varahommikul lisanduva valuga. „Võtan seitse patja kaissu, poen raskusteki sisse. Sedasi poolunest poolunne puhkan valu välja,” kirjeldab Karl. Järgneb vaevaline ärkamine, mis võtab mitu tundi. Ja seda kõike tavalisel päeval, kui üldine valufoon on vast üks-kaks palli kümnest.

Tööd tasub teha väikeses annuses, sest üks pikk tööpäev tähendab mitut päeva valu ja väsimust. Näiteks ühel intensiivsemal perioodil, kui Karl kogemusnõustajaks õppis, lõi tal valu sabakonti. Ilma mingite varasemate vigastusteta, kolmveerandiks aastaks. Selline on kroonilise haiguse „ebaõnneratas”.

Nagu nimme peaksid fibromüalgia inimesed, kellel on üsna raske liikuda, valufooni kontrolli all hoidmiseks iseäranis aktiivsed olema. Karlil on lahenduseks koer, kellega lihtsalt tuleb õues käia. Ka jalgratas on hea abiline – liikuda saab, sadulas istuda on lihtsam kui kõndida ja vändates jõuab kiiremini. Vahel viskab Karl

Erik nalja, et jalgratas on tal ratastooli asemel. Muide, sel aastal sõitis Karl esimest korda rattaga ületalve. Tore mõelda! Kui tema saab, saaksid vast ka teised.

EBAMUGAVUS KUI PRIVILEEG

Kõik mu vestluskaaslased olid ühte meelt, et tegelikult on neil väga suured privileegid. Maailmas on miljooneid inimesi, kes iga päev samuti ebamugavusi kogevad ja kellele mugavustsoon on kättesaamatu unistus. Enamikul neist ei ole võimalust otsustada tervise hu-

MOLUTAMINE JA TEISED SALAMUGAVUSED

Mis üldse on ebamugavused? Mingi mitte-kvaliteet, millegi puudumine, millestki ilmajäämine? Kui kuulata mu vestluskaaslaste lugusid, jääb mulje, et ebamugavused annavad elule kvaliteeti juurdegi, suunavad kohanema mingil värskel viisil, nõuavad rahulikumat rütm-i, aga pakuvad ka väikseid võite. Tundub isegi, nagu ebamugavuste sees võiksid olla peidus mingid eriti mõnusad salamugavused, mille juurde normaalse elu kiires virvarris kuidagi ei pääse.

Karl on saanud sättida oma elu paika niimoodi, et kroonilistest valudest ja kurnatusest hoolimata jääb ressurss ülegi. Need on ta suunanud huvikaitsesse. Neil vähestel tundidel, kui tal on jaksu töötada, istub ta kodus oma mugavas arvutitoolis ja muudab fibromüalgia patsientide elu Eestis paremaks.

Liis räägib, et suure osa tema suvisest maaelust, kui aiatööd on pausil, moodustab molutamine selle kõige ehedamal kujul: „Hommikul ärkad, teed kohvi, lähed vahid oma porgandeid. Siis lähed vahid küüslauke. See võtab pool päeva raudselt ära. Ülejäanud loodus tahab ka vahtimist, sest seal toimub pidevalt midagi. Näiteks on meie juures elanud aastaid händkakud. Jälgid, kuidas nad toimetavad, kuidas mingi hetk tulevad pojad pestast välja ja hakkab pihta tohtu kakuelu. Lennuvõime saanud kakupojad hakkavad öösiti hullult karjuma, siis ei saa magada ja pead päeval järele magama. See kõik võtab aega.”

Selliste päevade puhul ei ole justkui midagi produktiivset või mõõdetavat ette näidata. „Samas on sellel mingi täiesti uskumatu kvaliteet,” tõdeb Liis.

Sarnaselt Liisiga tunnetab oma ilmast ja aastaaegadest sõltuva õueelu väärtust ka Virgo. Oma hoovi kutsub ta mängumaaks ning näiteks kuuri või mõne kivilukultuuri tegemist mängimiseks. See võtab sooritusurve maha. Asju ei pea enam tegema tõsise näoga. Võib ehitada käsitsi ja aeglaselt, selle asemel et kutsuda mugavalt ja kiirelt appi traktor või meistrimehed. Sedasi kujuneb käegakatsutav lõpptulemus – kelder või puukuur – küll tasapisi, kuid omal moel hoopis kvaliteetsemalt. Virgo selgitab: „Sul on aega mõelda ja selle käigus võib tekkida uus idee. Lihtsalt vaadata, mis saab. Kõik, mis ma siin teen, on minu jaoks looming.”

Ning Laura, kelle igapäevatöö ongi loomine, teguseb Virgoga lõppeks üsna sarnaste impulsside pealt. Ta sõitab end stuudiosse, tunnetab materjali, võtab aja ning sedasi saab nii uusi teoseid näitustele kui ka tuge meelele: „Mõnikord oled kuidagi marraskil, siis lähed ja kerid või nõelud midagi. Ja kui stuudiost lahkud, on väimujõudu rohkem kui enne.”

ÕUEHOOAEG ALGAB!

Mismoodi need salajased mugavused siis ebamugavuste seest välja ilmuvad? Tundub, et üheks keskeks elemendiks kõigi mu vestluskaaslaste lugudes on mingi hooajalisus, teatav kooskõla võimaluste ja rütmidega. Olgu need rütmid siis tingitud ilmast, elektrist, sääskedest, valutsüklitest või parajasti käpas olevast materjalist.

Veel tundub, et vaja on ka salamugavusi toetavat keskkonda – kellel stuudiot, kellel arvutitooli, kellel

hoovi. Kui nüüd peaks jääma mulje, et kõigi mugavustega linnakorterites on need rõõmud ikkagi kättesaamatud, kuna pole ebamugavustega kohanemiseks sobivat keskkonda, ning seega on tulevikus valikus ikkagi ainult abitus või püssid, siis mina oleksin lootusrikkam.

Võib ju alustada ka väiksemalt. Kui märkad oma elus mõnd järjekordset pisikest ebamugavust, siis äkki polegi tarvis hakata seda joonelt mugavamaks parandama? Ehk tal on midagi pakkuda? Ja salamugavusteni viivat keskkonda saab muidugi ka juurde luua. Selleks tuleks võtta linnad liikluskoridoride käest tagasi, laiendada oma elutood linnaruumi, lasta seal sääskedel end närida ning hakata mängima ja molutama.

Kui märkad oma elus mõnd järjekordset pisikest ebamugavust, siis äkki polegi tarvis hakata seda joonelt mugavamaks parandama? Ehk tal on midagi pakkuda?

vides või vahelduse mõttes natuke lõkkel süüa teha või õues karastada või lubada endale kroonilise haigusega arvestavat eluviisi.

Vabadus ja võimalus teha valikuid ebamugavuste vahel, kiuste või sees – see on see, mis muudab Laura, Liisi, Karl Eriku ja Virgo elu privilegeerituks. Ning oma privileegide tajumine teeb ruumi tänutundele, aitab neil oma igapäevaelust rõõmu tunda, mis sest et käed on väsinud või parm hammustas.

STERIILSUS KUI VILJAKUS. KOOSOLEMISE MÄNGU-REEGLITE MUUTMINE

Steriliseerimine on teema, mis kipub Eestis, kus räägitakse palju madalast iibest, hüsteeriat tekitama. Aga milline näeb pilt välja siis, kui eemaldame riiklikud prillid?

Kirjutas **Christiana Sammal**, illustreeris **Jaan Rõõmus**

Eestis on madal iive, aga maailma rahvaarv on 8,2 miljardit ja kasvab veelgi. Absoluutses vaesuses elavate inimeste arv kasvab. Koletu ebavõrdsus kasvab. Peatan ennast siinkohal, kuigi võiksin loetleda veel palju põhjusi, miks olevik ega ka tulevik ei paista maailma mastaabis helge.

Riiklikud prillid tähendavad keskendumist ainult sellele, mis toimub meie pisikeses mullis Eestis. Siinne madal iive on tähtsam tegur kui asjaolu, et just muu maailma ülearu suur populatsioon võimaldab minu ülmugavat elu. **Zygmunt Bauman** väidab, et „inimjäätmete“ või „raisatud elude“ teke on vastastikku üksteist loovate kapitalistlike ja riiklike süsteemide vältimatu tulemus. Nende süsteemide olemuslik ebavõrdsus tuleneb sellest, et tohtu osa inimkonnast eksisteerib, et lihtsalt töötada, paljuneda ja ära surra. Ta kontseptualiseerib sotsiaalset ebavõrdsust, võttes aluseks „kaasneva kahju“ loogi-

ka, mis eeldab juba *a priori* õiguste ja võimaluste erinevust, seega peetakse iseenesestmõistetavaks, et maailm on ebavõrdne.¹ **Boaventura de Sousa Santos** kirjutab, et tänapäeva maailm on korraldatud lähtuvalt nn kuristikulisest mõlemisest (ingl *abyssal thinking*). Ühel pool kuristikku on inimkond, teisel pool need, kes on erinemise ja väärikuse diskursustega nähtamatuks või ebaoluliseks muudetud. Õiguspõhimõtted, eetilised kaalutlused ja enesega rahulolevad deklaratsioonid demokraatiast, võrdsusest, inimõigustest jne lihtsalt ei kehti neile, kes on teisel pool kuristikku – „universaalseid“ printsepe ei kohaldata. Sealpool sündinuid ei peeta sama väärtuslikeks kui arenenud jõukates rahvusriikides sündinud inimesi.²

Riiklikud prillid ja kaasnev kuristikuline mõtlemine panevad meid ignoreerima asjaolu, et vaatamata kunstlikele riigipiiridele on inimkonna „raisatud elud“ seotud meie valikutega. **„KOHUSTUSTE UNIVERSUM“** Paljud arvatavasti edasi ei loe. See me-oleme-kõik-omavahel-seotud-hipivärk kõlab nunnult, aga mida see praktikas tähendab? Maaailmas on kõik väga halb, aga kuidas on see seotud sellega, kas mina saan lapsi või mitte?

Riiklikud prillid sarnanevad tuumpere omadega. Aluseks on piiratud arusaam sellest, kes väärib minu tähelepanu, kaastunnet ja hoolt ning kes mitte. **Helen Fein** võttis kasutusele mõiste „kohustuste universum“, et kirjeldada hoole hierarhiaid. Seda on kasutatud holokausti uurimisel, kuna see puudutab valikuid seoses sellega, keda inimesed aitavad ja keda mitte, ja nende õigustamist.

Miks ei ole inimene, kellega sul puudub vereside, sinu kohustus? Miks on nii keeruline öelda lahti perekonnast, isegi kui see side, mida sa ei ole ise valinud, ei lase sul tervislikult elada? Ma ei väida, et kõik tuumpered on halvad. Et siiras hool ja tervislik keskkond on tuumperes võimalud.

Et tuumperesid ei peaks olema olema. Pakun lihtsalt välja, et vaja oleks rääkida ausalt ka paljunemise ja tuumpere problemaatilistest aspektidest, kuna dominantset diskursused esitlevad neid sageli kõige „õige-ma“ või „naturalsema“, kui mitte ainsa trajektoarina.

PALJUNEMISE EETIKA

Paljunemisega seotud aspektidest räägitakse palju üle-rahvastatuse perspektiivist, näiteks kontekstis, et lapsesamine on üks keskkonda hävitavaim tegu. Kõik elektriautod, taastuvad energiaallikad ja taimsed toidudained on asjatu pingutus, kui inimkond jätkab paljunemist. Vähem räägitakse aga eetilistest aspektidest suhete ja koosolemise vaatenurgast. Millistest eetilistest põhimõtetest lähtub paljunemisotsus? Kas lihtsalt „ma tahan“ ja „ma saan“ on põhjustena piisavad? Või see, et kardetakse üksi olla? Aga kui sa oled mitte üksi olukorras, kus teisel inimesel pole valikut, kas olla sinuga või mitte, siis kas see on päriselt koosolemine, mida tahame?

Paljud ütlevad, et nad soovivad anda edasi oma armastust ja hoolt. See on muidugi õilis, aga kas fakt, et inimesel, kes peab seda armastust vastu võtma, ei ole valikut, kas ta tahab just sinu armastust või mitte, ei moonuta neid õilsaid kavatsusi? Siin saab tuua paralleeli korraldatud abieluga. Paljudes paikades on vanematel õigus otsustada, kellega nende laps hakkab oma elu jagama, see on täielikult normaliseeritud ja institutsionaliseeritud. See muutub aga problemaatiliseks, kui vaadata seda läbi Lääne kultuuri prisma.

Valitud partner võib sind „armastada“ ja tahta siiralt, et sul oleks hea, aga see ei tähenda, et sa soovivid tingimata tema armastust vastu võtta ja seostada oma identiteeti temaga. Mõnikord korraldatud abielud õnnestuvad, aga vahel tekitab probleeme just see, et ei ole valikut, kellega su eksistents ja identiteet elu lõpuni seotud on.

Kuna paljunemine ja tuumpere on samuti üldtunnustatud nähtused, siis tihti ei otsa ettegi kujutada, et see inimeste seostamise vorm võib olla problemaatiline. Et keerulisi küsimusi tekitab just valiku puudumine.

NÕUSOLEK?

Ma ei taha öelda, et eksisteerib üksainus vaatenurk. Juhin lihtsalt tähelepanu sellele, et võimalikest problemaatilistest tahkedest tavaliselt ei mõelda, kuna paljunemine on lihtsalt niivõrd elementaarne. Muidugi on iga inimesel õigus järglasi saada! Muidugi see uus inimene, kelle loon, rõõmustab selle üle, et olen ta loonud! Aga kui eemaldame enda kultuurilised prillid, siis kas võib olla, et paljunemisel on problemaatilisid tahtevabadusega seotud aspekte, mida me tavaliselt ei aruta?

Olen töötanud koolides, elanud koos lastega ja kuulnud tihti küsimust: *Miks mind loodi? MINA seda ei valinud. Mina ei taha sellist elu, sellist identiteeti, mille teised on mulle valinud.*

Tõepoolest, paljudel – äkki enamikul? – läheb aastakümneid, mõnikord terve elu, püüdes ennast ümber häälestada, et unustada õpitud – seda, mida kinnistati lapsepõlves kui valimatut reaalsust. Isegi kui oled heatahtlik, n-ö reflekteeriv vanem, on kindel see, et SINA otsustad – vastavalt oma kultuurilisele sätumusele ja väärtustele –, kuidas see uus inimene saab maailma ja elu kodega ning mis on tema jaoks võimalik, mis võimatu.

Viidates vaba valiku puudumisele, kirjutab **Zadie Smith**: „Perekond on alati mingil määral vägivaldne sündmus.“³ Ükskõik kui heatahtlik, kohusetundlik või reflekteeriv on pere, kõigi tuumperede ühisosaks on valiku puudumine. Paratamatult tulevad mängu või-muga seotud aspektid.

EMADUS KUI INSTITUTSIOON

Ühiskondliku surve tõttu ei ole paljunemine sageli eriti vaba ega ka teadlik valik. Tasub endalt küsida, *miks* ma tahan paljuneda? Kas üks põhjus võiks olla see, et ühiskond ei paku alternatiivseid võimalikke trajektoore (eriti naistele)? Mis ulatuses määratakse minu väärtus naisena sünnitamisega? **Helen Rekkori** dokumentaallavastus „Ühiskondlikult kahjulik element“ käsitleb just seda. **ELOINA performance**, „Smotherhood“ kinnitab, et „mitte igaüks, kellel on emakas, ei taha olla reproduktiivne anum“. **Adrienne Richi** klassikaks saanud teos „Sündinud naisest: emadus kui kogemus ja institutsioon“ rõhutab, et hädavajalik on tunnustada emaduse institutsionaalsust, mis kujundab naise isiklikku kogemust emana.

Jällegi, ma toonitan – sest kuulen juba reaktioonilisi kommentaare –, et ma ei väida, et emadus, veresuhet jne on olemuslikult „halvad“. Aga tasub kriitiliselt küsida, missugused suguluse ja koosolemise vormid on valoriseeritud ja miks. Tasub tunnustada, et abielu ja tuumpere institutsioonid on tekkinud ajalooliselt koos patriarhaalsete, kapitalistlike ja riiklike süsteemidega. Esialgu ei olnud nende eesmärk inimeste heaolu, vaid ligipääsu reguleerimine varalisele rikkusele ja sotsiaalsele privileegidele, seega paratamatult peegeldavad nende süsteemide väärtusi ka sellised nähtused nagu eraoamand.

Tänapäeval ei väärtusta ka riiklik süsteem sidemeid, mis jäävad paarisuhte-abielu või verelini institutsioonidest väljapoole. Saad viisa abielu, aga mitte sõpruse alusel. Miks väärib just suhe, mille peamine eesmärk on luua rangetes raamidest uusi inimesi, õiguslikke privileege, aga mitte näiteks sõprus, mille eesmärk on pigem vaba ja paindlik koosolemine ilma konkreetse lõpptulemusest? Eriti arvestades, et just kodu on naiste jaoks kõige ohtlikum paik. Nimelt kodus – pere- ja paarisuhtes – toimub kõige rohkem naistevastast vägivalda ja mõrvu. Paljude jaoks on tuumpere kodu koht, kus kogetakse esimesi hülgamisi ja traumasid. See on eriti terav reaalsus nende jaoks, kes ei vasta nn soovimisvääse lapse kuvandile, nagu mittebinaarsed ja ka nn erivajadustega või puuetega lapsed.

RIIGI KEHA

Mina ise ei taha luua uut inimest ja kohustada teda minu elus olema. Soovin, et kõik inimesed oleksid osa minu elust, kuna nad on teadlikult selle valiku teinud. Lasin end Lätis steriliseerida, sest Eesti Vabariigis ei olnud mul vabadust otsustada, kuidas ma oma reproduktiivorganeid kasutan – või ei kasuta. Just Lätis, sest seal on õigus steriliseerida end pärast 25. eluaastast, Eestis saab seda teha aga alles alates 35. eluaastast. Steriliseerimine ehk kirurgiline kontratseptioon on üks alternatiiv hormoonikokteilidele, mida naistele harilikult rasestumisvastaste vahendina soovitatakse. Naised kulutavad aastakümnetega palju raha, aega ja energiat ajutiste rasestumisvastaste vahendite hankimisele lihtsalt selleks, et rasestumisest hoi-

duda. Tasub mõelda, kuidas need hormoonid keha ja meelt mõjutavad.

Lätis mõtlesin palju **Ramón Sampedrost**, kes võitles Hispaanias eutanaasiaõiguse eest. Ta küsis, miks on riigil võim öelda, mida saab või ei saa oma keha ja eluga teha. Sampedro ega ka minu tehtud valikuga ei kaasne tavaliselt just õnnitlused. Võrreldes sünnitamisega ei kipu steriliseerimine kutsuma esile naeratusi või heatahtlikke soovide, kuid minu jaoks oli see üliposiitiivne kogemus ja võimestav elumuutus.

Kui üldse, käsitletakse steriliseerimist tavaliselt sundsteriliseerimise kontekstis. Ka abordiga seoses on seda dualsust hästi näha. Mõnedes riikides, nt Ameerika Ühendriikides, on abordid olnud ajalooliselt keelatud (vt nt dokumentaalfilmi „The Janes“), mõned, nt Hiina, on sündinud naisi hoopis abortide tegema (vt nt dokumentaalfilmi „One Child Nation“). Asja tuum on aga sama: riik otsustab.

TUUMPERE POLE AINUS MUDEL

Paarisuhte, emadus ja tuumpere on institutsioonid. Need on hegemoonilised, normatiivsed mõisted – eriti Eestis, kus esiplaanil on vere ja rassiga seotud identiteedipoliitika –, mis kehtestavad, kuidas korralik edukas inimene peaks elama. Arusaadav, et sellest kaugemale on raske näha, sest alternatiivseid variante põhimõtteliselt ei ole. Valikus on tuumpere või üksiolek.

Asjad ei ole aga alati nii olnud. Raamatu „Kõigi asjade koidik“ (**David Graeber** ja **David Wengrow**) peamine panus on, et see näitab, kuidas sotsiaalsed keskkonnad, kus elasid meie kauged esivanemad, olid tegelikult palju mitmekesisemad ja vabamad kui need, kus me praegu elame. See kehtib ka majapidamiste kohta. Geneetikud on näiteks leidnud, et neoliitilises asulas Çatalhöyükis olid leibkondade liikmed, sealhulgas lapsed ja vanurid, harva omavahel veresugulased, toetuti pigem muudele kriteeriumidele. Nende majapidamistel näis olevat rohkelt sotsiaalseid funktsioone, mida tänapäeval seostatakse perekondadega, nagu noorte ja vanurite eest hoolitsemine.

Donna Haraway kuulus üleskutse „loogem hõime, mitte lapsi“ rõhutab, et praeguses kriisiderohkes ajas on lootust tulevikus ellu jääda, kui laiendame kohustuste universumeid ja koosolemise vorme kaugemale riiklikkuse ja tuumpere mõistetest. **Sophie K. Rosa** „Radikaalne intiimsus“ käsitleb kogukonda ja hoolivõrgustike vorme väljaspool paarisuhet ja tuumperekonda.

VALIKU VS. SÜNNIGA LOODUD SUHTED

Selleks et luua koosolemise viise väljaspool tuumpere süsteemi, on vaja loominguilust. Šablooni ei ole. Tuleb ujuda vastuvoolu.

Veri on paksem kui vesi, armastavad inimesed deklameerida. Mina vaidleksin vastu. Kas võib olla, et suhted, mille valime vabatahtlikult – mitte need, milles olemekohustusest –, on olemuslikult õiglasemad? Olen kuusjuures kuulnud, et terviklikult kõlab see fraas hoopis nii: *Kokkuleppe veri on paksem kui emaka veri*.

Sa jääd ilma inimkogemuse olulisest osast! kuulen tihti, kui viitsin-julgen jagada, et olen mittepaljuneja. Või: *Steriliseerimine on nii lõplik otsus!* Uue inimese loomine on palju lõplikum otsus kui steriliseerimine (muide, hiljem on võimalik valida kunstliku viljastamise tee)

ja steriliseerimine puudutab vaid minu olemasolu, mitte kellegi teise, kes ei saa selleks nõusolekut anda.

Leian, et võiksime püüda FOMOst üle saada. Minul kui mittepaljunejal on palju tähenduslikke kogemusi, võimalusi ja tajusid just tänu sellele, et olen loobunud reproduktiivsest rollist, mida ühiskond naistele peale surub. Vaatamata domineerivale diskursusele pole sünnitamine ainus viis, kuidas olla looja, jagada oma hoolt ja kogeda intiimsust. Mitte ühiskonna šablooni järgi, vaid loominguiliselt. Aga kas mina hakkkan lapsevanemaid noomima, et tegelikult on nemad need, kes millestki ilma jäävad?

SEDA ON NAISED ALATI TEINUD

Adrienne Rich kirjutas oma rasedustest: „Tundsin, et kummardasin mingit iidset võimu, liiga iidset, et loobuda. Seda on naised alati teinud.“ *Sul ei ole lapsi?* küsitakse sageli kahtlustavalt. Tavaliste – hinnananguliste – siltide hulgas on „lastetu naine“, „viljatu“ ehk „steriilne.“ Ühiskond lahterdab naisi, kes ei ole emad, selle järgi, mida neil ei ole, mitte millegi sellise alusel, mis neil olemas on või mida nad teevad. Ehk naised on taandatud reproduktiivsete võimete summaks.

Kui käisin end Lätis steriliseerimas, osalesin ka festivalil Homo Novus, mille eesmärk oli „mõelda selle üle, kuidas ja miks me siin maailmas eksisteerime ja kuidas me kõik oleme omavahel seotud. Ja mõista, et mängureegleid saab muuta“. Tulin sellelt reisilt Tartusse tagasi kui *homo novus*, *homo sterilis*, sest tahtsin just nii mängureegleid muuta. Tahtsin kujutleda teisi võimalusi, kuidas olla looja, selgitada välja, mis võiks olla minu panus maailma, kuidas võiksid koosolemise vormid toimida väljaspool etteantud raame. Nagu „kväär“ on tagasiinõutud mõiste, pakun välja, et võiksime ka sildi „steriilne“ tagasi nõuda – kasutada seda, et viidata teistmoodi tulevikule.

MAAILM, KUHU MAHUVAD PALJUD MAAILMAD

Jagan oma trajektoori, lootes näidata, et valikuid on ka väljaspool norme, mida ühiskond (eriti naistele) peale surub. Toonitan, et see ei ole preskriptiivne, vaid kontemplatiivne.

Kuulen paanilisi kommentaare. *Aga kuidas me otsustame, kellel peaks olema õigus paljuneda ja kellel mitte!* Selle teksti eesmärk ei ole kindlasti pakkuda mingit uut süsteemi. Ma ei tea, kuidas teistsugune reaalsus võiks välja näha, aga alustuseks tuleb rääkida nendest ebamugavatest asjadest. Esitada (endale) raskeid küsimusi. Miks otsustan paljuneda? Kelle huvide ja heaolu arvestan või ei arvesta? Mis võimudünaamikad mängu tulevad? Kas riiklike prillideta on võimalik näha suuremalt pilti?

Sõbranna, kellel on hulk lapsi, nägi mu Lätis ilmuvat artiklit steriliseerimisest ja kirjutas mulle: *Rõõmustan, et saad ja julged eksisteerida selles maailmas nii, nagu on sinu jaoks aus*. Mulle meenus zapatistide devii: „Maa-ilm, kuhu mahuvad paljud maailmad.“ Usun, et see võiks olla olemise lähtepunkt.

Ma ei leia, et reprodutseerimine on tänapäeva maailmas eetilne. Sõbranna on aga avastanud, et laste saamine on tema jaoks õige valik. Esmapiiglu on meie olukorrad vastuolulised. Aga meie õiguste ebasümmeetriat ei saa ignoreerida: temal oli vabadus paljuneda, mul ei olnud vabadust Eesti Vabariigis paljunemisest loobuda. Lõpuks aga tasub keskenduda rohkem sellele, et maailmas võiks olla ruumi nii paljunejatele kui ka mittepaljunejatele. Olgem ausamad – ebamugavalt ausad – selle suhtes, kuidas ja miks langetame just neid reproduktiivotsuseid.

Ühiskond lahterdab naisi, kes ei ole emad, selle järgi, mida neil ei ole, mitte millegi sellise alusel, mis neil olemas on või mida nad teevad.

Moti: Aurora Mikik

Christiana Sammal on tartlane, kes loeb, kirjutab ja tegeleb spordiga.

¹ Bauman, Z. 2011. *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*.

² de Sousa Santos, B. 2007. *Beyond Abyssal Thinking: From Global Lines to Ecologies of Knowledges*. – Review, nr 30 (1), lk 45–89.

³ Smith, Z. 2018. *The Bathroom*. – *Feel Free: Essays*.

⁴ Rich, A. 1976. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*.

KAS ON MAAD VAIK- SETELE INIMESTELE?

Eesti vanasõna „rääkimine hõbe, vaikimine kuld” näib olevat tänapäeva üha valjenevas ühiskonnas aegunud.

Maailm on kujundatud ekstravertidele, kelle kõrval jäävad tasasemad hääled kuulmata. Vaikuses võib aga nii mõnigi kord peituda jõud.

Kirjutas **Kärt Kelder**, illustreeris **Sara Butkiewicz**

Vaikus on aina harvemini esinev nähtus. Maailm meie ümber muutub üha lärmakamaks, kuid hoolimata demokraatiast ei pääse eri inimgruppe esindavad hääled löögile. Töö- ja eraelus tundub olevat uueks normiks sõna võtmine, mitte andmine.

Tunne me end väsinuna infokülluses, mida edastatakse nutitelefonide ja muude seadmete kaudu. Internet kubiseb (anonüümsetest) kommentaaridest, mis justkui pärivad tungvalt: miks sina kaasa ei räägi? Vaikusest ja vaikimisest on saanud *sus*. Samas tekivad vaikuses uued mõtted ja ideed. Kuidas elada vaiksena inimesena maailmas, mis ei tundu rahunevat? Kas ühiskonnal on võimalik korraks tasa jääda?

Juba eesti vanasõna osutab, et rääkimine hõbe, vaikimine kuld. Seda lauset on samas aastasadade jooksul ka mugandatud. Näiteks on Kambjas 1969. aastal kirja pandud, et vaikimine on kuld, rääkimine hõbe, kuid on ka kuldseid sõnu ja hõbedast vaikimist. Kui mõelda aga tänapäevale, tundub see vanasõna üsnagi aegunud. Ühiskond liigub kinnisuse asemel avatuse suunas. Maksa-

me teraapiate eest, et katkestada põlvkondlikku traumat, kuna meie vanemad ja vanavanemad on rääkimise asemel pigem väikinud ning oma tundeid endale hoidnud. Uuemad põlvkonnad on õppinud end hõlpsamini väljendama ja tegelikult võib selle kohta öelda: õnneks! See on aga pannud küsima, kuivõrd on vaikimine ühiskonnas veel hinnatud.

Vaikimist saab iseenesest mitmeti mõista. Mainitud vanasõna kontekstis võib vaikimine olla teise kuulamine. Vaikimine on otsus mitte rääkida või häält teha, hoida endale arvamust, aga miks mitte ka saladust. Vaikimise kohta arvatakse, mõnikord ekslikult, et teisel puudub arvamus või soov (kaasa) rääkida. Vaikimine ei pruugi olla seejuures vabatahtlik, vaid seotud võimupositsiooniga – vaikijale ei ole antud sõna. Vaikimine võib olla ka loomuse osa, eriti kui oled introvert.

EKSTRAVERTIDELE LOODUD MAAILM

Mitterääkimist omistataksegi tihtilugu introvertidele. Kui ütlen, et olen pigem introvert, ei nooguta keegi entusiastlikult kaasa, sest kuidas saab näiliselt sotsiaalne inimene pidada end sissepoole elavaks? Võib ka küsida, kui palju eksisteerib täielikke introverte ja ekstraverte, sest nende kahe vahele mahub tegelikult väga palju vahepealset, nagu ekstravertne introvert ja introvertne ekstravert, kes muudavad vastavalt olukorrale ja vajadusele oma sotsiaalset käitumist, ning ambivert, kes jääb üldjoontes spektri keskele.

Kuigi skaala ühes või teises otsas paiknevaid indiviide leidub küll ja veel, mõjutab ka keskkond seda, kuidas me ümbritseva ja teistega suhestume, mistõttu vaiksemad inimesed võivad sotsiaalsetes situatsioonides valjeneda ning elavamad indiviidiid vajada pärast rahvarohket kogunemist oma kaad laadimiseks

rahu ja vaikust. Sotsiaalsed situatsioonid on igapäeva-elu osa, millest pole lihtsalt pääsu.

Maailm on kujundatud ekstravertidele, kirjutab kirjanik ja kunstnik **Hamja Ahsan**. Tema raamatut „Shy Radicals”¹ võib pidada introvertide manifestiks. Ahsan nõuab selles maad vaiksetele ja tagasihoidlikele inimestele, kes on pidanud kannatama pikalt ekstravertide ülemvõimu all. Introverdid nõuavad Ahsani sõnul tagasi kuuluvat: õigust ruumile ja vaiksusele. Ekstravertid ei saa tema väitel hakkama introvertide tagasihoidliku loomusega, kuid vaiksemad inimesed peavad pistma iga päev rinda *small talk*’i, avatud kontorite ja sotsiaalsed situatsioonidega.

Neuroteadlane ja -psühholoog **Noa Herz** toetab oma artiklis „Introverts are excluded unfairly in an extraverts’ world”² Ahsani mõtet ning märgib, et maailm on loodud ekstravertidele. Juba alates lastealast või algklassidest võivad kinnisemad lapsed kogeda raskusi seoses grupitöödega või klassides, kus õpetaja tähelepanu saamiseks tuleb enda hääle eest seista. Herz tõdeb, et ekstravertsuse normaliseerimine on tekitanud olukorra, kus paljud introverdid koos ambivertidega näevad oma loomuses vigu.

KUIDAS MA ENNAST „AITASIN”

Täielikuks introverdiks ei saa ma end enam nimetada, aga õppinud ekstraverdiks küll. Kolisin algkooliajal Soomest Eestisse, keskkondade vahel oli suur kontrast ja sulgusin avanemise asemel endasse. Minust sai pigem häbelikum ja vaiksem laps. Mul oli keeruline minna teise juurde, kätt peopessa poetada või hängida kellegagi, kes mulle väga meeldis. Otsisin tihtilugu rahu, sest lärm väsitas. Vahetundide ajal, kui teised jooksid koridoris päid veriseks, avastasin pikapäevärühma toa avatud ukse ja käisin seal salaja vaikuses klotse ladumas.

Puberteediga süvenenud tagasihoidlikkus saatis mind täiskasvanueani. Mingis punktis hakkasin endale sisen-dama, et kui olen vaikne ja müstiline, tulevad inimesed ise minu juurde. Kujutus *femme fatale*’ist oli lohutust pakkuv ootus. Jälgisin neid, keda saatis sära ja seltskond, ning proovisin mõista, kuidas ise selleni jõuda. Ja nii see algas, teekond introverdist ekstraverdini, elukestev õpe, kuidas tunda end mugavalt keskkonnas, milles toimetulekuks lähevad kasutusse igapäevased energiavarud.

Ülikoolis ajakirjanduse tudeerimine ja selle hilisem praktiseerimine õpetas mind kindlasti ennast rohkem avama. Kohtusin teiste vaiksete inimestega, kelle jaoks rääkimine oli veel ebamugavam kui mulle endale. Mäletan intervjuud ühe kunstnikuga, mis ei tahtnud kuidagi edeneda. Lõpuks ronisime temaga põhimõtteli-

seega halvemas positsiooni need, kelle jaoks suhtlemine on energiakulukam ettevõtmine kui nende elavama loomuga kolleegidele, näiteks kui räägime ametikõrgendustest.

Siinkohal võib ju küsida, et miks peaks keegi tasasem valima töö, kus peab suhtlema? See, et inimene on vaikne, ei tähenda, et tal pole arvamust või teadmisi, mida demonstreerida. Puududa võib lihtsalt tugi, mis aitaks oma mõtteid paremini edastada. Üks näide on akadeemiline töö, kus teadur on hea teaduse, kuid loengute andmine ja inimestega suhtlemine ei pruugi tal kõige paremini välja kukkuda. Mäletan,

Maailm liigub suunas, kus andekusest tihtilugu enam ei piisa. Palju on rajatud efektiivsusele, mitte indiviidi vajadus- tega arvestamisele.

kuidas üks doktorant mu esimesel ülikooliaastal enne meie kursusele loengu andmist ukse taha oksendas. Kui ajas edasi hüpata, siis ta ei hakanudki end meiega kunagi mugavalt tundma.

Mööda külgi ei jookse maha ka koosolekul olukorra jälgimine. Kas vaigistasin kellegi, kel oli midagi öelda?

KELLELE ON ANTUD SÕNA?

Mõnikord tuleb ka endale meelde tuletada, et kuigi sõna on vaba, ei ole seda antud kõigile. Berliini tantsuakadeemia professor **Sandra Noeth** rääkis hiljutises tantsudramaturgia töötoas, et dramaturgia pole ainult eriala, vaid koosloome ja eri hääletega arvestamine. Ta palus mõelda, kas on eetilne rääkida kellegi eest, kes ei viibi ruumis. Eriti kui sellele kellelegi ei anta sõna.

Briti feminist **Caroline Criado Perez** analüüsib enda raamatus „Nähtamatud naised. Andme-lüngad meestekeskses maailmas”³ seda, kuidas tänapäeva maailm on kujundatud meestelt meestele, mistõttu naised (ja teised vähemused) jäävad tähelepanuta. Selle põhjuseks on paraku tõsiasi, et mehi võetakse siiani inimkonna standardina. Näiteks šveitsi-prantsuse arhitekt **Le Corbusier** leiutas moodulsüsteemi, kus inimese standardpikkust esindas 183-sentimeetrine mees. Tegemist oli mõõduga, mis välistas naiselikud proportsioonid, rääkimata erivajadustega inimestest. Sõjajärgses ühiskonnas hakati Le Corbusier’ mõtudest lähtuma palju muu hulgas näiteks nii ükslingi kõrguse kui ka trepi-käsipuu asetuse määramisel.

Tänapäeval teame kõik, et keskmist inimest ei eksisteeri. Samamoodi nagu reklaamides ei eksisteeri „tavalist pesupulbrit”. Nn tavaline inimene on normide tulem, mis võib tekitada väljaheidetuse tunnet neis, kes sellesse raamistikku ei mahu. Ühelt poolt on mõistetav, et luuakse normid, mille järgi on lihtsam toimetada. Küll aga on küsitav, kui paljudele need kasu toovad.

Keskmist väljendusviisi ei eksisteeri samuti. Kuigi maailm on ehitatud üles viisil, mis nõuab meilt hääle tegemise oskust, tuleks harjutada rohkem empaatiat, üksteisemõistmist. Meenuvad mitmed hetked, kus valjemad on läinud seltskonnas valjemaks ja vaiks-emad vaiksemaks. Mõnikord ei teeks paha vestlust kureerida, kui on näha, et mõni vestluskaaslane on juba pikalt sõnatult istunud. Mööda külgi ei jookse maha ka

koosolekul olukorra jälgimine. Kas vaigistasin kellegi, kel oli midagi öelda? Teeme seda tihedamini, kui oskame tähele panna.

VAIKNE RADIKALISEERUMINE

Vaikimine või oskamatus sõna võtta pole probleem ainult inimesele endale, vaid see võib kujuneda ühiskonnas suuremaks murekohaks. Raamatu „Vaikne jõud. Introverdina maailmas, mis ei lakka rääkimast”⁴ autor **Susan Cain** väidab, et üks kolmandik inimkonnast on introvertsema kalduvusega, kolmandik on ekstraverte ja kolmandik vahepealseid (ambiverte). Kui niigi lärmakas maailmas kostavad vaid valjemate hääled, tähendab see, et ühe kolmandiku (või isegi rohkemate, kui arvestada ka ambiverte) hääled võivad jääda ühiskonnas kuulmata.

Lisaks sellele, et vaiksed inimesed ei tee ise häält, ei pruugi ka teise tüübi esindajad osata nende eest seis-ta. Ohukohaks võib olla süvenev tunne, et puudub mõistmine. Vaikivad hääled võivad lõpuks radikali-seeruda, aga mitte Hamja Ahsani meedi ilukirjandus-likult, poeetiliselt, mõtlemapanevalt, vaid, vastupidi, hääletutele puhuvad hääle sisse sellised indiviidid nagu **Donald Trump**, **Andrew Tate** või muud tänapäeva pahalased.

ÄREVUS EI LASE VAIKIDA

Tehnoloogia areng on ühelt poolt aidanud vaiks-matele sõna anda, kuid teisalt tundub, et internet on lõpmatu auk, kuhu eri kvaliteediga arvamusi visata. Kui varem oli vaja mõjukamat positsiooni ja/või kõrg-haridust, et midagi avalikult arvata, siis nüüd on mõtete jagamine kõigile lihtsaks tehtud. Paraku kaasnevad sel-lega intelligentsete sõnavõtude kõrval ka kallutatuse, faktide moonutamine, manipuleerimine jm.

Tehnoloogia võidukäik on teinud ka vaikimisest võõ-ra. Öeldakse, et harjutamine teeb meistriks, ja saame-gi juba pidada end põlvkonnaks, kes ei oska vaikida, sest liiga kaua on arvamist praktiseeritud. Seetõttu on paljudel ehk raske aru saada nendest, kes ei soovi sõna võtta ei päriselus ega ka virtuaalselt. Kui sa ei arva, siis sind pole justkui olemas.

Neuroteadlane **Jaan Aru**⁵ soovib lasta ajal olla aeg-ajalt vaikerežiimil, kuna rahulikus olekus toimub pidev seoste kombineerimine ja ümberlülitamine. Küsitav on aga, mil määral me suudame vaikuses olla ja vaikida, seda nii virtuaal- kui ka päriselus. Olen ka ise eksisteerinud kaua keskkonnas, kus vaikides ei jõua kaugele, mistõttu olen hakanud minetama oskust kuulata. Pillun hõbedasi lauseid, kuna kuldaväärt sõ-nade väljamõtlemiseks on vaja vaikust ja aega. Samas näen, et vaikimine sobib mulle endale paremini kui pidevalt sõna võtmine. Kuidas aga keerata tagasi aega ja kogemusi? Kuidas kustutada oskusi, mis on muutu-nud kasuliku asemel rusuvaks?

KUI MA KAON...

Olen kuulnud paraku rohkem kui korra lauset: „Kui ma kaon, ei pane keegi seda tähele...” Psühholoogid on märkinud, et kinnisemaid inimesi kimbutavad tihedamini ärevus ja isoleeritustunne. Kõsumis on pigem selles, kuivõrd neid mõistetakse olukordades, mis pole neile loomuosmased. Olen lahanud teemat inimestega, kes ütlevad, et ehk vaikne inimene ei tahagi üldse sõna võtta. Asi pole arvamuse puudu-mises või vaikselt nõustumises, vaid piisavalt turva-lise ja mugava keskkonna loomises, et sõna sekka öelda.

Pärast järjekordset vaidlust samal teemal enda part-neriga tõden talle, et paraku ei suuda tema kui ekstravert mõista lõpuni minu introvertset vajadust oma ruumi järele, ebamugavust hüpersotsiaalsetes situat-sioonides ja unistust maamajast, kuhu levi ei ulatu. Sellega ta nõustub. Vaja on õppida lugema ruumi ja teisi, nägema kõrvalt, kui keegi jääb sõnata, või pak-kuma võimalust distantseeruda, kui kellelgi on selleks vajadus. Olles ise sotsiaalsetes situatsioonides väga tundlik, kuid samas õppinud ära oskuse end väljen-dada ja oma mõtete eest seista, tunnen kohustust pakkuda platvormi neile, kelle teekond pole nii lihtne olnud, kuid keda ma tegelikult mõistan.

Maailma ei pea muutama ekstravertsest introvert-seks, vaid vaja on luua tasakaal. Olla aeg-ajalt vaiku-ses, et uued mõtted, ideed saaksid tekkida nii endal kui ka teistel. Mitte ainult võtta, vaid ka anda.

¹ Ahsan, H. 2017. *Shy Radicals: The Antisystemic Politics of the Militant Introvert*. Book Works.

² Herz, N. 2020. *Introverts are excluded unfairly in an extraverts’ world*. – *Psyche*, 29.07.

³ Criado Perez, C. 2021. *Nähtamatud naised*. Tänapäev.

⁴ Cain, S. 2015. *Vaikne jõud. Introverdina maailmas, mis ei lakka rääkimast*. Varrak.

⁵ Saar, S. 2023. *Mõlutamine võib anda hoogu loovatele ideedele*. – *Novaator*, 03.05.

Foto: endoge

Kärt Kelder on ekstraverdiks õppinud introvert, kes laeb oma akut looduses.

Foto: autopoortree

Sara Butkiewicz on täto-veerija ja sisearhitekt, kelle loometee on pidevas muu-tumises – ta otsib, avastab ja kujundab nii ruume, nahka kui ka iseenast.

NAUDINGUTENI JÕUDMINE EBAMUGAVUSI ÜLETADES

Nõusoleku küsimine võib tekitada ebamugavust ja häbi, sest see eeldab haavatavust, milleks kõik ei pruugi valmis olla. Jagame nõuandeid nõusolekuhirmude ületamiseks.

Kirjutas **Kristina Birk-Vellemaa**, illustreeris **Agve Urm**

„Nõusolek on lihtne, nagu tass teed – lihtsalt küsi, kas teine tahab, ja kui ta ei taha, ära lihtsalt kalla!” ütleb üks populaarne animatsioon, mida ma isegi aastaid koolitajana kasutasin. Animatsioon on tore ja mõte selle taga kantud heast tahtest, aga mida enam nõusolekust mõelda, seda selgemaks saab, et elu pole nii mustvalge. Selleks et nõusolek oleks lihtne, peaks olema pinge- vaba selle eeldus – suutlikkus rääkida seksist. Viimane on aga sageli hoopis ebamugav.

Nõusolek on ka minu kui seksuoloogi jaoks üha keerulisem nähtus, sest mida rohkem seda käsitleda, seda enam tekib küsimusi, märkad vastuolusid ja selgineb teadmine, et ükski vastus ei ole absoluutne ega sobitu igas- se olukorda. Nõusolekus segu- nevad kultuurinormid, peres ja haridussüsteemis kogetu, isiklike piiride ja haavatavuse aspektid, millest räägime igapäevavestlustes harva.

VASTUOLUD TEKITAVAD EBAMUGAVUST

Nõusolekut sõnastama hakates saab lähtuda eri kihti- dest: inimese seesmine nõusolek, selle teisele inimese- le sõnades väljendamine, kehakeeles väljendatud nõus- olek, entusiasm selle kõige juures. Kuidas iganes me seda aga ka ei sõnastaks või ei avaks, kaasnevad iga kihiga oma vastuolud ja agad. Inimene ongi vastuoluline ja agaline olend, kes võib kogeda ühe nähtusega seos- ses samal ajal eri mõtteid ja tun- deid. Ja see, kui tehakse midagi, mis tekitab vastandlikke mõtteid ja tundeid, on inimeste jaoks sa- geli ebamugav. Nii on ka seksiga.

Ebamugavus, mida tunneme seksist, seejuures nõusolekust rää- kides, ei ole ainult individuaalne, vaid kollektiivne kogemus.

Foto: erakogu

Kristina Birk-Vellemaa on sekspositiivsest ühiskonnast unistav seksuoloog ja femi- nistlik antropoloog.

Foto: Dylan Michelsen

Agve Urm on kollaažikunst- nik ja kunstiajakirja Semiocu- lus kuraator.

viia selleni, et oma soovide väljendamine asendatakse mitteverbaalse sõnumi (näiteks puudutus) või mitmeti mõistetavate vihjetega (näiteks mingi nali) või algatu- sest hoidutakse üldse. See aga ei võimalda meil liikuda positiivsema kogemuse poole, vaid kinnitab veelgi us- kumusi, mis meid tegutsemast tagasi hoiavad.

OMA HAAVATAVUSE AKTSEPTEERIMINE

Tagasilükkamine, millena „ei” sageli tundub, eriti in- tiimsetes situatsioonides, võib tekitada pettumust. Siin võiks aga mõelda ka sellele, millise häälestatuse ja mee- lestatusega küsimust esitatakse. Kuna selles hetkes ja kogemuses on mitu inimest, ei olegi ootuspärane, et soovid, mõtted ja seisun- did alati kokku langevad. Nõusoleku loomine on partnerite võrdvääruse ja inimliku austuse küsimus. Ei ütlemine on aga inime- se autonoomia küsimus, mille puhul on väga oluline turvaline suhtluspartner. Keeldumine on loomulik ja vajalik enesekehtestamise ja suhtluse osa ning see ei märgi küsija isiklikku läbi- kukkumist. Nõusolekut võikski vaadata pigem kui arutelu ja koos kogemuse loomist, milles igal poolel on oma mõtivid ja näge- mus. Tasub pöörata tähe- lepanu ka sellele, mis us- kumusi endas kantakse ja mis tähendust saadud vas- tusele omistatakse. Mida usutakse seksi kohta? Mida enese väärtuslikku- se kohta? Kust need aru- saamad tulevad? Kas need on toetanud või takista- nud tähenduslike suhete loomist?

Tagasilükkamise tõttu võib tunda lisaks pettumu- sele ka häbi ja ebapiisavuse, mille kartuses ei pruugi inimene end teisele avada. Nõusoleku algatamine eel- dab haavatavust ja see võib olla hirmutav, ometi ei saa sellela inimeste vahel sügavat sidet luua. Häbist rääkimine on samuti märk haavatavusest. Raskete tunnete jagamine aitab nende emotsioonidega toime tulla ja häbi vähendada. Üksteise toetav kuulamine ja kuulatud olemine on väga jõustav kogemus. Sotsioloog **Ken Plummer** käsitleb seksuaalsete lugude jagamist võimestava tööriistana häbiga toimetulekul. Ta näeb ühendava ja võimestava tegevusena just intiimsete lugude sõnastamist ja väljendamist, seda ka siis, kui inimeste valmisolek selleks on erinev.^{3,4} Ehkki Plum- mer puudutab pigem kollektiivset tasandit, sobib see lähenemine ka paarisuhetel. Ka siis, kui enda lugu räägib vaid üks partneritest – see, kellel on selleks parasjagu rohkem ressursse ja valmidust –, saab see teist inimest jõustada. Ka siis, kui kuulaja tunneb häbi, vastikust või muid enda avamist takistavaid tundeid, saab ta kogeda seotust inimesega, kes on valmis oma

looga välja tulema. Kuulates ja tundes end toetatuna, kui ta ise ei soovi veel jagada.

OLE ISEENDA VASTU LAHKE

Raskete tunnetega toimetulekul on kandev roll ka eneselahkusel. Kaastundekeskse teraapia rajaja psüh- holoog **Paul Gilbert** näeb enesekaastunnet häbiga toimetuleku vältimatu osana. Eneselahkuse läbiv põhi- mõte on kohelda end sama mõistvalt ja toetavalt, nagu kohtleme enamasti oma lähedasi, kui nad on silmitsi keeruliste oludega – süüdistamata, hinnanguid andma- ta, kinnitades, et nad on kõigest hoolimata piisavad ja väärt. Samuti aitab raskete tunnete ja olukordadega hakkama saada teadmine, et need on olemuslikult universaalsed. Ebamuga- vus, mida tunneme sek- sist, seejuures nõusole- kust rääkides, ei ole ainult individuaalne, vaid kolle-ktiivne kogemus. Ehkki sel- les konkreetses hetkes siin ja praegu olen mina, kogevad oma elus midagi sarnast pea kõik inimesed. See vähendab eraldatus- ja üksildustunnet. Gilbert soovitav ebameeldivate tunnetega toimetulekuks ka kohalolupraktikaid – pingete vabastamiseks näi- teks hingamisharjutusi ja kehalõdvestamist.⁵ Tundub banaalne soovitus, aga sü- gava hingamine aktiveerib parasümpaatilise närvisüs- teemi, mis saadab aju äre- vale osale signaali, et kõik on korras, sa ei võitle prae- gu oma elu eest.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

Selleks et nõusolek muu- tuks mugavamaks, peab muutuma mugavamaks sek- sist rääkimine. Selleks et seksist rääkimine muutuks mugavamaks, peab muutu- ma mugavamaks arusaam, et ebamugavus on inimko- gemuse ja inimestevahelise suhtluse osa. Me ei saa minna sellest üle ega ümber, vaid saame sellega toime tulla. Alustuseks tunnistades, et kuule, jube ebamugav on, ja mõistes, et teistel on ehk ka. See on jagatud kogemus.

KAS DEMENTNE UNUSTAB KA INTIIMSUSE?

Kujutame ette olukorda, et oled külas oma sõbral, kellega koos elab ta dementne vanem, kes liitub ühtäkki vestlejatega ja hakkab ennast lahti riietama. Kas oskad sellises olukorras käituda? Kas hooldusasutuste hooldajad oskavad? On neil selleks piisav ettevalmistus?

Kirjutas **Jaanika Tutt**, illustreeris **Melinda Ureczki Lázár**

Dementsus – keerulisema nimega „neurodegenera- tiivne seisund” – on haigus, mille puhul ajus olevad närvirakud hakkavad hävinema. See mõjutab inimese mälu, mõtlemist, kognitiivseid võimeid, käitumist ja emotsioone. Üldjuhul on see pöördumatu ajuhaigus, kuid esineb ka dementsuselaadseid seisundeid, mis võivad kiire ja õigeaegse ravi korral osaliselt või täie- likult taanduda.

Üks sageli tähelepanuta jääv, kuid oluline aspekt de- mentsusega inimeste elus on nende seksuaalsus ja intiimsusvajadus, mis ei kao vanuse ega ka haigusega.

Tõsi, kõrgemas eas seksuaalsus muutub ja dementsuse konteks- tis võib see võtta keerulisi ja vas- tuolulisi vorme. Mõned inimesed võivad kogeda libiido vähene- mist, teised aga suuremat sek- suaalset aktiivsust või sobimatut käitumist. Sobimatu käitumine on näiteks lahtiriietumine avalis- kus kohas, kuna enam ei mõis- teta, millal ja kus see on sobilik; üks sageli tähelepanuta jääv, kuid oluline aspekt de- mentsusega inimeste elus on nende seksuaalsus ja intiimsusvajadus, mis ei kao vanuse ega ka haigusega.

Seksuaalsus ja sooline identiteet võivad muutuda vanuse või haiguse ilmnemisega isegi olulisemaks, kuna need kinnitavad inimese õigust olla tema ise ka kõige keerulisematel hetkedel.

seksuaalse tähelepanu suunamine valedale isikutele, näiteks pereliikmetele, kuna aju ei suuda enam eris- tada sobivaid ja sobimatuid suhteid; hooldusasutustes seksuaalne lähenemine teistele elanikele, kes ei ole selleks nõusolekut andnud või on ise haavatavas sei- sundis. Need muutused võivad olla tingitud aju funk- tsioonide kahjustumisest, mis mõjutab võimet impulsse kontrollida ja sotsiaalseid norme tajuda.

KUIDAS SOOSIDA SEKSUAALSET EENESETOOSTUST?

Kui tihti või kas üldse mõtleme sellele, et ka dement- susega inimene tunneb iha või võiks olla seksuaalselt aktiivne? Veel vähem pööratakse tähelepanu küsi- mustele, mis puudutavad seksuaalsust ja soolist iden- titeeti – teemadele, mis on iga inimese elu ja enese- tada sobivaid ja sobimatuid suhteid; hooldusasutustes seksuaalne lähenemine teistele elanikele, kes ei ole selleks nõusolekut andnud või on ise haavatavas sei- sundis. Need muutused võivad olla tingitud aju funk- tsioonide kahjustumisest, mis mõjutab võimet impulsse kontrollida ja sotsiaalseid norme tajuda.

Kui tihti või kas üldse mõtleme sellele, et ka dement- susega inimene tunneb iha või võiks olla seksuaalselt aktiivne? Veel vähem pööratakse tähelepanu küsi- mustele, mis puudutavad seksuaalsust ja soolist iden- titeeti – teemadele, mis on iga inimese elu ja enese- tada sobivaid ja sobimatuid suhteid; hooldusasutustes seksuaalne lähenemine teistele elanikele, kes ei ole selleks nõusolekut andnud või on ise haavatavas sei- sundis. Need muutused võivad olla tingitud aju funk- tsioonide kahjustumisest, mis mõjutab võimet impulsse kontrollida ja sotsiaalseid norme tajuda.

Kui tihti või kas üldse mõtleme sellele, et ka dement- susega inimene tunneb iha või võiks olla seksuaalselt aktiivne? Veel vähem pööratakse tähelepanu küsi- mustele, mis puudutavad seksuaalsust ja soolist iden- titeeti – teemadele, mis on iga inimese elu ja enese- tada sobivaid ja sobimatuid suhteid; hooldusasutustes seksuaalne lähenemine teistele elanikele, kes ei ole selleks nõusolekut andnud või on ise haavatavas sei- sundis. Need muutused võivad olla tingitud aju funk- tsioonide kahjustumisest, mis mõjutab võimet impulsse kontrollida ja sotsiaalseid norme tajuda.

Kui tihti või kas üldse mõtleme sellele, et ka dement- susega inimene tunneb iha või võiks olla seksuaalselt aktiivne? Veel vähem pööratakse tähelepanu küsi- mustele, mis puudutavad seksuaalsust ja soolist iden- titeeti – teemadele, mis on iga inimese elu ja enese- tada sobivaid ja sobimatuid suhteid; hooldusasutustes seksuaalne lähenemine teistele elanikele, kes ei ole selleks nõusolekut andnud või on ise haavatavas sei- sundis. Need muutused võivad olla tingitud aju funk- tsioonide kahjustumisest, mis mõjutab võimet impulsse kontrollida ja sotsiaalseid norme tajuda.

Kui tihti või kas üldse mõtleme sellele, et ka dement- susega inimene tunneb iha või võiks olla seksuaalselt aktiivne? Veel vähem pööratakse tähelepanu küsi- mustele, mis puudutavad seksuaalsust ja soolist iden- titeeti – teemadele, mis on iga inimese elu ja enese- tada sobivaid ja sobimatuid suhteid; hooldusasutustes seksuaalne lähenemine teistele elanikele, kes ei ole selleks nõusolekut andnud või on ise haavatavas sei- sundis. Need muutused võivad olla tingitud aju funk- tsioonide kahjustumisest, mis mõjutab võimet impulsse kontrollida ja sotsiaalseid norme tajuda.

Melinda Ureczki Lázár

on kunstnik ja illustraator, kes elab praegu Budapestis. Tema looming kajastab sotsiaalseid teemasid narra- tiivsete vormide kaudu ning selle keskmes on kohalik identiteet, inimsuhted ja iga- päevased kogemused, mida ta uurib, luues kontseptuaal- seid ja lüürilisi seoseid.

huvi, vanemaealiste seks on sama sobimatu kui väga noorte seks) teadlikud, kuid kinnitasid, et nende asu- tustes nähakse seksuaalsuse positiivset mõju eaka- tele. See annab elurõõmu ja motiveerib enese eest hoolitsemist. Seega soodustatakse elanike omavahelist läbikäimist, intiimsust ja sõprussuhte tekkimist. Kõik vastajad rõhutasid eelarvamuste vaba suhtumise täht- suse ja kvaliteetse teenuse osutamist hoolimata elanike seksuaalselt sättnumusest.

Samas tõi **Helena Landes** oma 2024. aasta magistri- töös välja, et seksuaalsus jääb neuroloogilises rehabi- litatsioonis sageli tähelepanuta.² Landes kirjeldab, et spetsialistid tunnevad seksuaalsuse käitlemisel sageli ebamugavust ja pädevuste nappust, mis võib põhjus- tada patsientide vajaduste alahindamist. Näiteks ei ole hooldusvajaduse hindamisel ühtegi küsimust sek- suaalkäitumise ega -harjumuste kohta, kuigi seksuaal- suse käitlemine peaks olema spetsialistide koolituse tavapärane osa.

Ka **Piret Väljaotsa** magistrیتöös tuleb välja³, et hool- dekodudes elavad inimesed väljendavad oma seksuaal- sust väga erinevalt: kes on seksuaalvahekorras oma partneriga või loob uusi suhteid, kes tegeleb enesera- huldamisega, kes soovib kallistada, käest kinni hoida või otsib mõnel muul viisil füüsilist kontakti teiste ela- nike või personaliga, flirib, teeb komplimente. Nii ühiskonnas kui ka hooldusasutustes esineb seksuaalsu- se avaldumisvormide suhtes jätkuvalt negatiivset suh- tumist. Väljaots rõhutab, et hooldekodude personal peaks olema eakate seksuaalsuse olulisusest teadlik ja toetama elanike intiimsusvajadust. Seksuaalsusest rää- kimine on normaalne – tänapäeval pööratakse palju tähelepanu teismeliste ja ka täiskasvanute seksuaalha- ridusele ja -kommunikatsioonile. Ärme jätta vanema- ealisi ja dementsuse diagnoosiga inimesi sellest välja.

IDENTITEEDI KAOTAMINE VÕI (TAAS)AVASTAMINE?

Dementsuse mõju seksuaalsusele ja soolisele identi- teedile on mitmetahuline ja ettearvamatu. Mõned ini- mesed võivad haiguse progresseerudes „naasta” vara- sematesse eluetappidesse, kus nende seksuaalsus või- sugu ei olnud avalikult tunnustatud. Teised võivad esi- meste korda elus oma tõelist identiteeti väljendada. Näiteks on dokumenteeritud juhtumeid, kus dement- susega inimesed tulevad „kapist” välja või tunnistavad soovi elada teistsuguse soolise identiteediga kui varem. Samuti seisavad transsoolised inimesed silmitsi täien- davate väljakutsetega. Dementsusega kaasnevad mälu-

probleemid võivad pärssida neil oma soolise identi- teedi järgimist, näiteks hormoonravi või riietuse toel. Sellistes olukordades sõltub nende identiteedi säili- tamine hooldajate teadlikkusest ja hoolivusest. Sek- suaalvähemuste sekka kuulujad, kes vajavad hoolde- kodu- või koduhooldusteenust, tunnevad sageli suurt hirmu ja ebamugavust.

Hooldekodus võib personal tihti vahetuda, mis sunnib elanikke (või nende lähedasi) korduvalt otsustama, kas ja kuidas oma identiteeti jagada. Näiteks on oluline, et hooldajad austaksid nende privaatsust, et vältida taht- matut „väljatulemist” teistele hooldekodu elanikele.

MIKS SEE OLULINE ON?

Ühiskonnas, kus dementsusega inimeste arv kasvab, tuleb küsida, kas oleme valmis aktsepteerima ja toe- tama nende sügavalt isiklike vajadusi. See ei puuduta pelgalt tervishoiuteenuse pakkumist, vaid küsimus on inimväärikuses ja õiglases kohtlemises. Kas hooldeko- duses ja koduhoolduses nähakse elanikke terviklike inimeste või ainult diagnoosina? Seksuaalsus ja sooline identiteet pole teemad, mis kaovad vanuse või haigu- se ilmnemisega. Vastupidi, need võivad muutuda isegi olulisemaks, kuna kinnitavad inimese õigust olla tema ise ka kõige keerulisematel hetkedel. Dementsusest rääkides peaksime arvestama sellega, et mäluhäired ei tähenda isiksuse kaotamist – see haigus mõjutab inime- se käitumist ja mõtlemist, mitte tema väärtust.

Kui aastal 2018 hinnati dementsusega inimeste arvuk- Eestis ligemale 23 000 (iga 58. inimene), mis on um- bes 1,75% rahvastikust, siis aastaks 2050 võib see arv olla prognooside kohaselt juba 35 500. Arvestades, et Eesti rahvastik kahaneb, on see iga 33. inimene! See tähendab, et meie tutvusringkonnas leidub vähemalt üks inimene, kes saab dementsuse diagnoosi. Valmis- tugem juba praegu selleks, et olla hoolivad ja arves- tavad kaasteelised ning ehitada seeläbi toetavat ja mõistvat ühiskonda.

¹ Pütsepp, R. 2024. Üldhooldusteenusel olevate eakate seksuaalse eneseteostuse võimalused Harjumaa hoolde- kodude näitel. Lõputöö, Tartu Ülikooli Pärnu kolledž.

² Landes, H. 2024. Süstemaatiline ülevaade täiskasvanud puuetega inimeste seksuaal- ja reproduktiivvajaduste psühholoogilisest käsitlemisest neuroloogilise rehabi- litatsiooni kontekstis. Magistritöö, Tartu Ülikool.

³ Väljaots, P. 2024. Vanemaealiste intiimsuse ja seksuaalsuse käsitlus ööpäevaringsel üldhooldusteenusel. Magistritöö, Tartu Ülikool.

RAHAL ON MÜSTILINE AURA

Kuidas ehitada seina, mille seest tuleks raha, miks vaesus pole iseloomuomadus ja millised on rahaga seonduvad sügavad soolised lõhed? Need olid mõned tüviteemad, mis tulid jutuks ühe Eesti tuntuima rahatarkuse eestkõnelejaga.

Intervjuu **Kristi Saarega**. Küsis **Aleksander Tsapov**, pildistas **Alana Proosa**

Kaks rahareformi, kaks ja pool majanduskriisi, mitu rahapesuafääri, hulgaliselt hasartmängu- ja kihlveo-sõltuvusi, finantspettuseid ning lugematuid maksu-debatte hiljem paistab tare aknas lootusekiir, et ükskord me saame rahatargaks niikuinii. Võimu-, tehnoloogia- ja põlvkondadevahetused on toonud kaasa uue finantsblogijate ehk *influencer*’ite laine, kes oma rahamisjoniga mööda maad inimesi valgustamas käivad. Eredaks Põhjanelaks selles taegas on Kristi Saare – Naisinvestorite Klubi asutaja, väsimatu raha-tarkuse levitaja ja feminist, kes annab ühtviisi nõu nii investeerimisteenonna alustamiseks kui ka toksilisest töökeskkonnast või vägivaldsest lähisuhtest lahkumiseks. Tema kahte raamatut „Kuidas alustada investeermisega” ja „Kuidas saavutada finantsvabadus” on ta enda sõnul müüdnud praeguseks 20 000 eksemplari, tema sotsiaalmeedia kanalitel on kümneid tuhandeid jälgijaid ja ta meedias esinemiste nimekiri on pikem kui paljudel ministritel. Ta räägib keerutamata ja otsekoheselt ning üritab inimesi oma nõuannetega vaesus- ja võlaspiraalist välja aidata. Kuna rahast, palgast, majanduslikust ebavõrdsusest ja muust seonduvast rääkimine on üldiselt üks ebamugav ja sotsiaalselt tihti ka tabuteema, siis otsustasime ühel kargel märtsihommikul Kristi Saare kontoris Kristiines maha istuda ja võtta luubi alla rahaga seotud ühiskondlikud ja isiklikud eelarvamused, müüdid ning hirmud.

Kui mõni lugeja sind veel ei tunne, siis kuidas sa end tutvustaksid?
Viimasel ajal ütlen esimese asjana „investor” ja sellele järgneb „rahatarkuse” märksõna. Olen lihtsalt tavaline inimene, praegu lapsega kodus olev ema.

Paneme pealkirjaks „Intervjuu tavalise inimesega”. Kui mu kolmas laps sündis, siis sõbrad tegid nalja, et kui edaspidi midagi küsitakse, siis vastan, et mina kolme lapse emana arvan nii.

Lisab kindlasti autoriteeti!
Lisab autoriteeti, jah, et võib arvata mingeid asju.

Kas Müürileht on viimane Eesti väljaanne, mis sind veel intervjuueerinud ei ole?

On veel mõned, kelle orbiiti ma ei ole sattunud. Aga üks rahateema levik on olnud huvitav. Esialgu oli eelkõige Äripäev, siis Delfi Ärileht. Siis kirjutasin Pere ja Kodu rahatarkuse kolumni, nüüd olen Müürilehte jõudnud. Eks näis, kas ühel päeval jõuan Sirpi ka.

Kas Kristi ainult investeerib või ka manifesteerib?
Eks kõik inimesed manifesteerivad. Küsimus on selles, kuidas asjad tehtud saavad. Ma võin manifesteerida, aga olen inimene, kes teeb.

Rahaga seonduv on tihti ebamugavate teemade tipus. Sinu raamatus „Kuidas saavutada finantsvabadus” (2024) on palju ebamugavusest juttu. Millist see tuleneb, et näiteks palgaläbirääkimistel või suurte asjade soovimisel tekib ebamugav pinget?
Meil Eestis on ikkagi konkreetselt tunda nõukaaegset taaka, kapitalism koos edukultusega tuli siia hästi järdsult. Kui palju raha sul on, kui ilus maja, kui suur auto. Kui sa ei ole kõiki neid asju saavutanud või kui tegelikkuses on raskem, siis on halb tunne ja sa ei taha seda teistega jagada. Näen praktikas, et inimesed ei räägi omavahel, ei vanemad lastega, ei paarisuhtes jne. Kui sul läheb kehvasti, siis sa ei taha öelda, et sul läheb kehvasti, sest siis oled läbi kukkunud või pole nii tubli, kui peaksid olema.

Kui sul läheb hästi, on vastupidi. Kuidas ma räägin sellest, et mul läheb hästi? Siis on teistel ju halb tunne, et neil ei lähe nii hästi. Väga paljude asjade ristmõju. Kui hakkasin ise kunagi täiskohaga õpetajana rahatarkusest rääkima, sain päris huvitavat tagasisidet, et kuidas ma õpetajana nii räpasest teemast räägin. „Sa peaksid teatris käima, kontrolltoid parandama ja kõrgematele vaimsetele väärtustele mõtlema, mitte rääkima sellisest räpasest asjast nagu raha.”

Õpetajana tuleb vähemasti klassi ees arvestada, et ruumis võib olla väga erineva sotsiaalmajandusliku taustaga õpilasi.
Reaalsus on see, et tuleb rääkida ausalt. Kui mina olin õpetaja, siis olin vaene. Alustasin õpetajana enne esimest õpetajate streiki, brutopalk oli mingi 600 eurot. Kuu lõpus raha ei olnud. Oli huvitav näha, kuidas inimesed reageerisid sellele, kui ütlesin, et olen vaene.

Palju oli neid, kes lohutasid, et ei, Kristi, ära ütle enda kohta sellist koledat asja. See ei ole iseloomuomadus, see ei ole mingi geneetiline omadus, et sa oled vaene. See on olukorra kirjeldus, et raha ei ole, ja punkt. Ja see on lahendatav. See illustreeribki minu meelest seda ebamugavust hästi, et inimesed seovad su palka või portfelli väärtust sinu väärtusega inimesena. Mida sa teed kapitalistlikus mõttes, mida sa toodad? Kas oled ühiskonna seisukohalt plussmargiga? Kui räägin täiskasvanutega rahast, siis räägingi väga ausalt, ja on inimesi, kellele ütlen, et kas sa tegelikult saad aru, et sa oled vaene. Mõnikord ongi vaja seda päriselt otse öelda.

Vaesuse rinnamärgiga kaasneb häbitunne, inimesed ei taha tegeleda emotsiooniga, mida selle väljaütlemine tekitab.
Ja lisaks on inimestel tihti tunne, et see on paratamatus, mida ei saagi kuidagi paremaks teha. Me räägime

rahast, räägime üsna ratsionaalsest teemast, ja inimestega suheldes kuulen sageli fraase stiilis „ma juba lapsest saadik” või „ma ei ole see säästja”. Säästmine

laastus me tegelikult teame, milline on hea finantskäitumine. Enamik inimesi ei vaidle sellele vastu. Nüüd ongi küsimus selles, kuidas me motiveerime ja julgustame inimesi seda head finantskäitumist rakendama. Ja kui nad seda ei rakenda, mis siis saab? Kes on süüdi?

Lisaks rahatarkusele kirjutad oma viimases raamatus sisemistest häälest, sotsiaalsest ebamugavusest, endale meeldimisest ja

mittemeeldimisest ning muust, mis inimesi elus takistab. Oled kohtunud tuhandete inimestega. Kui palju need kohati irratsionaalsed sisemised takistused pudelikaelaks osutuvad?
Oleme ausad, enamik takistusi ongi sellised, et võiksime teha, mida iganes tahame, aga me lihtsalt ei tee seda. Tuhanded inimesed on minuga igasuguseid lugusid jaganud ja finantsvaatenurgast on laias laastus kaks varianti: säästa rohkem, mille puhul tuleb sein ette, või tõsta oma sissetulekut. Sisetuleku tõstmisega seoses mõtlesin alguses, et lihtne ja loogiline, õpid midagi juurde, pead mingeid läbirääki-

misega tegeleda. Kui elan Paides ja käin oma igapäevatööd, siis raha ja investeerimine pole justkui mulle.

Eestis paistab olevat veel päevakorras sotsiaalne mobiilsus, et ka viletsatest tingimustest on võimalik välja tulla.
Kasvasin siin üles üheksakümnendatel, kui sai *second-hand*-riideid kuskilt Rootsi humanitaarabist jne. Kui vaatame trende, siis see liikuvus on tegelikult ka Eestis vähenemas, liigume ikkagi mõtteliselt klassiühiskonna poole. Kui võtame riieksamite puhul koolide tipu ja sinna kõrvale selle paremiku, kus käivad koolis kõige jõukamate vanemate lapsed, on kattuvus suhteliselt suur. Lapse rahatarkus on väga tugevalt seotud kõigepealt sellega, milline on pere sotsiaalmajanduslik olukord. Kui su vanemad on jõukad, nende rahaasjadega on hästi, siis on tõenäoline, et ka laps saab kaasa hea rahatarkuse. Kui oled pärit väga vaesest perest, siis tõenäosus saada väga rikkaks ei ole olematu, miski ei ole võimatu, aga ei tasu tekitada endale illusiooni, et see ei ole teekonnana tunduvalt raskem. Kui su perekondlik taust on korras, on takistusi edule ikkagi palju vähem.

Ag a kui kujutleda ideaalset keskkonda, kus näiteks rahatarkus on kõikidele võrdselt kättesaadav. Mis muutujad siis veel mängu jäävad?
Kuidas me lahendame mastaapseid sotsiaalse mõõtemega probleeme, mille puhul on paberil kõik väga okei? Praktik as on natukene naiivne eeldada, et igal inimesel on võimekus, suutlikkus, tahtmine, inspiratsioon, kontaktid ja eeskujud, et nüüd võtan ette ja tegelen rahaasjadega. Rahatarkusega käib üldiselt käsikäes see, et sul on ka mingisugused süsteemsed toetusmeetmed. See on seesama käitumisökonomika, millega väga paljud riigid tegelevad, näiteks kuidas me nügime ja julgustame inimesi pensioniks säästma. Väikesed sammud, mis lihtsustavad inimestel finantsiliselt heade otsuste tegemist. Aga eks küsimus on ka isiklikkus otsustusvabaduses. Kui palju me tahame, et riik või institutsioonid sekkuksid olukorda, kus inime-

Eestis, kus pole märkimisväärselt riigipoolset turvavõrku, võid põhimõtteliselt kolinal täielikku vaesusse kukkuda.
Just nii ongi. Kui vaadata statistikat eestlaste säästude kohta, siis ühel kolmandikul ei ole mitte midagi. Me ei räägi sellest, et kuu lõpus on raha otsas, vaid sellest, et juba kuu alguses on raha otsas. Üks kolmandik on selline, kes peab paar kuud vastu. Kui on mingi väiksem katastroof, siis on okei, kui juhtub midagi suuremat, siis on kehvasti. Üks kolmandik on neid, kelle puhul saame päriselt rääkida mingisugusest finantsilisest kindlusest. Tegelik pilt on ikkagi väga tumedates toonides. Eestlased on teoreetiliselt rahatargad. Kui vaatame seda, mida nad päriselt teevad, siis nad teevad, mida nad peaksid tege-

On see mingit laadi ajalooline trots, et kui mõisnik käsis põllule tööle minna, siis eestlane ei lähe?

ma, aga nad ei tee seda.
Seal on tõesti palju veidraid asju. Ma näen, et tekkinud on väga suur põlvkondade vahe. Praegused rahatarkusest rääkijad ei ole ju tegelikult esimene laine, pigem teine. Korra on rahatarkuselaine Eestist juba üle käinud, näiteks **Rain Lõhmus** ja **Kaur Kender** kirjutasid 2002. aastal raamatu „Raha”. Aga siis see veel peavoolu ei jõudnud. Teisele lainele on aidanud palju kaasa sotsiaalmeedia ja internet. Aga ka see, et meil

on reaalselt kolme-neljakümnen dates põlvkond, kelle karjäärirajetektorid ja sissetulekud on hoopis teistsugused kui nende vanematel.

Kas elad oma avaliku kuvandi tõttu ka pidevas ebamugavustsoonis?
Mulle väga meeldiks teha kõiki neid asju, mida ma teen, olemata kuulus. Ma ei ole kohanud inimest, kelle elu oleks tuntu s kuidagi paremaks teinud. See toob kaasa väga palju väiksemaid ja suuremaid tüütusi. Üks nendest on see, et oled nagu piksevarras, kelle kaela maanduvad igasugused arvamus ed. Raha on Eestis väga emotsionaalne teema. Kui kirjutasin kaks aastat Pere ja Kodu kolumni, siis naersime sõpradega, et kas suudan kirjutada lõpuks sellise artikli, mis inimesi välja ei vihasta. Kord kirjutasin tähtajalistest hoiustest, mis lubavad natuke intressi teenida. Ja siis kommentaarid kütsid ikka stiilis, et ah, siin on jälle mingi mimm, kes arvab millegipärast, et mul on üldse raha.
Eks ta pisut häirib, kui proovid ise positiivset fooni edasi anda ja siis vastu tuleb misiganes. Aga see on paratamatus. Eestis on põhimõtteliselt halb kõik, mida sa avalikult raha kohta ütled. Eks ma puudutan ka tundlikke teemasid, nagu suhted, perevägivald, poliitika.

Finantsshariduse turg Eestis – on see noor või küps?
Reaalsuses on nende inimeste hulk, kes teadmisi jagavad, nii väike. Aktiivseid, kes tegutsevad ja panustavad suuremas mahus, ongi tegelikult umbes kümme, mis on Eesti mõistes ikka väga vähe.

Ühesõnaga, te ei jaks a seda tööd ära teha?
Me lihtsalt ei jõua seda ära teha. Esinemiskutsed tuleb kordades rohkem, kui suudaksin vastu võtta. Ega see pole niimoodi üleöö juhtunud, oleme teinud seda kümme-viisteist aastat. Samamoodi on sotsiaalsete liikumistega, et tehakse kümme aastat, siis see äkitselt plahvatab ja kõikidel on tunne, et see tuli nii järsku. Selleks et teema jõuaks päriselt massidesse, on vaja, et inimesed hakkaksid rääkima edasi oma emale, isale, sõbrannale, naabrile. Eestis on 600 000–700 000 tööealist elanikku, mõjuisikud ükshaaval nendeni ei jõua. Rahatarkus peab hakkama levima kogukondades ja perekondades ja näen, et see liigub vaikelt selles suunas. Finantsvaldkond on üks suurima kokkupuutepunktid arvuga segment selleks, et inimene kaasa tuleks või otsustaks midagi. Inimene kuuleb mingit asja kümme-viisteist korda, enne kui see reaalselt klikib. Aga sa pead olema punktis, kus suudad seda vastu võtta, kui keegi ütleb sulle, et tead, tõenäoliselt sa saaksid oma rahaasju paremini ajada.

Mis tahes sektori populaarsuse kasvades tekib alati ka soolapuhujaid ja püramiidivendasid. Pettuse ja tõe eristamine võib olla väga aeganõudev. Kuidas oma teekonda teerõlvile ja scammer’ite eest paremini turvata?
Tänu sotsiaalmeediale on minu meelest natukene paremaks läinud, sest meil on näiteks Facebookis suured grupid, kus inimesed pingutavad, et küsimustele ja kahtlustele vastata. Sul on päriselt kogukond, kelle käest minna küsima, et kuidas selle asjaga on. See valideerib. Finantsinspeksioon ja politsei on ju ka teinud koos kampania t, kuidas investeerimispettuseid ära tunda. Jälgi usaldusväärseid allikaid. Maksuamet, finantsinspeksioon, rahandusministeerium teevad koostööd rahatarkuse mõjuisikutega. See on esimese ringi valideerimine. Aga tegelikult on tänapäeval väga raske kõike jälgida, sest maailm läheb eksponentsiaalselt pidevalt nii palju keerukamaks. Kui veel kümme aastat tagasi vaatasid mingit veebilehte ja see tundus kahtlane, siis oligi kahtlane. Nüüd võib veebileht olla nii ilus ja korralik, et peale vaadates ei tuvasta mitte millegi järgi, et tegemist on pettusega.

Fassaadid on perfektseks läinud.
Jah, aga saan palju kirju inimestelt, kes on ise või kelle pereliikmed on pettuste ohvriks langenud. Need on tegelikult väga kurvad lood. Aeg-ajalt mõni inimene kirjutab, et kuule, mul ema kandis kõik oma säästud kuskile Dubaisse ja ta ei usu mind, kui ütlen, et see on scam, et mida ma tegema peaksin. Kui inimene on juba niimoodi jalgu pidanud kuskil sees, on väga raske teda sealt kätte saada. *Scammer*’id tunnevad turunduspsühholoogiat väga hästi ja teavad, mis nuppudele

< eelneb

vajutada. „Kas sind kaitsstakse rikkaks saamise eest”, „need, kes sind kontrollida tahavad, ongi süvariik” jne. See töötab praeguses maailmas.

Kõige kahtluse alla seadmine on au sees.

Riik ju proovib teha positiivset krediidiregistrit, kuna Eestis on praegu suurusjärgus 100 000 inimest, kes on nii võlgades, et nende kontod on arestitud. Seda probleemi oleks vaja kuidagi lahendada. Üks argument registri poolt on see, et ei saaks ohjeldamatult laenu anda, nii et inimesel on lõpuks 50 000 eest tarbimislaene. Aga vastuargument on kohe, et süvariik kontrollib, kui palju sul raha on ja mida sa sellega teed. Siin tekibki nurjatu probleem, et kuidas seda mõistlikku teadmist anda, ilma et inimesel tekiks paranoia.

Oma raamatus mainid, et mõni peab sind rajuks kapitalistiks, samas Vilja Kiisler portreteeris sind Päevalehes vasakpoolsena. Oled ilmselt mõlemat?

Eks ma olen mõlemat. Sotsiaalselt vaadetelt olen väga-väga vasakliberaalne. See on päris huvitav, et Eestis on võimalik inimesi väga lihtsalt leili ajada mingite üli-lihtsate mõtetega, nagu jõukuse maksustamine. See ei ole enam päris tabuteema, eelmine aasta isegi Äripäev kirjutas selle juhtkirja ära, et aeg on küps varamaksudeks. Reformierakonna vaatest on Laari-aege maksusüsteem hea ja lihtne. Ma arvan, et oleme jõudnud sinna punkti, Põhjala riikidele piisavalt järele, kus jõukatel inimestel on võimekust ühiskonnale tagasi anda. Olen korduvalt öelnud, et minusugust inimest peaks ilmselgelt rohkem maksustama. See ei muudaks minu elukvaliteeti. Astmeline tulumaks võiks Eestis siiski ka olla. Ja kinnisvara ei ole Eestis sisuliselt maksustatud, see on peenraha.

Ma ise investeerin ka kinnisvarasse. Mu portfelli kümne korteri maamaks on piisavalt väike, et see ei tule mulle praegu meeldegi. Eestis on juba ammu aeg varamaksudeks küps. Ja varamaksudele oponeerivad tihti need, kellel endal ei ole nii palju vara, et nad ise kunagi seda maksma peaksid hakka-ma. Aga neil on optimistlik illusioon, et nad on tulevikus need miljonärid, kes hakkavad maksma. Ja nad ei usu, et see ei lähe nii. Minu meelest oli ka automaksu aeg juba ammu käes.

Ühesõnaga, jess, maksud! Vähem turuliberaalsust ja pigem teatav ümberjagamine on okei?

Olen valinud viimastel aastatel ikkagi pigem sotse kui reformi. Liberaalsusega on see probleem, et see on toonud edu väiksele osale ühiskonnast. Suur osa Eesti inimestest ei ole meie üliiltsast maksusüsteemist midagi võitnud. Tugevalt on probleem ka sellega, et ettekujutus sellest, milline elustandard käib millise klassiga kokku, on väga mööda. Arvamus sellest, kes üldse kuulub keskklassi – väga suur hulk inimesi sinna ei kuulu. Ka keskklass käib iga aasta terve perega soojamaareisil? Ei, seda teeb jõukas keskklass, jõukad inimesed.

Sa keskendud ka rahatarkuse sidumisele feminis-miga, oled näiteks Naisinvestorite Klubi looja, räägid majanduslikust vägivallast ja emadustrahvist ning võimestad naisi palgaläbirääkimisteks. Oled ilmselt kohtunud ja rääkinud sel teemal sadade inimestega. Mis lood tüve-okstena välja sirutuvad?

Ma arvan, et üks tüveoks on see, et nende meeste hulk, kes probleemist aru saavad, on ikkagi kahetsusväärselt väike. Kui vaatan viimast 15 aastat, siis on väga aeglaselt paremaks läinud. Kui küsid mõne naise käest, mis on probleemi sisu, siis ta oskab väga hästi selgitada ja tal on endal isiklike kogemusi. Kui küsid meeste käest, et kas nad saavad aru, milles on probleem, siis midagi säravat sealt vastu ei tule.

Kas probleemipüstitust seatakse kahtluse alla?

Täpselt nii. Naisinvestorite Klubi puhul küsisid esimestel aastatel ka muidu täiesti adekvaatsed meeste-

rahvad siiralt, et kas me investeerime kingadesse ja kottidesse. Ja neil, kes seda ütlesid, on Eesti elule ja majandusele suur mõju. Kui ma kunagi Naisinvestorite Klubi lõin, siis panin endale ka kirja, mis tingimustel võiks selle MTÜ ära lõpetada. Mis peaks olema lõppsiht? Kui võtame ette Eesti rikaste paremiku, siis naiste esindatus on tõusnud seal nüüd rekordilise kümne protsendini. Tsiteeriksin siinkohal **Ruth Ginsburgi**: ülemkohtus on piisavalt palju naisi siis, kui kõik on naised. Mis peaks juhtuma, et Eestis tuleks üks aasta välja rikaste edetabel, kus kõik on naised? Kas siis ka mehed ütleksid, et meil ei ole probleemi?

Või ka lihtsalt mõjukate edetabel.

Või ka mõjukate edetabel. Mõjukate esikahekümne hulgas ei ole tavaliselt vist ühtki naist, kui sa ei ole juhtumisi peaminister. Hästi lihtne ongi öelda, et probleemi ei ole, sest ükski nendest tuhandest piisajast ei tundu eriti suur probleem. Need piisajad kuhjuvad aga kõik üksteise otsa ja siis tekibki nii palgalõhe kui ka üha suurenev pensionilõhe. Viimase 15 aastaga on asi siiski arenenud. Kui ma alguses investeerimisüritustel käisin, siis laval olidki ainult mehed ja publikus oli üks kümnest naine.

Kui suure osa palgalõhest seoksid alandlikkusega palgaläbirääkimistel?

Alandlikkusega on see lugu, et kui naised seisavad enda eest ja küsivad palka, siis nad on kohe probleemsed. Kuna mul on oma arvamus, olen elus ülilpalju sellist tagasisidet saanud, et miks ma vastandun ja miks ma nii konfliktne olen. Miks peavad naised olema sõbralikud, hoolitsevad ja hellad? Me teame, et isegi kui anna-me naisele-mehele täpselt sama nõu, kuidas palka küsida, siis mees on küsides tubli ja enesekindel, naine aga konfliktne. Kui räägime emadustrahvi kontekstis,

siis kuulen järjepidevalt lugusid, kuidas naised lähevad tööintervjuule ja hoolimata sellest, et seda on juba väga pikalt keelatud küsida, küsitakse ikka, mitu last on, millal plaanid neid juurde saada jne. Ja siis sulle sisetatakse ühiskondlikult ka seda, et peaksid üldse tänu-lik olema, et keegi sind väikse lapse vanemana uuesti tööle võttis. Palju on neid naisi, kes lähevad pärast lapsehoolduspuhkust tööle tagasi ja siis tööandja ütleb, et ela uuesti sisse, enne kui su palk turul makstavale tasemele tõuseb, nagu naine oleks vahepeal kogu oma professionaalse kompetentsi kaotanud. Sellised asjad lihtsalt kuhjuvad üksteise otsa.

Kui paljud suhted purunevad sinu arvates puhtalt raha tõttu või selle pärast, et omavahel ei ole varasuhetest räägitud?

Väga paljud! Ja isegi kui minnakse mingil muul põhjusel lahku, siis juhuil kui rahaasjad ei ole korras, tuleb see lahkuminek ikkagi rõve. Kuna suhtlen väga palju jõukamate ja kõrgharitud naistega, siis kuulen, et paljudes suhetes on probleem, kui naine on liiga edukas ja jõukas. Kui naine on liiga edukas, tekib mingitel meestel raskusi oma minapildiga. Enda rolli sõnasta-

mine läheb kuidagi keeruliseks, et kui mina ei ole pere-pea ja vastutaja, siis mida ma teen siin suhtes. Mulle kirjutavad ka naised, kes tahaksid investeerima hakata, aga mees ei luba.

Lahkumine suhtest, kui on lapsed, aga tegelikult raha-asjad ei ole korras ja pole mingeid säästusid, on väga raske. Näiteks kui maja on mehe nimel jne. Kohtan ka inimesi, kes küsivad mult nõu ja valmistavad lahkumi-

nekut kaks või kolm aastat ette, et see oleks finantsiliselt võimalik. Ka mõned advokaadid on öelnud, et varavaidluste puhul võidab ikkagi see, kellel on üldiselt kallim advokaat. Ja kallim advokaat pole üldiselt naistel.

Sa oled öelnud, et suurim kink, mille vanem saab oma lapsele teha, on see, et laps ei pea teda tulevikus üleval pidama. Kas meid ootab ees hoolduskriis?

Need probleemid on juba kohal. Sotsiaalministeerium hakkas juba paar aastat tagasi hooldus- või hoolitsuskriisist rääkima. Inimesed, saage aru, et teid ootab tõenäoliselt ees vanadekodu või hooldusvajadus. Inimestel, kes on Eestis kodused hooldajad, ei ole ka häält ja nad on suure tõenäosusega naised, kes tulevad näiteks töölt ära, et hoolitseda haige ema või isa eest. Me räägime tuhandetest inimestest, kes ägavad selle hoolduskoormuse all, aga nemad ei räägi meedias, et kuulge, mul on raske. Mul on kurb lugeda, kui mulle kirjutatakse, et tegelikult ma tahaksin rohkem lapsi saada, aga ma ei julge, sest ma ei jaksa samal ajal nii enda lapsi kui ka vanemaid toetada.

Vanemaid, kes on teinud sinust sõltumatuid majanduslikke otsuseid.

Seal on ikkagi ka väga palju piinlikkustunnet, et isegi sõpradele ei räägita, et näiteks iga kord, kui käin emal või isal külas, libistan natukene sularaha, et nad saaksid endale midagi ilusat osta. See põlvkond, kes praegu pensionile läheb, on tulnud läbi kahe rahareformi ja nende pensioniõigused ja võimekus ise raha koguda on olnud teistsugused. Nad pole tingimata teinud halbu finantsotsuseid, lihtsalt nende võimalused on olnud teised. Aga üks igasugune rahvastikupüramiidi-ja iibejutt ajab inimesed väga kurjaks.

Sina kui kolme lapse ema võid ju kõike öelda.

Ei, üks konservatiivne arvamusliider ikkagi ütles mulle, et mul võib ju olla kolm last, aga mida see investor siin lastest ikka teab. Konservatiivsed poliitikud on iibeteema ära kaaperdanud. Liberaalid saavad aru, et tegelikult on lihtsalt ebamõistlik teiste inimeste eraelus sorida ja seda kommenteerida. Nad ei taha seda teemat ilmselgelt eriti ette võtta. Ainult konservatiivid tahavad seda teha ja rääkida mõtteutest naistest, kes pole kahekümne viiendaks eluaastaks kolme last sünnitanud.

Kas teise samba eksperiment õnnestus või tekitas tulevikuks probleeme juurde?

Me ei räägi siin tulevastest probleemidest, need on juba kohal. Juba on laual see, et äkki lubame inimestel ikkagi uuesti teise sambasse astuda. Ja seesama teise samba sissemaksete protsendi tõstmise teema. Aga üks väga paljud ei taju, et palgalõhe kandub edasi pensionilõheks. Naiste pensionid on üldiselt madalamad kui meestel. Aga sealt edasi on lõhe ka seoses sellega, kui suurt pensionit hakkavad saama päriselt jõukad inimesed ja kõrgepalgalised võrreldes riikliku pensiooni esimese sambaga. See vahe ei ole protsendides, vaid kordades. See on astronoomiline vahe.

Mis sa arvad, kui paljud neist, kes teisest sambast raha välja võtsid, tegid sellega rahatarkasid otsuseid?

Selle kohta, mida inimesed tegid, on ju ka statistikat tulnud. Laias laastus tegi üks kümnest rahatarga otsuse. Laenufirmad said ka laenusid tagasi ja osa neist, kes laenuid tagasi maksid, on juba uuesti võlgades.

Eestlaste lemmikinvesteeringuinstrument on kinnisvara. Üha enam tuntakse aga muret eluasemekriisi sisenemise ja kodude kättesaadavuse pärast. Kui palju peaks KOV või riik eluasemepoliitikasse sekkuma?

Minu meelest ei ole maailmas head näidet riigist, kus oleks suudetud sekkumismeetmetega kinnisvaraturg korda teha. Igasugused üürihinna laed ja muud meetmed ei adresseeri sisuliselt probleemi, et lisaks kodudele on kinnisvara ka investeerimisvara. Kodude kättesaamatust tekitab see, et kodudega käitatakse nagu investeerimisvaraga. Neid on võimalik osta finantsvõimendusega ja nende peale portfelli ehitada. Kapitalistlikus süsteemis ei tule kunagi sellist sekkumist, et riik ütleb, et kuulge, investeerimisettevõtted ei tohi kodusid soetada.

Kui küsid kinnisvaraarendajatelt, kas nemad on valmis rohkem ehitama, siis nemad on valmis rohkem ehitama. Küsimus on selles, kas on neid, kes ka ostaksid. See eeldaks tunduvalt tugevamat ja laiemapõhjalist keskklassi, kui Eestis tegelikult on.

Kultuuriväljal räägitakse samuti pidevalt rahast ja selle puudumisest. Suur osa kultuurist sõltub ka riigi toetusest, sest tegutsetakse osaliselt n-ö turutõrke olukorras. Mis on sinu seisukoht seoses kultuuri ja raha suhtega?

Ma ise suhtlen väga palju loomeinimestega ja teen neile rahatarkuse teemal üritusi. Olen käinud muusikutele rääkimas ja kord ütlesin lause, mis inimesed välja vihastas: kui sa tegeled kunsti või kultuuriga ega suuda endale palka maksta, siis see on hobi. Ma saan aru, et mingid inimesed lähevad selle mõtte peale hullult närvi. Aga ma näen, et kultuurisektoris valdab hoiak, mis kapitalistlikus maailmas ei kehti, et lihtsalt tee asju, mis sulle meeldivad. Maailm ei toimi nii-moodi. Kui sa teed loomingut, kino, kunsti jne, siis kapitalistlikus süsteemis peab seal olema ka rahaline komponent, mingisugune müük, mingisugune turundus, miski, mis paneb selle süsteemi toimima. Ja olen näinud suhtumist, et kui teed kultuuri kõrvalt midagi, mis päriselt raha sisse toob, siis sa ei ole nagu päris kunstnik. Kunstile pühendumine tähendabki seda, et

on väga andekad ja ka võimekad, aga kohati tekib mingi trots, kui raha komponendina sisse panna. Et see ei ole enam puhas kunst, kui selle eest raha küsida.

Kultuuris on sellist transsendentaalse kutsumuse ideaali küllap rohkem kui teistes eluvaldkondades; et see on minu tee.

Eks loomevaldkonnaga käib kaasas kerge müstitsism. Pean tunnistama, et ma ei ole kohanud raamatupidajat, kes oleks öelnud, et ta ei suudaks ilma raamatupidamiseta elada. Loomeinimeste puhul ma täitsa usun, et tegemist on võimekate inimestega, ja on ju neid, kes on ka finantsiliselt täiesti edukad. Lihtsalt mul on tunne, et seal on mingi snobism selle koha pealt, et meie kõrgkunst asub kusil ülalpool. Loomeinimeste loovus peab hõlmama ka seda, kuidas sa ajaga kaasas käid ja kuidas sa mõtled välja toimiva finantseerimismudeli. Olles rääkinud väga paljude loomeinimestega, tundub, et seal võib takistuseks olla seesama ebamugavustunne. Panna hinnasilt külge millelegi, kuhu oled pannud tükikese oma hingest, on ka väga ebamugav.

Kas rikas olla on eetiline? Milline on varakusega kaasnev moraalne vastutus?

Väga hea küsimus. Eestisse ei ole *eat the rich* veel jõudnud. Väga suur jõukus on alati ebamoraalne. Kapitalistliku süsteemi mõttes on miljardäre eksisteerimine nagu *feature*, et see on võimalik. Laias laastus, ühiskonna vaatepunktist on see aga *bug*, seda ei tohiks olla. Süsteem on katki läinud, sest ülijõukaks saamist olukorras, kus nii suurel hulgal on ras-

ke, ei saa eetiliseks pidada. Inimestel kipub olema väga jõukate kohta argument, et nad teevad tublit tööd. Jah, nad teevad tublit tööd, aga mitte keegi ei tee nii tublit tööd, et saada miljardäriks. Võtame näiteks Eesti-suguse riigi ja 100 milli. Seda ei juhtu, kuna inime-ne on tubli ja töökas, vaid seal on ikkagi mingisugused süsteemsed eelised, õigel ajal õiges kohas ole-mine ja igasugused muud asjad. See, et sa oled võime-line selle raha teenimise, see on okei, jumal sinuga, aga eetilise poole pealt ongi küsimus selles, kuidas sa seda lõpuks kasutad. Näeme praegu Ameerika näitel, et **Elon Musk** hakkab seda kasutama võimu rakendamiseks. Eestis näeme ka väga selgelt, et meil

on mingid jõukad inimesed, kes rahastavad poliitikat. Näiteid inimestest, kellel on suur ühiskondlik võim, aga seal taga pole isiklikku või toetusraha, on paraku vähe.

Teiseks tuleb ebamoraalsuse piir ette, sest alates mingist hulgast rahast irdud sa täielikult igapäevaprobleemidest. Sa ei mõtle selle peale, et mul ei ole raha, et süüa osta või kui kellelgi peaks mingi terviseprobleem tekkima. Sellise irdumise korral tekibki tavaliselt tunne, et nüüd ma tahan hakata maailma mingis suunas mõjutama. Aga probleem on selles, et oled kaotanud järje, mis probleemid teistel inimestel päriselt on.

Mida võiks tähendada rahaline jõukus tasaarengu vaatest?

Meil ei ole sellele praegu lahendust. Inimeste tarbimis-janu on jätkuvalt päris suur. Ressursside üle jagelemine ei ole veel piisavalt tuliseks läinud, et oleksime seda kuskilt otsast piirama hakanud. Praegu piirab mingil määral ainult hind, aga mitte kättesaadavus. Minult küsitakse ka investeerimiseetika kohta, et kuidas see mingite põhimõtetega joondub. Reaalsuses tuleb maailmas olemasolevad probleemid suuresti ära lahendada ettevõtetel, mis juba eksisteerivad. Tühjast kohast ei teki virna uusi ettevõtteid, mis ehitavad üles ringmajandusel ja tasaarengul toimiva majandusmudeli. Liigume sinna ikkagi samm-sammult.

Mul on väga hea meel, et oleme Eestis sinna jõudnud, et tasaarengust üldse räägitakse. Viis aastat tagasi veel ei räägitud. Aga praegu on vastus see, et kõige rohkem mõju on sul esiteks oma isiklike tarbimis-otsuste kaudu. Ja teiseks poliitilise häälega, mida saad rakendada kahte moodi: ühelt poolt valimistel hääletades ja teisalt, panustades kohalikesse organisatsioonidesse, mis üritavad mingit muutust ellu viia.

Mis on kõige kurvem rahalugu, mida on sinuga jagatud?

Ma arvan, et inimesed alahindavad seda, kui suur osa minu tööst on tegelikult suitsidiennetus. Mulle kirjutavad need, kes on viimase piiri peal ega näe enam teed välja.

Mida sa sellises olukorras teed?

Nõustamistelefonid ja muu tugi, kuhu iganes suudan inimese suunata. Kui olen perevägivallega seoses sõna võtnud, on mul olnud hommikul sotsiaalmeedias palveid, et partner on vägivaldne ja mida teha. Meedia küsib tihti selliseid tilulilukommentaare, et kuidas tur-gudel läheb jne. Kui ma midagi poliitilist arvan, saan tihti kriitikat, et mida mina ka tean, et tunnen ainult jõukaid inimesi ja pole päriseluga kursis. Tegelikult on mul ikkagi päris hea sissevaade sellesse, mis päriselt toimub.

Aga kuidas sa selle ära haldad, kui sul on kümneid tuhandeid jälgijaid?

Eks see ongi see koht, et kui ma ei jaksa, siis panen selle nupu kinni. Kui ma puhkan, siis olengi täiesti *off-line*. Mu sotsiaalmeedia kanalitesse jõuavad lood kõikidest ühiskonnakihtidest. Aga see koormus on väga sarnane terapeudi või psühhiaatri omaga. Alati on tore, kui inimesed kirjutavad edulugusid, et palk tõuseb ja ta-ta-taa, aga enamik kirju algab sellega, et on probleem. Küsimus on lihtsalt probleemi suuruses. Seal peab väga palju enesehoidu olema. Paljud, kes rahatarkuse maailma tulevad, lähevadki päris ruttu selg ees tagasi, sest saad täislaksu kõikidest ühiskondlikest probleemidest, mis on rahaga läbiõppimund. Mul on olnud ka juhtumeid, et keegi küsib, kuidas kolmandast sambast raha välja võtta, ja siis selgub, et seda on vaja, et vägivaldse mehe eest põgeneda.

Lõpetuseks midagi pehmemat. Mis muusikat sa kuulad?

Käin hästi palju kontsertidel, olen muusikafänn. Tegelikult ma kuulan igasuguseid asju, aga üldiselt raske-mat muusikat, rokki ja *metal'*it, pluss K-poppi. See on huvitav *overlap*, mulle meeldivad väga dramaatilised ja ilusad asjad. Nii *metal* kui ka K-poppi lihtsalt esindavad mõlemat. Ja mulle meeldivad andekad inimesed, kes näevad väga palju vaeva.

Mõni kohalik bänd, keda tahaksid nimetada?

No-Big-Silence on ikkagi minu tudengiaja nostalgia.

KAPITALISMI KÕVER- PEEGLIST PAISTAB VAID KASUM

Kirjutas **Tõnn Viik**

Kuigi „neoliberalismi” peetakse unustatud terminiks – ühiskondlikus debatis pole seda aastaid kasutatud –, on 90ndatel omandatud majanduspõhimõtted vaiki-
misi samad. Ettevõtte ainus kohustus on kasumit toota ja vastutus lasub tal ainult investorite ees. Ühis-
kondlik mõju ja majandustegevuse tagajärjed ei ole sellega seotud. Kuhugi pole kadunud ka silmaklapid, mida kantakse kõiki sotsiaalmajanduslikke probleeme analüüsid. Silmaklapid, mille tagant on võimalik näha ainult lakkamatut majanduskasvu ja potentsiaalset kasumit.

See põhjustab ühiskonda analüüsidest tohutuid pime-
nurki, mistõttu käsitletakse vaid süsteemsete eba-
kõlade tagajärgi või jäävad olulised probleemid üldse diskussioonist välja. Sotsiaalse liberalismi kasvuga on kultuurisõda asendanud klassisõja ning suunanud va-
sakpoolsed kriitika kultuuri ja identiteedipoliitika rada-
dele, eirates ühiskonna alustala – majandussüsteemi.

Ühiskondliku heaolu kasvatamiseks on vaja tunnis-
tada neoliberalse kapitalismi fundamentaalseid prob-
leeme ja süsteemiga kaasnevat lokkavat ebavõrdsust. Kapitalismikriitikat ja süsteemi terviklikult käsitlevat majandusdebatti hoitakse perifeersena, süüdistades viimast pimesi kommunismis, bürokratismis, võukis-
mis ja kõiges muus, mille mõni vabaturuentsustiasut-
dab välja mõelda. Seetõttu jääb ühiskondlik diskus-
sioon ühepoolseks ja järsku avastatakse üllatusega, et miskipärast ei tunne Eesti vaesem elanikkond end ühiskonna osana ja toetab agaralt parempopulistide ning vaimse tervise kriisist on samas põlvkondade-
ülene epideemia.

AHNED POCKETID

Praegune diskussioon ei välju neoliberalse paradig-
ma raamidest, sest majandussüsteem prioriseerib üle kõige kasumit ja kujundab kogu ühiskonna taju selle järgi. Hea näide tulutust debatist on arutelu toiduainete kiirelt tõusnud hindade üle. 2023. aastal kasvatas Coop Eesti Keskuhistu oma puhaskasumit rohkem kui kaks korda ja Rimi neli korda ning Maxi-
ma puhaskasum tõusis lausa kuus korda ehk 1,9 mil-
jonilt 11,7 miljoni euroni.¹ Kokku teenisid toidupoeid 2023. aastal 86 miljonit eurot puhaskasumit.² Pro-
bleem on lihtne – suured poeketid on saanud viimaste aastate majanduslanguse ja inflatsiooniga tõstetud hindade pealt hiiglaslikke kasumeid, samas kui toidu-
ained moodustavad inimeste eelarvest üha suure-
ma osa.

Toiduained on esmatarbekaup, neid ei saa ostmata jätta, sest need on eluks hädavajalikud. Seetõttu jääb inimestele kätte vähem raha ja nii kahaneb võimalus tarbida muid olulisi tooteid-teenuseid.

Praeguse majandussüsteemi kontekstis on olukor-
rale ainult kaks lahendust. Esiteks, hoida *status quo*’d, sest inimestel pole võimalik tarbimisharjumusi muu-
ta. Ettevõtted teenivad jätkuvalt rohkelt kasumit ning tuleb „loota” majanduse elavnemisele ja palkade tõu-
sule, mis leevendaks tarbijate koormat. Ettevõtted hindu ei langeta, sest turureeglid ei nõua seda neilt. Vastupidi, miski ei takista neid hindu veelgi tõstmast. Teine variant, mille tõstatas SDE, on vähendada toi-
duainete käibemaksuäära. Nii pakub riik turule stii-

mulit hindade langetamiseks. Probleem seisneb selles, et ettevõtetele pole mingit kohustust seda teha ja ka-
sumimarginaal tõuseb hüppeliselt. Hea tahte märgiks võivad poeketid alguses plaaniga kaasa minna. Pole aga võimalik arvet pidada, kui palju peaksid hinnad maksulangetuse tagajärjel realselt vähenema ja kas ettevõtted ka tõsiselt järgivad seda. Samuti on ette-
võtetel võimalik hiljem hinnad uuesti üles kruvida.

Kummaski olukorras ei eira ettevõtted kapitalismi reegleid. Vastupidi, nad tegutsevad täpselt nii, nagu turureeglid ette näevad. Võib lõpmatult korrutada, et probleemiks pole „ahned” ja ebamoraalsed poe-
ketid, vaid süsteem, milles need toimetavad ja mis ajendab neid tegutsema võimalikult omakasupüüdlilikult. Taoline paradoksaalsus laieneb kõikidesse elu-
valdkondadesse. Toiduained on vaid üks näide, mille-
ga kõik on tuttavad. Sarnane probleem tekib ka elu-
asemeturul, kus lõpmatu majanduskasvu ootuses on turuhinnad tõusnud inimeste ostujõuga võrreldes kät-
tesaamatusse kõrgusesse. Inimeste ostujõud langeb ajas vabaturumajandusele omaste trendide, näiteks palkade stagneerumise, (eluasemehindade) inflatsioo-
ni, ettevõtete kasumi maksimeerimise (toiduhindade näide) jpm tõttu.

ALTERNATIIV TURUFANATISMILE

Süsteemseid probleeme ei saa lahendada kosmeeti-
liste muudatustega, nagu maksuprotsendiga män-
gimine. Tarvis on teadvustada, kui võrd piiratud me majandusest mõtleme ja et tõmbame sellest tule-
nevalt kriipsu peale tervele hulgalahen-
dustele nende üle ise-
gi diskuteerimata. Neo-
liberaalse kapitalismi põhimõtted ei ole –
vaatamata turufanati-
kute agressiivsele re-
toorikale – kivisse raiu-
tud. Oleme need reeg-
lid ise loonud, mis tä-
hendab, et need on muudetavad. Demo-
kraatlikult tegutsedes saame neid kohandada, et tegeleda turumajan-
duse pimenurkadega, mis loövad rängemini vähem kindlustatud ühis-
konnakihte.

Uus majandussüsteem tuleb rajada radikaalselt teist-
sugustele põhimõtetele. Majandus peab lähtuma in-
imeste vajadustest, mis tähendab, et majandust ei kä-
sitleta enam investorite kasumi ja lõpmatu majandus-
kasvu tööriistana. Uus majandussüsteem peab valama vundamendi sidusamale ühiskonnale.

Uue süsteemi loomine võtab loomulikult aega, see ei valmi ühe reformiga, kuid pidevalt katsetades, teo-
retiseerides ja diskuteerides on võimalik arendada majandust, mis keskendub inimeste vajaduste täitme-
sele, mitte investorite kasumi kasvatamisele. Toidu-
hindade puhul on palju lahendusi, mida peaks kaaluma

ja arutama, näiteks piirangud poekettide kasumiprot-
sendile, demokraatia rakendamine ettevõtete juhti-
mises, kooperativev omandisüsteemi kasutuselevõtt jne. Praeguse majanduskäsitluse raamides lendavad need pakkumised räige söimu saatel aknast välja.

Meie jaoks on loomulik, et olulised eluvaldkonnad, nagu haridus, keskkonnakaitse ja riigikaitse, ei allu turule. Nende puhul on riiklik kontroll ja juhtimine loomulik ja õigustatud. Need valdkonnad ei ole seotud otsese rahaliselt mõõdetava kasumi tootmisega, kuid on tunnustatud ühiskondlikult vajalikeks. Samas on idee, et riik võiks tagada eluks vajalike toiduaine-
te taskukohasuse või tasuta kättesaadavuse, paljude jaoks absoluutselt vastuvõetamatu.

KUIDAS SUMMUTADA DEBATTI

Väljapakutud ideed ettevõtlusele teistmoodi lähene-
miseks võivad näida absurdseina, sest need on vastu-
olus neoliberalse kapitalismi alustaladega. Seepärast meil ongi tarvis debatti, mis väljukuks kapitalismi kiitsas-
test kasumiahnetest raamidest ja mõtestaks ühiskon-
nakorraldust laiapindsel.

Kui kasvavale ebavõrdsusele, ostujõu vähenemisele ja ühiskonna lõhenemisele viitavad paljud uuringud ja statistika, milles neid tendentse seostatakse otseselt hiiskapitalismi mõjuga ühiskonnale, siis miks pole selline debatt varem esile kerkinud? Majandussüs-
teemi hõlmav diskussioon ei teki eriti kergelt. Need, kes praegusest süsteemist kasu lõikavad, ei huvitu debatist ega süsteemsetest muutustest, sest see ohustab võimalust tule-
vikus jätkuvalt kasumit teenida.

Lahenduseks ongi prae-
guste süsteemsete proble-
emide järeleandmatu kriitiseerimine ja pidev selgitustöö, millega saab näidata, kuidas ja miks kapitalism aina rohkem ühiskondlikku ebavõrd-
sust ja võõrandumist põhjustab. Ainult nii on võimalik veenda suu-
remat massi muutusi nõudma ja uusi lähene-
misi arutama. Sellega kaasneb tohutu muu-
tus majanduse mõtes-
tamises, nii et majan-

duskasv ja SKP tõus ei tähenda automaatselt inimes-
te eluolu paranemist. Mõõdapääsmatult tuleb tege-
leda mõttemalli muutmisega, et kummutada müüdid kapitalismi igikestvusest ja arusaam, et kapitalism on võimalikest parim valik.

¹ Keskel, A. J. 2024. Rimi kasvatas käivet ja mitmekordistas kasumi. – Postimees, 05.06.

² Liiva, S. 2024. Kokku 86 miljonit: toidupoodidest on saanud korralikud kasumimasinad. Üksnes kaks välismaist poeketti on kahjumis. – Delfi Ärileht, 03.12.

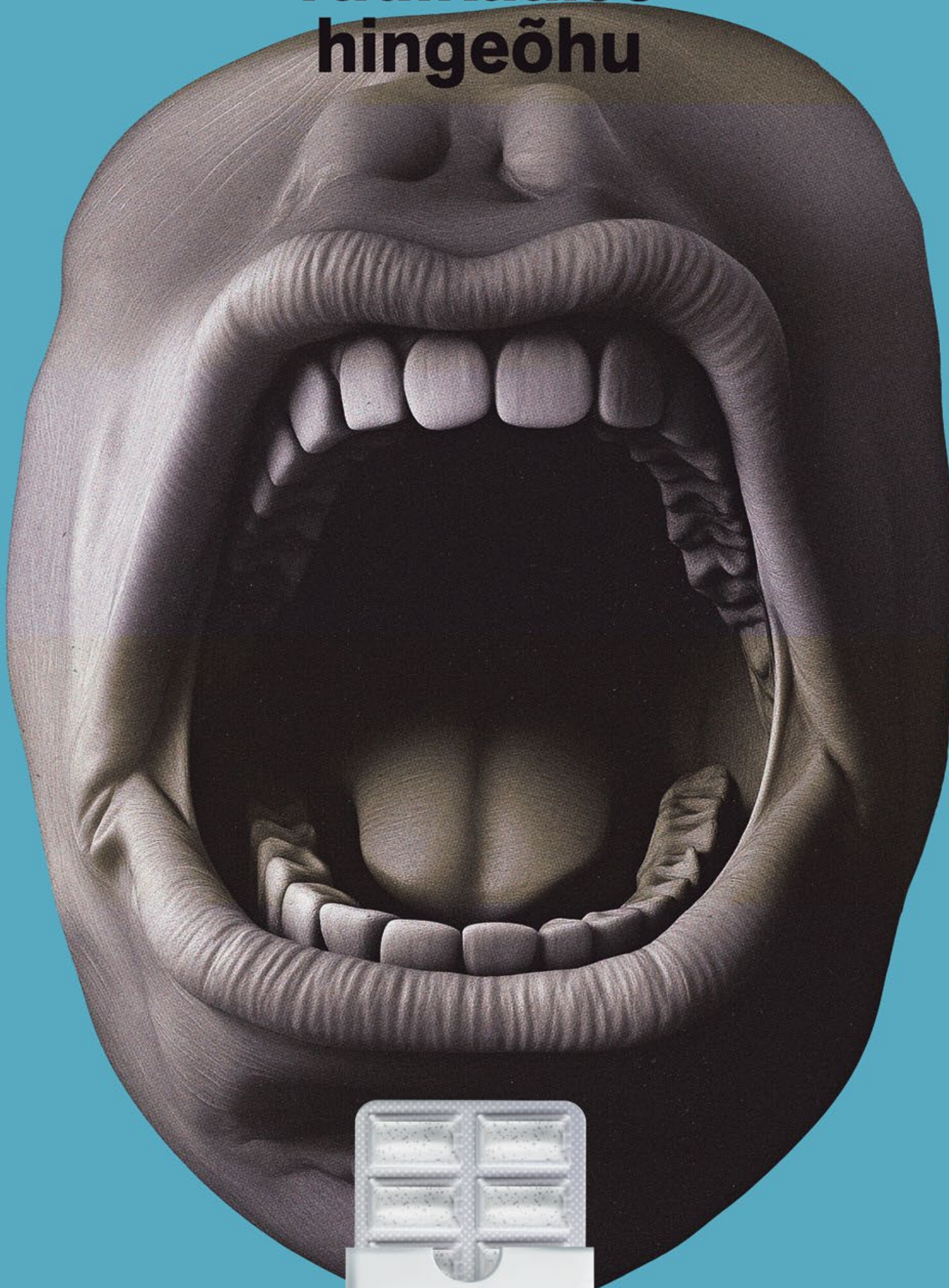
„Vasaksirge” annab rusika-
hoobi tühikõigul kulgevatele
majandusaruteludele.

Foto: Ruth Sisaak

Tõnn Viik lõpetas riigitea-
duste eriala ja on ava-
tud mõtetele majanduse
muutmisest.

Neutraliseerib radikaalse hingeõhu

NAISED JA ASJAD.

21. SAJANDI (FEMINISTLIKUST) OLMEROMAANIST

1970. ja 1980. aastatel kerkis kohalikku kirjanduspilti kurikuulus olmekirjanduse žanr, üks neid, mida lugejad lugesid, kuid kriitikud põlgasid. Kas Andra Teede ja Kristiina Ehini 2024. aastal ilmunud romaanide puhul võiks olla kohane – või üldse sünnis – rääkida olmekirjanduse elementidest ja kui, siis kas õnnestub hoiduda kunagistest negatiivsetest konnotatsioonidest?

Maia Tammjärv

Eelmise aasta lõpus ilmusid peaaegu ühekorraga kahe viljaka ja hinnatud luuletaja debüütromaanid: **Andra Teede** „Kateriin ja kurjad onud“ (Varrak) ning **Kristiina Ehini** „Südametammide taga“ (Loomepuhkus). Lisaks samaaegsele romaanžanris debüteerimisele on huvitav seegi, et kui paari eelmist aastat võiks muu hulgas pidada kohalike naisautoritele isearanis vastu-võitlikuks ja viljakaks ajaloolise romaani sfääris (mis muidugi ei ole vaibunud nüüdki), siis nimetatud teosed sellele väljale ei pürgi – ehkki vähemasti Ehini peategelane tegeleb mingil tasandil ka „olnud aegade“ga, tundub mulle, et fookus on mõlemas teoses nüüdisajal, täpsemalt naiste nüüdisajal, kusjuures kummaski pole peljatud liikuda eksplitsiitselt ka naiste privaatsfääri ehk lähisuhete (olme)tasandile – mis piisavalt tihti on küll olemas olnud ka naiste ajalooproosas, aga viimasel juhul on (kas teadlikuks või mitte, pole siin kohal isegi liiga oluline) kaitsvaks või õillistavaks asjaoluks olnud seesama ajalooline tasand ise¹. Nii kummitas vähemasti mind mõlemat kõnealust romaani lugedes tihti „olmekirjanduse“ märksõna.

Pruugib küll rõhutada, et ei Teede ega ka Ehini romaanis pole olmeline (siin: tänapäevane-abeluline) tasand ainuke, mõlemad autorid on tasakaalustanud selle omal moel: Teede näiteks pöörase ja pingelise kriminaalse ettevõtmisega ning Ehini kultuurilooliste rännak-ulmadega. Kahtlustan lausa, et selline tasakaalustamine on autoreil olnud teadlik – ainult olmega praegu(gi) ehk liiga kaugele ei sõuaks, liiati pole kumbki teos läbivalt tõsine.

Aga samavõrd tasub rõhutada, et mõlemad teosed võtavad sootema – naise positioneerumise tänapäevase tegelikkuse kontekstis – täiesti eksplitsiitselt jutuks juba kaanetekstis. Teede kaanel kõlab see nii: „Humoorikas, tempokas ja põnev, „Kateriin ja kurjad onud“ lahkab värskel moel emadust, sõprust, abielu, igapäevaseksismi ning naiste identiteeti.“ Ehini: „Kuidas armastada teineteist koos kõigi vooruste ja puudustega? See autobiograafiline tragikomöödia on naise elu lõputute rollidest ja sellest, kui kerge tundub olla mees.“ Niisiis ei saaks kuidagi öelda, et lugeja nõndapidi lähenedes teost vaesestab või selle intentsioonist kuidagi mõõda loeb. Seetõttu ei pelga ka mina siinpuhul nimelt mõlema teose soolistele ja olmelistele (mis on ka omavahel seotud) aspektidele keskenduda.

LUBAGE SELGITADA!

Loomulikult ei kõla *olme* (ei siin kontekstis ega vist ka muidugi esimesel vaatlusel kuigi hästi, nagu „olmekirjandus“ ega „olmeromaan“) pole ajalooliselt olnud mõeldud üleliia positiivsete osutustena. Vähemasti osaliselt on aidanud seda viimastel aegadel rehabiliteerida **Johanna Ross**, kelle (teadus)artikleis ning doktoritöös² võime kohata vähemalt neutraalset teadlasepilku, aga paiguti pole kuigi keeruline kujutleda ka lausa poolehoidu. 70. ja 80. aastatest pärit nähtuse ja termini tähendusväli oli kaasajaga paratamatult teistsugune, kaugemalt silmitsejatele võimaldab distants hinnanguiks usutavasti esitaks rohkem vabadust, aga tegelikult ju ka rohkem materjali, kui võis olla vahetute reageerijate kasutusess.

Omaaegses – ja hiljemgi ohtrasti osundatud – tüvi-artiklis kirjutas **Rein Veidemann** olmekirjandusest nõnda: „Jutustavais lugudes ei juhtu öieti midagi, kuigi nad on täis tegevust ja dünaamikat. [...] Sebine paigast paika, naiste ja meeste vahetamine, tühised kired ja intriigid, lapsesaamise- ja impotentsumured, asjaajamised – ühtekokku väikeste inimeste väike maailm.”³ Tõepoolest, päris seesuguste tühisustega ei Ehini ega ka Teede ju ei tegele! Abielulisel suhtel on neis siiski võrdlemisi kindlad, lihtsalt... noh, läbivalt varjutatud olmest. Seejuures ei pööra Veidemann olmekirjanduse kirjeldamisel otseselt tähelepanu sooküsimusele – mida on sel puhul teinud paljud teised omaaegsed kriitikud –, artiklis saavad lisaks ühevõrra nahutada nii **Aino Pervik**, **Linda Ruud** kui ka **Teet Kalas** ja **Mats Traat**.

Ross räägib doktoritöös aga eeskätt „abieluromaanist“ – mille seast toob lihtsalt eraldi (ja põhjalikult) esile hiljem tekkinud olmekirjanduse kategooria –, sõnades näiteks: „[S]iin peatükis vaadeldavaid 1960.–1970. aastate nõukogude eesti kirjandusteoseid [ühendab] see, et naispeategelase elu- ja arenguloos on kesksel kohal kui mitte abielu või püüe selle lagunemist ära hoida, siis kas püüe abieluni jõuda või abielust pääseda.” (lk 178) Mulle näib, et 2024. aastal ilmunud Teede ja Ehini romaanideski on see abielu-elu justnimelt kesksel kohal, kindlasti mitte täpselt samamoodi kui pea 50 aastat tagasi, aga pole kahtlust, et ühisosi leidub ka varasemate teostega.

Eve Annuk on Nõukogude Eesti soodiskursusest kõneldes kirjutanud nõnda: „Kuna ka Eesti ajakirjandus oli neid teemasid käsitletnud, siis vaatenurgad, mis tulid esile nn. olmekirjanduses, ei olnud uued, sest olmekirjandus käsitleski naiste probleeme, emantsipatsiooni ja mehelikkuse kriisi teemat. [...] Ka olmeromaanid kajastasid oma tagasihoidlikul moel seksuaalset temaatikat ja abieluprobleeme ning abielu kriisi teemat (nt. impotentsuseprobleemid). Olmekirjanduse rolli võibki vaadelda soolistele teemade võimendajana ja naiste probleemide esiletoojana.”⁴ Vähemasti osaliselt (n-ö ühelt poolt) on nii Teede kui ka Ehini teos kaheldamatult feministlik – naiste probleemide esiletoojana esinevad needki. Ehkki omaaegne retseptioon, nagu võib lugeda pikemalt Rossi doktoritööst⁵, tegeles järjepidevalt olmekirjanduse pisendamise – nagu Veidemann, ei andnud teisedki kriitikud autoritele erilist armu: argised teemad, „naiste asjad” ja tihti ka kaasaeg olid ikkagi asjatundjate silmis tühised, ka siis, kui lugejate huvi oli sellega pöördvõrdeline. Kindlasti oli konkreetsete teoste kriitilistel arvustustel paiguti ka piisavalt alust, kuid võimalik, et žanri läbival naeru-vääristamisel tingimata mitte. Paistab, et alles hilisemad – nt needsamad Rossi ja Annuki – käsitlused on žanrile mingisugust arvestatavat väärtust omistanud.

50 AASTAT HILJEM

21. sajandi esimese veerandi lõpuks on tegelikkus ise (võrreldes poole sajandi tagusega) mõistagi vähemalt

Kristiina Ehini. Foto: Gabriela Järvet

Vähemasti osaliselt on nii Teede kui ka Ehini teos kaheldamatult feministlik – naiste probleemide esiletoojana esinevad needki.

Lugejate ootused naise rollile on aja jooksul piisavalt muutunud, samal ajal kui olmeline tegelikkus peab tihti tegelema sarnaste või lausa samade muredega kui aastakümneid tagasi.

mingil määral muutunud ja nõnda ka seda peegeldav kirjandus ning lugeja ootused sellele. Mis samas meile, selle tegelikkuse asukatele, paraku ei näita, et saabunud oleks sooline võrdsus. Mis omakorda tähendab ilmsesti seda, et „naiste asjadest” on endiselt põhjust kirjutada ja muid kunstivorme luua. Seda ilmetab ka mõlema parasjagu kõne all oleva romaani retseptioon, mis samuti on (ilma sõna ennast tingimata kasutamata) olmele ja 21. sajandilgi lakkavale sugudevahelisele ebavõrdsusele tähelepanu juhtinud. Üksikud näited: „Sugudevaheline ebavõrdsus ajab vihale. Miks kuradi pärast peab Kateriin kõike üksi tegema? Miks naistele kipuvad endiselt jääma halvemad kaardid? Jah, kunagi küttisid mehed loomi, süütasid lõket ja hoolitsesid peavarju eest, kui naised tegid süüa ja kasvatasid lapsi – aga kui tihti mehed praegu jahil käivad, lõket teevad, maja ehitavad? Seevastu: kui tihti on vaja teha süüa, koristada, laste eest hoolitseda?”⁶; „Seda kõike raamib naiseks olemise kogemus – nüüd ja praegu, aga ka aastasadade jooksul. [Ehni] jälgib sümpaatse kullipilguga, kuidas naisi koheldakse ja kohustatakse – missugusele kohale neid ühiskonnas kamanadada püütakse.”⁷

Nõnda näib, et lugejate ootused naise rollile on aja jooksul piisavalt muutunud, samal ajal kui olmeline tegelikkus peab tihti tegelema sarnaste või lausa samade muredega kui aastakümneid tagasi. Vähemasti naiskriitikut kõnealustest teemadest kõnelemist kirjandusele aga ette ei heida, pigem vastupidi.

Andra Teede. Foto: Iira Kivisalu

HARJUMUSPÄRASED OLME-KANGELANNAD

„Kateriin ja kurjad onud” jutustab kolmandas isikus loo Kateriinist – vabakutselisest *copywriter*-ist, kel suur maja Pääskülas, mees ja laps, kõik on justkui hästi, kuni tabab inflatsioon ja euriobor: Ülitänapäevane mure ühesõnaga! Kõige tipuks kaotab töö teatri majadramaturgina mees Riho ja olmemured jäävad sujuvalt tervenisti Kateriini õule. Teise liini moodustavad mälestused ja kirjeldused sõbrannaga toimunud jõhkkrast ja pikaajalisest lähisuhtevägivallast.

„Südametammide taga” on mõneti fragmentaarsem, aga laias laastus võib öelda, et jutustab ta esimeses isikus luuletajannast Kristiinast, kes rüseleb parajasti esimese romaania, kel maja Tartus, mees Silver ja lapsed ning kelle peamise olmemure moodustavad asjad, aga muidugi ka kõikvõimalikud tüütud argitoimingud. Paralleelselt toimub realsemaid ja ulmalismaid kohtumisi Tartu öödes.

Ühendavaks asjaoluks on teostes muidugi see, et ka 2024. aastal ilmunud nüüdisajast rääkivad naiste teosed jutustavad sellest, et asiste asjadega tegelevad peresuhetes naised. Mulle tundub, et teoste käigus kooruv n-ö moraal ei seisa aga mitte lihtsalt tõdemuses – mida me pealegi niikuinii teame –, et naine olla on ebamugav ja tülikas ning naise kanda jäävad pereelus pea kõik olmetoimingud, vaid pigem paistab mõlemast teosest, et tegelased näevad seda asjaolu paratamatuna. Kas selleteemaliste raamatute kirjutamine ongi naisautorite viimane vastuhakk? Võib-olla.

Otseselt feministlikud mõttekäigud või tõdemused kerkivad mõlemas teoses eelkõige sisemonoloogidest, peategelase mõtetest n-ö otse publikule: „Riho ütleb: „Ma olen väsinud, ma lähen magama.” Siis tõuseb ta diivanilt, peseb hambad ja läheb magama. Kui Kateriin või lihtsalt naine, see abstraktn naine, kes elab igas majas, ütleb, et ta on väsinud ja läheb magama ning diivanilt tõuseb, siis ei lähe ta hambaid pesema. Naine läheb hoopis kööki ja vaatab, kas seal on midagi veel koristada või kappi panna, siis toidab kassi, vajadusel beebit või muid kodakondseid, sätib elutoas veel nipet-näpet, paneb roboti tööle, pühib ära liivakastist tossu sees esikupõrandale migreerunud liiva.” („Kateriin”, lk 50) Nii mõtleb lõpuks ka Ehini peategelane: „[K]ui kodu on segamini, vaadatakse naise poole. [...] Tolm langeb kodus iga päev, küüned kasvavad iga päev, süüa peab tegema iga päev, nõusid ja pesu peab suures peres pesema iga päev. Kas peaks oma mehega võrdset tööjaotust taga ajama, kui meest need tegemata tööd üldse ei häiri? [...] Tuhat pisiasja, mis neelavad mu vabad hetke, mu loometöö, mu elurõõmu, mu... mu vaba tahte.” („Südametammid”, lk 237)

Teoste käigus kooruv n-ö moraal ei seisa mitte lihtsalt tõdemuses, et naine olla on ebamugav ning naise kanda jäävad pereelus pea kõik olmetoimingud, vaid pigem paistab, et tegelased näevad seda asjaolu paratamatuna.

Samas, esmalt on Ehiniil olmetasand sootuks lootusrikkam kui Teedel, aga paistab, et sellega lükkab ta karika täitumist peasjalikult lihtsalt edasi: „Olen tema Lõuna-Eesti ekspeditsioonile kaasa tulnud, sest kardan, et kodus ma ainult koristaksin.” („Südametammid”, lk 14) Järgmises peatükis võetakse appi SOS-kodu-abiline Eva, mis on tegelikult ju igati progressiivne samm, kui paralleelselt ei nähtuks, et naistegelase ülejäänud peatükki täidavad muretsemine ja piinlikkustunne ja kahetsus. Aga siit ilmneb ka asja tuum: „Meie vaikivas abielulepingus on üks punkt, mida ma väga kalliks pean. Oigupoolest on see mu endale antud lubadus: ära kunagi tülitse mehega maiste asjade pärast.” („Südametammid”, lk 27) See on kindlasti õilis lubadus, aga kas see ei näita mitte sedagi, et naise vajadustest ja mugavusest ning sugudevahelisest õiglusestki seatakse lihtsalt kõrgemale kodurahu?

MEES(TEGELAS)TE MUGAV ABITUS

Mõlema peategelase probleemid on minu lugemiskogemuses aga tingimata üsnagi lähedalt seotud mees-tega, s.t nad ilmnevad ja võimenduvad võrreldes meestegelaste hoiakutega (või nende puudumisega), kuid lahendama on neid eri põhjustel jäetud ikkagi naine üksi.

„Kateriini” Riho on lausa häirivalt ebasümpaatseks kirjutatud tegelane, selleni välja, et isegi hetkedel, kui Kateriin sisemonoloogides ennast või lugejat veenda püüab, et „Rihol võib olla üks või teine viga küljes, aga ta on suurepärane isa” (lk 58) vms, tundub see üsna

kistud ja lugejal pruugib olla võrdlemisi raske seda uskuma jääda (või vähemasti nõustuda, et sellest piisabki). Samas kui kasuisa Kateriinile südamele paneb, et „see Riho sul, ta on hea mees” (lk 248), kahtleb peategelane ise: „On ikka või?” Nii ei joonistu Riho välja mitte lihtsalt laisa ja saamatuna, vaid on vist siiski ka viletsa ja nõrga iseloomuga, kes küll vahel „vastu tuleb” ja „kannatajanaõga” nõudepesumasinat tühjendab (lk 20).

Ehini Silverit seevastu paistab olevat kujutatud mingisuguse (äärmiselt) sümpaatse ullikesena – pea grotesksetes mõõtetes tuulepea ja olmepõlgur igatahes, aga sellest hoolimata (või just selle tõttu?) ikkagi tore ja nunn: „„Esimene level on see,” õpetab Silver kiiruga telefonikõnet lõpetades ja ise rõõmust püksudes, „et ei tohi stressata! Teine on see, et ära põe, ja siis hakkabki kõik vaikselt laabuma. [...]”” („Südametammid”, lk 26)

Kuna aga sedavõrd erinev on peategelaste häälestus meestegelaste suhtes, on vägagi erinev ka pea- / naistegelaste reaktsioon suhte- ja olmeprobleemidele. Kusjuures mõlemas teoses paistab meestegelane (s.t naistegelaste hoiak nende suhtes) kujundavat siiski kogu elu-/olmefooni – kui Ehiniil on see enamasti optimistlik ja kohati pööraselt naljakas, siis Teede romaanis on see võrdlemisi trööstitu. Ühes oma artiklis viib Johanna Ross ka „praeguse jobidiskursuse” (kui sümpaatne väljend!) tagasi 1970. aastatesse: „Too-nastes ja praegustes etteheidetes meessoole on palju ühist: mehed on teokatest ja võimekatest naistest maha jäänud, nad on vähem haritud, joovad liiga palju

ja, mis kõige hullem, selle tulemusel ei ole võimelised täitma oma funktsiooni partneri ja pereisana.”⁸

ELURÕÕM JA VABA TAHE KÕIGILE?

Nagu öeldud, otsivad kõnealuste teoste tegelased lahendusi end painavatele muredele – mis varieeruvad, nagu kirjeldatud, otsestest akuutsetest rahamuredest kuni elurõõmu ja vaba tahte kaoni – eri kohtadest. Teede Kateriin haarab tarmukalt ohjad ja asub euribori ja inflatsiooni tingimustes sissetuleku suurendamisele mõtlema, tehes samal ajal muidugi suurema (välise) nurisemiseta ära majapidamistööd. Kusjuures ka väga pingelises olukorras, kus väljapressimisega on võib-olla mindud juba liiale ja tegelane on päris mures, ei pöörduta murega mehe poole. See, et ta ei eelda, et partnerist siin mingit abi või tuge võiks olla, näitab ilmselt mõndagi. Aga laenumaksed saavad tehtud, laps toidetud, maja köetud. Kas ka suhe päästetud – mis jääb samuti Kateriini õule –, pole aga enam päris kindel.

Ehini peategelane tegeleb küll samuti ühelt poolt väikeste väliste lahenduste otsimisega ja leidmisega – helistab koduabilisele, käib ükski reisir, olmemuredest eemal –, aga eksistentsiaalsel määral pöördub ta lahenduste otsing siiski sissepoole. Kodurahu säilitamiseks otsib ta jõudu ja motivatsiooni endale „abielulepingus” antud lubadusest kinnipidamiseks: mitte käia peale, mitte kiskuda tüli! Kui mees toob viimaks majja *sada plastist pesukaussi* (mis on samal ajal ju ka omajagu naljakas, nagu „Südametammide taga” üldse tihti), murdub aga viimaks temagi, karjatab: „Kas tõesti on see asjade kuhi sulle tähtsam kui mina?” („Südametammid”, lk 234) ja põgeneb ajutiselt kodust.

Muidugi tasuks minulgi hoiduda siin fiktsionaalsete ohvrite süüdistamisest, aga paratamatult kummitab lugedes mõte, et nii üdini tarmukas kui ka üdini lootusriikas naistegelane ju vist ikka ka võimaldavad õndsas teadmatuses/hoolimatuses peesitavatele meestegelastele nende õpitud abitust, hoiaavad neid tüüne vati sees, millesse olme ei puutu. Nõnda kardan ma, et siit siiski ei terenda liialt lootust, et olmevõrdsus saabuks ning et elurõõm ja vaba tahe oleksid ühevõrra kättesaadavad kõigile. Aga nagu kirjutas juba 1980. aastal Rein Veidemann: „Kirjutam olmekirjandusest ja ei saa lahti tundest, et sellega seoses kirjutam ju tegelikkusest endast.”

¹ Ehkki peab ütlema, et taaskord huvitava paralleelina on kumbki kõnealune autor (muu hulgas) ajaloolist-omaeluloolist tasandit rakendanud oma luules, Teede näiteks kogus, „Pikad mehed, pikad elud” (2018) ning Ehini raamatus „Janu on käikidel üks” (2020).

² Ross, J. 2018. *Aira Kaalust Mari Saadini. Nõukogude eesti naisarenguromaan ja selle lugemisviisi. Doktoritöö, Tartu Ülikool.*

³ Veidemann, R. 1980. *Olmekirjanduse olemusest, tähendusest ja toimest. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 131.*

⁴ Annuk, E. 2015. *Soodiskursustest Eestis nõukogude perioodil. – Ariadne Läng, nr 1/2, lk 81.*

⁵ Ross, J. 2018. *Peatükk „Vastuvõtt: karakter asendub naisega”, lk 232–236.*

⁶ Määrsepp, M.-L. 2025. *Aga mis issi siis teeb? – Looming, nr 1.*

⁷ Ahi, E. 2025. *Mis on südametammide taga? – Looming, nr 3.*

⁸ Ross, J. 2014. *Mättetud lunnid enne ja nüüd. Nõrgast mehest 1970. aastate eesti kirjanduses. – Vikerraar, nr 4–5, lk 62.*

House of KUKO ja Kaisa Ling esitlevad:

sünnimust
toetab
TARTU

vaaritatud Varietee:
Kompott Kabaree
vodevill stiilis drag show

KOOSTIS
Delfi Oraakel
Dykeonaut
Helmehirmutis
Labia koidula
Will Hung

2. ja 3. mai, Tartus klubis Gutenberg

KIIRKOHTING

JOHANNA ROOS

Küsis **Maia Tammjärv** ■ Kultuurikriitik, -ajakirjanik ja -korraldaja, fotograaf ning Tartu Ülikooli eesti kirjanduse magistrant Johanna Roos avaldas märtsis oma debüüttese – luulekogu „Tsükkel”, mis sündis autori soovist vaadelda ja tunnetada menstruaatsioonitsükli läbi kirjanduse.

Kust tuli selline mõte? Võtta selline üsnagi spetsiifiline temaatiline fookus – menstruatsioon – ja kirjutada selle ümber (või lausa: sellest) terve kogu? Võin isegi märkida kalendrisse päeva, kui sündis luulekogu idee, täpsemalt esimene tekst: 10. oktoober 2023. Sõitsin bussiga varajasel hommikutunnil Tartust Pärnusse ja olin ööl vastu seda ärganud suure verejooksu peale. Päevad! Esimene menstruatsioonipäev on minu jaoks kõige rõvedam. See omakorda tähendab, et loksusin bussis ligi kolm tundi väga vastikute ja valulike krampidega. Ibumetin ka ei mõjunud. Ühel hetkel hakkasin selle ebameeldivuse peale kuidagi eriti teravalt mõtlema, sest põgeneda polnud kuhugi. Tuli istuda ja kannatada. Hakkasin oma keha teisiti ja intensiivsemalt tajuma. Püüdsin seda sõnastada ja kirjutasingi luuletuse. Hiljem lugesin teksti üle ja mõlesin: „Vau, mis oleks, kui jälgiksin nii kõiki oma tsükli päevi ja vaataksin, mida mu keha eri faasides teeb? Kuidas hormoonid mu kehaga mängivad, kas tekib mingi muster?” Sealt hakkas „Tsükkel” end vormima, hiljem lisandusid muud teemad.

Menstruatsioon on olnud lisaks isiklikule/kehalisele tasandile (ehk kogejale) ka kultuuriliselt (s.t väljastvaatajale) ebamugav teema, nagu need „naiste asjad” kipuvad olema. Kas, kui palju ja kuidas mõtlesid luulekogu (temaatilist) tervikut silmas pidades seepeale, et räägid millestki, millest ajalooliselt ja ju vist ka tänapäeval pole olnud esiteks tavaks rääkida ja millest seetõttu arvatavasti paljud lugejad ka tingimata ei pruugi tahts lugeda?

Tülgastus, rõvedus, valu on või võivad olla miski, millest saab kirjutada poeetiliselt ja kujundirohkelt, isegi ilusalt.

kõike menstruatsiooni. Ja annab otsida. Mulle väga meeldib **Margit Lõhmuse** „Sterne” – seal seda kõike on, aga olin tolle aasta jooksul seda juba kaks korda üle lugenud. Tahtsin midagi uut, midagi veel spetsiifilisemat, veidramat, aga ei leidnud. Siis otsustasin, et hea küll, kirjutan ise.

Mis puudutab teiste tahtmist lugeda, siis erand kinnitab reeglit – mina ju tahtsin. Kipun arvama, et minu-suguseid on veel. Kas just palju? Võib-olla tõesti mitte, aga mis siis? Luulelugemine pole niigi kui- gi popp, miski ei motiveeri mind siin massidele kirjutama.

Teisalt näen siin võimalust keha-vedelikke ja -protsesse norma- liseerida, muuta need teemaks, millest lugeja tahaks lugeda. Kirjutamisprotsess tõestas küll, et siin on nii palju kihte, mida lahti võtta. Ja et tülgastus, rõvedus, valu on või võivad olla miski, millest saab kirjutada poeetiliselt ja kujundirohkelt, isegi ilusalt.

Kunstis on teema vist tõesti rohkem kohal olnud – aga ikka jääb mulje, et kõnetanud on seesugune kunst eelkõige naisi. Kas sinu kogu võiks samuti temaatilistel kaalutlustel kõnetada eelkõige naisi? Ehk kas ideaallugeja pruugib olla keegi, kes luulemina kogemusi jagab, või mahub siia ka see, kelle jaoks sa ütled midagi sootuks uut? Siia mahuvad kõik. Ma vist ei mõelnud tekstide kirjutamise, käsikirja koostamise ja luulekogu kokkupa-

neku juures kordagi soolisele binaarsusele. Pean end naiseks ja ma tõesti veritsen iga kuu, aga see ei defi- neeri mind inimesena. Seepärast viib see luulekogu menstrueeriva keha, mitte naisekeha sisse. Olen siin sugude suhtes irooniline, kahtlev. Millele mõtlesin, on see, et rohkem võiks märgata, millised kehad on, mida teevad, kuidas teevad. Menst- ruatsioon ei ole kunagi olnud ainult „naiste asi”, sest me ei ole mingi eraldunud kategooria või vöörliik, kes sel „ebasündsäl” kehalisel hetkel pildilt kaob. Menst- rueerivad kehad eksisteerivad koos mittemenstruee- rivate kehadega, ent on ometi stigmade ja tabudega laetud. Tahan, et kehade häbistamine, ahistamine ja

Foto: autoportree

alandamine lõpeks. Ja kuigi see tundub *mission impos- sible*, siis vähemalt proovin!

Sinu luule spetsiifiline kehalisus on aga parata- matult seotud ka seksuaalsusega, (ühiskondliku) küsimusega lastesaamisest, paiguti vägivallaga jne jne – mis ilmestab ilmselt sedagi, et ka menstruatsiooniluule ei ole lihtsalt/ainult „luule menstruatsioonist”, nagu menstruatsioon isegi pole lihtsalt/ainult „veritsemine ise”, seal taga on igal juhul laiemad süsteemid ja mehhanismid / põhjused ja tagajärjed. Kuidas sina praeguses ühiskonnas (lisaks siinsetele poeetilistele meet- metele) nende teemade vahel liigud? Kui turvali- ne ja meeldiv on meid ümbritsev keskkond prae- gu naiste jaoks? Noh, olen pea alati olnud jalaga-uks-lahti-tüüpi „tüd- ruk”, kes võrdlemisi hästi igasugu oludes läbi ajab. Aga tegelikult ju tunnen, et pean end ise siia ühis- konda mahutama ja suruma. Ja aga ole eriti turvaline. Kirjutan põhiliselt sellest, mida olen omal nahal koge- nud, sh näiteks seksuaalsest ahistamisest. Eriti kurb- naljakas on, et ainuüksi „menstruatsiooni” sõna kasu- tamise eest soovitakse mind haiglapalatisse suunata. Mis nood uljad küll teevad, kui loevad ja saavad tea- da, et lisaks sellele luuletan muuhulgas ka seksist ja homoseksuaalsusest?

Eelmisel aastal arvustasid Müürilehes Carolina Pihelga (kes on mh ka „Tsükli” toimetanud) lühi- romaani „Lõikejoon” ja kirjutasid nõnda: „Menst- ruatsioon pole alati ilus ja maagiline osa naise elust, nagu seda vahel kirjeldatakse (nt pesukaits- mereklaamide), vaid ka üsna ebameeldiv, valus ja kole protsess nii kehaliselt kui ka vaimselt.” „Tsükli” lugedes paistab mulle, et sinagi oled kes- kendunud naiseks olemisele eelkõige (s.t peaaegu ainult) probleemse kaudu. (Teatavaks – kuigi

mitte täielikuks – erandiks on siin küll nt lk 18: „kasutan räigelt ja häbematult oma naiseksole- mise privileegi / ja vahin rongis naisinimesi”.) Kas see on midagi sellist, mis on vaja enne ära teha – jamast n-ö läbi sõeluda –, kui jõuda saab mille- gi positiivseni? Või ongi see pigem paratamatu – mõõt on täis, nii palju muret, mis sellest rõõ- must ja empowerment’ist jne ikka padrata? Või midagi kolmandat? Ma ei läinud midagi kindlat jahtima ega keskendunud üldse naiseks olemisele. Kirjutasin sellest, mis mu enda naha all kriipis. Eks paljusid kriibib, torgib, midagi kus- kil vaikselt pulbitseb, sest ühiskond peab paremaks

LAVASPURT: KÕRBESISALIK ÜLEMINEKUTE VAHEL

Sigrid Savi püüab jäädvustada päriselu loomulikk u kaootilist struktureerimatust.

Vaatas **Erin Ruudi** ■ Astun Sõltumatu Tantsu Lava oranžikassoojalt val- gustatud saali, kui käib mõnusalt veniv kauboimaigu- line muss. Sigrid Savi laseb end veidi oodata, tuleb siis sisse, mängib helikunstnikuga „Kivi-paber-kääre” ja teeb oma asja. Kohati meenutab ta mulle kõrbe- sisalikk u.

„Murda” eksisteerib kusagil väljaspool maailma ja selle probleem e, vaatleb seda kaugusest ja lihtsalt tä- heldab, millistest abstraktsetest tükkidest see koos- neb. Selle vorm ongi sisu, kõige keskmes on elu mit- telineaarne tunnetus. Olemine ise ongi väärtus.

Mul läheb küll aega, et lasta end veenda, aga lõpuks olen omamoodi lummatud. Savi ehitab oma maailma üles ja püsib seal sees, ei jookse laiali ega ole oma ole- kus ebakindel. Lavastus usaldab ennast, isegi kui see on pandud kokku lühistest ja katkistest hetkedest. Savi kulgeb läbi fragmentaarsuse ja püsimatuse, olles seal kõrval nii grungelikult cool, et ta vist kannabki sel- le välja, andes nii elu mitmekihilisele absurds e mit- telineaar susele lavastusliku vormi. Murdepunktid, va- nade st juppidest konstrueeritud poolikud hetked ning lõpud ja algused ja sirgjoonelisuse vastandumine... Raske on kirjutada struktureeritud teksti lavastusest, mis püüab jäädvustada päriselu loomulikk u kaootilist struktureerimatust.

Lavastus väldib klassikalist dramaturgilist kaart, on küll konkreetseteks juppideks jagatud, kuid need ei ehit üles lugu või struktuuri. Need lihtsalt on, eksis- teerivad omaenda loogika järgi. Tempoga ei ole kiirs- tatud ja tervik samas ka ei veni, olles vaid napilt alla tunni pikk, aga tinglikult venitatakse mõningaid mo-

Foto: Alana Proosa

mente küll; vaatajal lastakse hetke sisse sulada, kui ta nõustub vahtima valguslaiku seinal. See on nagu päi- kese käes peesitamine – mõnus, aga poolnauditavalt iiveldama ajav.

Sooja kulgevat tunnet saadab mõnusalt psühhedeel- ne, mürarikas ja veniv, krabisev ja reverb’ine saund.

KUNSTISPURT: MERI, MEIE VIIMA- NE APOLIITILINE PELGUPAIK

Kui Uru Valterit olemas ei oleks, tuleks ta välja mõelda.

Külastas **Saara Mildeberg** ■ Hea, et Tallinna Linnagalerii teisipäeviti suletud on. Sel vihmasel eilsel oleks meeleolu hoopis teine olnud, aga täna tervitas mind linna peal silmipimestav päike ja Vabaduse väljakul Türgi opositsiooni orkestreeri- tud meeleva valdus. Nii ei kõla „kui on meri hülg e hall”, mis Linnagaleriisse astudes paatoslikult vastu võtab, üldse tõsiseltvõetavalt, rääkimata ebaõnnestunud kätlemistest, mida lohakalt püstitatud vineerist kios- ki seinaluugist paistev retroteles provokatiivselt ketrab.

„Kui on meri hülg e hall...” Öigupoolest ei ütle neid sõnu näitusel keegi välja, õigupoolest on laulu tege- lik pealkiri „Majakene mere ääres”, aga „Uru Valteri isikunäitus e” keskmes ei olegi ju majakesed, vaid et- tearvamatu meri, mis on aerupaadi tühjaks teinud ja vraki galerii tagatuppa värvilise altari ette visanud. Nii nagu **Neeme Külma** ja **Tõnis Saadoja** ruumiinstallat- sioon „Puri” (2021) Kumu püsinäitusel „Identiteedi- maastikud. Eesti kunst 1700–1945” koondab hiiglasli- kule kaardus seinale 52 baltisaksa portreed, püüavad Linnagaleriis pilku 29 meremaali eri autoritelt, maali- tud eri aegadel ja kohtades, Kihnu st Käsmuni, Andi- neemest Norrani, laenatud kokku **Tiit Pruuli** ja tei- ste erakogudest ning Eesti Meremuuseumilt.

Kellele ja mis paikadele kuulub meie merekuvand? Altarit silmitsedes läheb meelest, et Tallinn on ka merelinn. Sest Tallinna meri ei ole üldse selline nagu siin piilide peal. Tallinna merd maalides peaksid ka- dakate, rändrahnude ja vandiraiujate asemel olema esiplaanil Reidi tee, linnahall ja talisuplejad. Kummali-

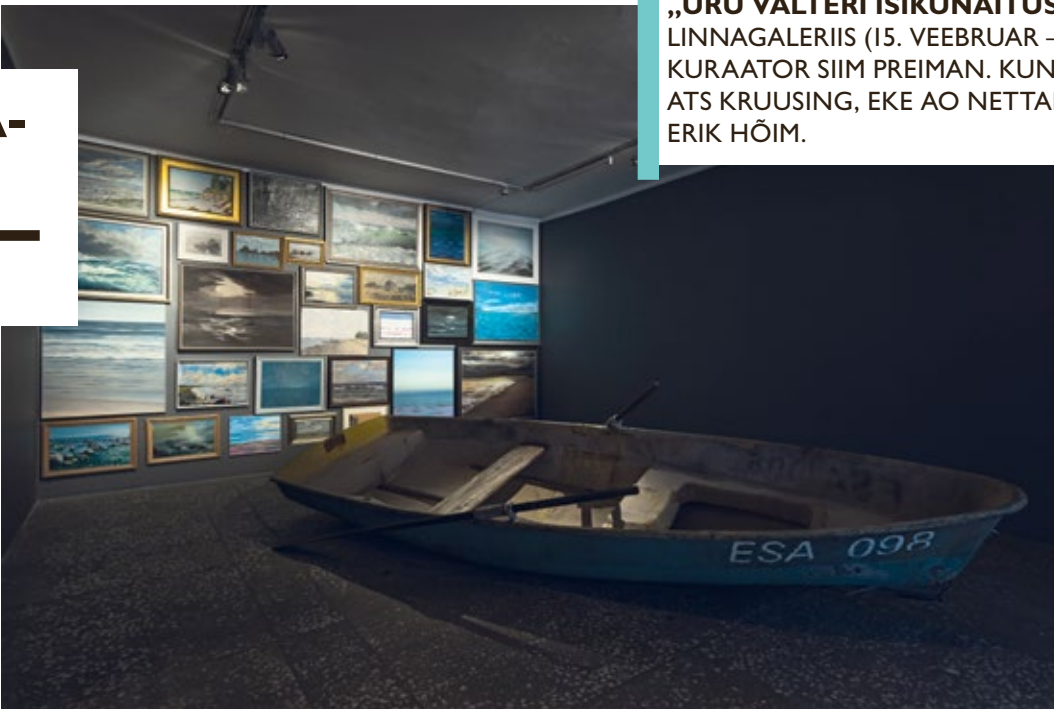

Foto: Paul Kuimret

ne, et merd peab Tallinnasse importima (vt ka: 2020. aastal Noblessner Shipyardis toimunud rühmanäitus „Kuidas rääkida salapaigast seda reetmata”). Aga nagu Klassikaraadios kunstnikega tehtud intervjuust! selgub, pidid kolm noormeest kõigepealt viibima Prah as, sisemaises Tšehhis, et merepiiri ja -vabadust igatsema hakata.

Nii nagu väliseestlane ehitab endale elutoakapi klaasist ukse taha nipsasjakestest ja Vana Tallinna pu- delist pühakuju, saades väga hästi aru, et kodumaa on postkaardil ilusam, pretendeerivad Erik Hõim, Ats Kruusing ja Eke Ao Nettan korraga „nii rahvuslik- romantilisele kui ka äraolevalt küünilisele” seis u- kohale². Nende altari piibel on **August Mälg u** romaan „Õitsev meri”, mis jutustab maailmast eraldatud Saa- remaa kaluriküläst 1920ndatel. Aga see raamat oma hallide kaante ja hõbedases kirjas trükitud pealkirja- ga on peidetud viimasesse ruumi, kus kolmik üritab

SIGRID SAVI TANTSULAVASTUS „MURDA”. LAVASTAJA JA KOREOGRAAF SIGRID SAVI. HELIKUNSTNIK LAURI URB, VALGUSKUNSTNIK KRISTIINA TINNU TANG, LAVAKUNSTNIK LAURA PÖLD, DRAMATURG KERLI EVER, PRO- DUTSENT SIRLI OOT. ESIETENDUS 20. MÄRTSIL 2025 SÕLTUMATU TANTSU LAVAL.

Lauri Urb teeb heli ja laval Saviga sünkroonis liikudes on ta samas ka karakter. Muusika on ja ei ole, vahe- peal jätab see meid vaikus e koos kunstnikega sein a vaatama, samal ajal kui valgus muutub tasapisi, kos- tab ka tükike linnuhäält ja mingit laadi liikumisega kontrollitavat näh- tamatut lõõp illimängu. Võib-olla mu sulamistunne tulebki peamiselt sellest, kui väga ma armastan psü h- hedeelset rokki – Urbi väljavenita- tud kitarrimäng meenutab mulle just seda New Yorgi eksperimentaalset 60ndate kraami, kohati ka *sludge*’i. Pjurrrrrbssshh.

Savi liikumine tekitab kehalist ära- tundmist: tahaks ka enda liigesed lahti ragistada. Tahaks võtta end tükkideks ja panna need tükid tagasi kokku. Nagu sisalik, kes laseb enda saba küljest rebida ja siis uue kasva- tab. Mitte et Savi end väga vägivald- selt tükkideks võtaks, aga ta teeb seda just piisavalt, et, jah, tahaks en- dagi kehaga nii teha, tegelikult jõhkramalt ja rohkem- gi end lahti väänata. Samal ajal ka tajutavat ümbrust painutada ja lahti lammutada; teadvustada süsteemi, millega kategoriseerime hoomatavat, selle tühisust. Kõike lõhkuda ja kokku panna ja lõhkuda ja kokku panna ja lõhkuda.

„URU VALTERI ISIKUNÄITUS” TALLINNA LINNAGALERIIS (15. VEEB RUA – 27. APRILL). KURAATOR SIIM PREIMAN. KUNSTNIKUD ATS KRUI SING, EKE AO NETTAN JA ERIK HÕIM.

¹ Kunstnisteerium: Seinte kõrvad ja Uru Valter.

– Klassikaraadio, 15.02.2025.

² Galerii: „Uru Valteri isikunäitus” ühendab endas rahvus- romantika ja küünilisuse. – ERR, 15.02.2025.

³ Kuraatori eessõna. – Digigiidi: Uru Valteri isikunäitus.

LOOMING POLE PUUDE RAIUMINE

8.–16. mail toimub Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia (EMTA) 7. heli, visuaali ja muusikatehnoloogia festival COMMUTE (lühend õppekava ingliskeelsest nimest „Composition and Music Technology”), mis keskendub sel korral vaimsele tervisele. EMTA õppejõud Einike Leppik ja Paolo Girol räägivad programmist ja sellest, kuidas helilooming saaks vaimset tervist toetada.

Intervjuu **Einike Leppiku** ja **Paolo Giroliga**. Küsis **Mariliis Möttus**

Miks otsustasite võtta sel aastal COMMUTE'i keskseks teemaks vaimse tervise?

Paolo Girol: Vaimne tervis ja muusikateraapia tulevad Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias nii üliõpilaste kui ka õppejõudude seas üha rohkem jutuks. Teadlikkus on vaimse tervise vallas tõusnud ja meil on majas ka psühholoog, kes tudengeid nõustab. Mul oli eelmisel aastal kokkupuude ühe üliõpilasega, kes oli vaimse tervisega kimpus, ning ka see osutus minu jaoks üheks tõukeks.

Einike Leppik: Kuna olen õppinud viimased viis aastat muusikateraapiat, on vaimne tervis ning muusika potentsiaal inimeste vaimse ja füüsilise tervise toetajana minu jaoks väga aktuaalsed teemad. Üks aspekt on see, kuidas muusika saab aidata kuulamise perspektiivist ja olla kasulik publikule, ning teine pool see, kuidas loomeprotsess on loojatele endile teraapiiline. Need teemad võivad olla ka omavahel seotud, näiteks kui loon autorina teose, mille loomeprotsess on olnud minu jaoks teraapiiline, ja tahan, et see mõjuks ka publikule samamoodi. Festivali üks eesmärk on tuua fookusesse muusika teraapilised mõjud ja pakkuda võimalust nende teemade üle arutleda.

Kas teil on õppejõududena mingeid meetodeid, mis tudengite vaimset tervist toetavad?

Paolo: Spetsiaalset väljaõpet meil ausalt öeldes ei ole. Kui rääkida aga konkreetselt meie õppekavast, siis ole-

me harjunud tegelema loovuse ja loomeprotsessidega, mis on ülimalt seotud isiksuse, tunnete, emotsioonide ja mõtetega. Ühest küljest on üliõpilased väga avatud ja ma innustan neid enast julgelt väljendama. Teisalt näen, et see võib olla keeruline, ning püüan neid selles toetada, kuid seda olen õppinud tänu kogemusele, mitte formaalsele haridusele. Mõnikord tekib neil kriisi, sest loomine võib olla raske. Olen märganud, et kui õpilased väljendavad end, leiavad nad oma isikupära. Ma ei soovi, et nad komponeeriksid õpingute lõpus nii nagu mina või mõni väga kuulus kunstnik. Tahan aidata neil leida ja arendada omaenda väljendusviisi.”

Tahan aidata neil leida ja arendada omaenda väljendusviisi. See on minu peamine lähenemine vaimsele tervisele: olla õpilaste- ga aus ja julgustada neid olema iseendaga siirad.

Einike: Hoian neid rolle enda jaoks selles mõttes lahus, et kui olen akadeemias, olen õppejõud, aga tänu muusikateraapia õpingutele oskan panna ka oma

tudengite puhul tähele asju, mida ma varem ei märganud. Olen teadlikum ja loodan, et ka parem kuulaja ja peegeldaja.

Teie üks peamine küsimus on, kuidas aidab loomingu tegelemine vaimse tervise probleeme ennetada. Kuidas see programmis väljub?

Einike: Meil on sel aastal audiovisuaalse loomingu õppe- suunal viis lõpetajat ja kuna nad on olnud algusest peale

Einike Leppik ja Paolo Girol. Foto: autoportree

teadlikud tänavuse festivali teemast, on nende tööd päris tihedalt sellega seotud. COMMUTE ise toimub ter- vikuna mais, aga juba aprillis saab Tartus näha **Rebeca Žukovitši** ja **Marion Selgalli** installatsiooni „Veri si vee- reb merena, arm si haiseb hallikunna”, mis uurib hoole ja hüljatuse teemat. Lisaks esitleb meie magistritudeng **Adla Cameselle Barbosa** Riia lähedal Sound Manori kunstiresidentuuris oma installatsiooniprojekti, kus ta käsitleb iseenda emotsioonide muutumist eri eluhet- kedel. COMMUTE'i avaüritusel kõlab aga **Gian Carlo Menotti** ooper „Meedium”, mida etendatakse Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia suures saalis 8. ja 9. mail. Selle kesksed tegelased on kõik eluga ummikusse sat- tunud, sest nad on kaotanud oma lähedase ning ürita- vad leida meediumiseansside kaudu mingit tasakaalu ja kontakti oma minevikuga. Lavastus on küll kohati inspireeritud *film noir*’st ning on tume ja süinge, aga selle sisu on väga seotud inimese toimetulekuga ja see toob välja, mis mehhanisme inimesed traumajärgselt kasutavad, et iseendaga hakkama saada ja toime tulla. Samuti on kavas kontsert, kus vokaalansambel Nor- dic Voices esitab norra helilooja **Henrik Hellsteniuse** teost „Together”, mis põhineb **Richard Sennetti** raamatul „Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation”. See raamat räägib inimestevaheli- stest suhetest, mis on vajalikud ühiskonnana koos toimimiseks.

Kuidas tudengid oma konkreetsete teemadeni jõuadsid? Jäi silma, et näiteks Hele-Mai Yettiku teos uurib visuaalse lume seisundit (visual snow syn- drome)?

Einike: Hele-Mai ise küll seda seisundit kogenud pole, aga talle pakkus see teema huvi. Ta leidis Eesti Muu- sika- ja Teatriakadeemiast inimesed, kellel päriselt on see sündroom, intervjueeris neid ning kasutab nende

intervjuude fragmente ka oma teoses. Tudengid on lähenenud vaimse tervi- se teemale väga erinevalt – võimalik on jälgida ja uurida mingit nähtust, aga mitmed autorid on võtnud aluseks just enda isikliku kogemuse.

Paolo: Meie roll on nendest asjadest rääkida. Üks tudeng oli näiteks harju- nud esinema koos teistega, pakkumise välja, et seekord võiks ta kogemuse mõttes olla laval üksinda. Ta avastas selle käigus, et tahab arendada suhet omaenda häälega. See protsess üllatas teda ennastki. Sellised tulemused on olulised, sest nende kaudu tuleb esile autori isiksus.

COMMUTE on lühend teie õppekava ingliskeelsest nimest „Composition and Music Technology”. Tehnoloogia ja tehisintellektiga seoses pannakse rõhku hirmudele, kuidas see hak- kab meie loovust mõjutama. Kuidas te heliloojate ja õppejõududena teh- noloogia võidukaiku suhtute?

Einike: Ma arvan, et ülepakkumine eksisteerib igal pool, mitte ainult muu- sikatehnoloogias. Mulle tundubki, et

kogu seda infomüra, mis meieni sotsiaalmeedia, linna- ruumi ja ekraanide kaudu jõuab, on liiga palju ja mõ- nes mõttes võib see olla ohumärk või -tunne. Kui noor inimene tuleb muusikatehnoloogiat õppima ja talle tundubki, et ta saab teha kõike, võib see tekitada päris suure kaose. Aga tähtis on enda jaoks teekonna alguses defineerida, kes ma praegu olen ja mida ma tahan. Kui esialgne teadlikkuse raam on loodud, võib muusikatehnoloogia olla abistav tööriist enesearen- gu teel. Ma isiklikult eriti ei usu, et ise muusikaloomi- ne kogu selles AI-maailmas kuhugi kaob. See ei ole võimalik. Inimene on oma olemuselt loominguline, see on sisemine vajadus, ning küsimus pole selles, kuidas võimalikult lihtsalt või tööd tegemata tulemu- seni jõuda. See pole nagu puude raiumine, et nüüd võtan masina, masin raiub puud minu eest ära ja kõik on hästi.

Paolo: Minu jaoks on tehnoloogial olnud loominguli- susele alati positiivne mõju. Kui mõtleme ajaloo peale, siis fotograafia leiutamine põhjustas suure skandaali – kardeti, et maalijaid ei ole enam vaja...

Einike: Ja see hirm ei saanud kunagi tõeks.

Paolo: Leiutasime iseend uuesti. Arvan, et peaksime tehnoloogia omaks võtma – just seda kutsun üles ka oma üliõpilasi tegema ja see annab väga huvitavaid tulemusi. Mõned tudengid pöörduvad tagasi hoopis analoogtehnoloogia juurde.

Einike: Nad kasutavad vahel ka tehisintellekti, kuid kombineerivad AI-d muude meetoditega. See ei tähen- da, et keegi loob midagi nende eest, vaid AI lihtsalt aitab luua mõne sisulise fragmendi.

Paolo: See on osa protsessist. Miks ma peaksin veet- ma kümme tundi Exceli failis numbraid korrastades, kui ma saan AI käest küsida, kuidas seda teha? Tu- dengid on ilmselt isegi vastutustundlikumad kui meie (noerab).

Paavli Kultuurivabriku
2. sünnipäev

Esinevad:

NEW YORK (UK) SKOONE
VESI PAASTAB
SOLO ANSAMBLIS (LT)
MARGIELA
C.C

NIC NOVA LUX
KROG (DE)

ROMA VJAZEMSKI
KALLI TALONPOIKA
AVERMARIA

CARLOS WILLENGTON (ES)
CULT MEMBER (US)
PIA FRAUS

Ja paljud teised, kolmel laval, kahel päeval ja ööl!

30.–31.05.2025
Paavli Kultuurivabrik

Liveurope

Tallinn
muusikalin

EESTI KULTUURIKAPITAL

KUNST KUI RELV VÕIMU JA NORMIDE VASTU

Non Grata juhtfiguur Al Paldrok toob intervjuus välja paradoksi, et demokraatlikud riigid võivad rakendada enesepiirangute tõttu rangemat tsensuuri kui autoritaarsed režiimid, ning kritiseerib seda, et teater ja tants on kaaperdanud *performance*-kunsti mõiste.

Intervjuu **Al Paldrokiga**. Küsis **Andra Orn**

Al Paldrok, tuntud ka kui **Anonymous Boh**, on eesti *performance*-kunstnik, skulptor, graafik ja videokunstnik ning juhtfiguur legendaarses rahvusvahelises grupeeringus Non Grata, mille tegevus on pälvinud tähelepanu ühiskondlikke norme kahtluse alla seadva julge ja kompromissitu lähenemisega. Non Grata on osalenud rahvusvahelisel skeneel esinedes aastakümnete jooksul lugematul hulgal kunsti- ja kultuuriüritustel Ameerikas, Euroopas ja Aasias, puutudes tihedalt kokku kohalike sotsiaalsete ja poliitiliste oludega. Vaatajaid mugavustsoonist välja raputavad esinemised jätvad oma hullumeelsuses häämingusse nii publiku kui ka korraldajad, kuna tihtipeale mängitakse ohtlikkuse piirima. Intervjuudes ja ülevaadetes kirjeldatakse Paldrokit kui ettearvamatut niiditõmbajat, kes ei karda seista vastu ka institutsioonidele. Tema loomingut ja lähenemist on võrreldud selliste tuntud isiksustega nagu **Tristan Tzara** ja **Orson Welles**, rõhutades nii tema olulisust nüüdisaegse *performance*-i ja kunstimaailma kujundamisel. Non Grata rühmitusse kuulub ligi 500 liiget Eestist, Euroopast, Põhja- ja Lõuna-Ameerikast, Aafrikast ning Aasiast.

Oled olnud kunstikõrgkooli Academia Non Grata asutaja ja prorektor, Eesti Kunstiakadeemia Pärnu kolledži juht ja professor, andnud kunstialaseid loenguid ja töötubasid ülikoolides ja kunstiorganisatsioonides üle maailma. Selgita alustuseks, mida tähendab *performance*-kunst.

Performance-kunstnike kollektiivi Black Market International liige **Boris Nieslony** on kogu oma elu *performance*-i definitsioone kogunud ja tal on neid juba üle kolmesaja, aga kui küsida, mis see on, siis ta vastab: „Ma ei tea.“ See ongi *performance*-i puhul huvitav, et see on määratlematu.

Mulle meeldib ka määratlus, et „*performance* on see, mis ei ole miski muu“. Kui toimuv on identifitseeritav millegi muuna, siis see ei ole *performance*. Kui see on tants, pole see *performance*, kui see on luule, pole see *performance*, kui see on teater, pole see *performance*.

Performance (inglise keeles tähendab see toimingut, esinemist, tegu – A.O.) on tegevuskunsti liik, millega luuakse kunstniku juhatusel ja mõnikord ka publiku osalusel ühekordne tegevuskunstiteos. Sageli, ehkki mitte alati, on see esitus ka improvisatsiooniline. Enamasti on *performance*-kunst interdistsiplinaarne ehk erialadevaheline, kaasates eri elu- ja kunstivaldkondi. See ei pruugi alati toimuda otse publiku ees, vaid võib jõuda publikuni meedia, näiteks video vahendusel.

Samamoodi on ka improvisatsioonilisuse ja spontaansusega – *performance*-il võib olla väga täpne ja punktuaalne stsenaarium, ent lähenemine võib olla ka improvisatsiooniline. See võib toimuda kus tahes, täidetud peavad olema neli peamist nõuet: aeg, ruum, liikumine ja suhe publikuga. See on kohaloleku kunst.

***Performance* on muutunud kunstimaastiku niivõrd tavapäraseks osaks, et igal avamisel peab**

olema mõni etendus, mida nimetatakse *performance*-iks. Ka teater ja nüüdistsants on hakanud kasutama *performance*-kunsti nime ja elemente. Kuidas sa seda muudest vormidest eristad?

Institutsionaalne etenduskunst otsib värskest ja nad on just eriti koroonajärgsel ajal *performance*-kunsti mõiste kaaperdanud. Näitlejaid nimetatakse etenduskunstnikeks ja nende *halloween*-i-kostüümides taidlemisi pidudel *performance*-iks. Kui minna praegusel ajal välja-kuulutatud nn *performance*-it vaatama, on tegemist ikka kontserdi, tantsu või teatrietendusega. See ei ole probleem ainult Eestis, vaid nii on ka mujal maailmas, ja nüüdseks on see juba üldlevinud praktika, kusjuures organisatorid ei tea ega teadvusta selle probleemi olemust.

Seda on propageerinud pikalt ka teatrilaval toimuv NU Performance Festival Tallinnas, kus publik istub teatris toolidel ja kuul lavakauguses toimetab keegi rambivalguses, enne etendust palutakse vaikust ja tuletatakse meelde, et fotografeerimine on keelatud. Kus on siin *performance*-kunsti karakteristikud? Kanuti Gildi SAAL on tegelenud juba ammu ajast mingite kunstiteadlaste kureerimisega *performance*-kunsti „raamimisega“ ja kui kunstil midagi vaja ei ole, siis just seda, et keegi sind „ära vormistab“.

See on terminoloogiline probleem, aga muutub kiiresti ka sisuliseks. Eestis on teatrimaastik ülimalt institutsionaalne, saab kogu meedia tähelepanu. Seeläbi ongi diskussus päris lühikese ajaga muutunud. *Performance* on ikkagi visuaalkunsti taustaga nähtus. Seda kin- nitab ka eesti kultuuri kõrgeim kvaliteedikontroll kulla kujul, sest etenduskunstide sihtkapital *performance*-kunsti ei toeta, selleks peab pöörduma kujutava ja rakenduskunsti sihtkapitali poole. Etenduskunstide on pandud paika ka konkreetne miinimum: etendusi peab esitama programmis vähemalt viis korda. Sõnad on siin liigsed.

Performance-ile on omane energia muutumine ruumis, reaalsuse teisenemine, publiku ja esinejate segunemine, eufooria, ootamatus, võimalus olla etenduse keskel; selle juurde käib ka politsei, kiirabi, tuletõrje, päästeteenistuse, sõjaväe vaheleastumine jne. Asja toimimiseks peavad olema võimalused avatud. *Performance*-kunstnikud sekkuvad vajaduse korral poliitikasse, astuvad vastu totalitaarsetele süsteemidele, ebaõiglusele, looduse hävitamisele jne-ine. Teatrilaval etlemine ei ole *performance*.

Kuidas sa defineerid *performance*-kunsti rolli tänapäeva maailmas? Kuidas on see ajaga muutunud?

***Performance* võib toimuda kus tahes, täidetud peavad olema neli peamist nõuet: aeg, ruum, liikumine ja suhe publikuga. See on kohaloleku kunst.**

***Performance*-kunstnikud sekkuvad vajaduse korral poliitikasse, astuvad vastu totalitaarsetele süsteemidele, ebaõiglusele, looduse hävitamisele. Teatrilaval etlemine ei ole *performance*.**

Foto: Rene Luterus

Andra Orn on kuraator, kunstikriitik ning rahvusvaheliste kunstifestivalide ja -konkursside eestvedaja.

Kas see on pigem sotsiaalne kommentaar, poliitiline vastuhakk või midagi enamat?

Performance saab olla osa neist kõigist. Tavaliselt ker- kib see ühiskonnas esile suurte muutuste ajal, kui loov- isikutele tundub, et esemliste kunstiteoste valmis- tamine ja galeriides eksponeerimine ei ole ühiskond- likele protsessidele reageerimiseks piisavalt vahetu ega kiireloomuline – siis tõstabki pead tegevuskunst, kus kunstnik on ise kohal ja sekkub otseselt.

Performance-kunstnike rahvusvahelise loovjõu erili- ne väärtus on nende loomingulises kontrollimatuses, nad ei allu valitsevate klasside ja kunstimaailma käs- kudele, keeldudele ega poliitkorrektsusele. *Perfor- mance*-kunst on ka piisavalt *underground*, seal ei liigu suuri rahasid ega kuulsust, nii et seda ei tehta prag- maatilistel põhjustel.

Kas on olnud hetki, kui oled tundnud, et riskid on sinu loomingulist vabadust piiranud või, vastu- pidi, seda tugevdanud?

Al Paldrok burning man'il. Foto: erakogu

formance-tuur USAs, mis läbib konservatiivseid ehk n-õ piiblivõõ osariike – A.O.) Ega sinna paljud kaasa tulla ei julge.

Üks minu loodud kümnest käsust on, et „never expect to be invited back“, aga paradoksaalsel kombel kutsu- takse meid tagasi. Pugejad ei meeldi kellelegi.

Sinu looming on tihti äärmuslik ja kompromissitu. Kuidas hoiate tasakaalu kunstilise vabaduse ja õiguslike piirangute vahel?

Performance-kunstnike puhul on keeld väga veider fe- nomen. Kui keelad meil millegi tegemise, siis saame sel- lest jõudu ja teeme seda nimelt võimendatult. Inimese kõige suurem vaenlane on aga enesetsensuur. Kui ma niikuinii juba võitlen mõtetega, kas teha või mitte, ning siis tuleb keegi, kes ütleb, et sa ei või... Minu puhul see käivitab vastupidise protsessi, ma kindlasti teen seda ja veel kümnekordselt. Seaduskuulekuses ja loomingu- lises vabaduses ei ole tegelikult mingit vastuolu. Neid saab väga hästi ühildada. Raamid on rohkem inimeste peas kui seadusandluses. Inimesed kardavad.

Loominguline vabadus on vajadus. Kunstiteost pla- neerides ja teostades ei mõtle ma esmajoones kind- lasti mitte õiguslikele probleemidele, sest töö rää- kimise eest ei saa kedagi hukka mõista või seaduse järgi vangis panna. Toimin oma nägemuse järgi, kuu- lutan oma sõnumit. Hiljem võib tekkida avalikus ruu- mis probleem, tavaliselt siis täidesaatva võimu, mitte seadusloojatega. Kindlasti on mingeid seadusi tänu meile ka muudetud. Kunagi esinesime Lõuna-Korea parlamendi ees Seulis *national security law* vastu, mis oleks lubanud sõjaväel eriolukorras riigi valitsemise enda kätte võtta, ja see seadus ei läinudki läbi.

Põhimõtteliselt me ju ei vigasta kedagi ega lõhu mi- dagi. Meie üks tähtsaim *performance*-i reegel on, et publikut ei tohi vigastada. See kõik tundub tohutu kaos, aga ei tohi ära unustada, et perfoka puhul ongi ülioluline ja ülihea, kui tegelikkus ja näilisus lähevad segi. Kui kunstiline kujund on nii tugev, et inimene ta- jub seda reaalsena – see ongi tegevuskunsti üks kõige kõvemaid karakteristikuid.

Teost hiljem analüüsid peaks ikkagi aru saada, et tegemist on kunstilise kujundiga. Näiliselt paistab, et autod plahvatavad, kõik on väga ohtlik ja inimesed põlevad. Tegelikult on see suuresti ikkagi illusioon ja kõik on kontrolli all. Kunst ei ole idee illustatsioon, vaid väga tugev omaette meedium, ja kasutada seda lihtsalt illustreerimiseks on kunsti *power*-i alahindami- ne. Ma usun kunsti jõusse, teatavasse abstraktsusse, ka absurdi, kui soovite. Inimene ei taha kuulata loen- gut sellest, mida ta peaks tegema. Talle tuleb jätta mõtteruumi, mille ta ise ära täidab.

Mugavustsoonist väljaraputamisega võib kaasne- da see, et keegi tunneb end haavatuna. Kuidas sa sellesse suhtud? Kas selline reaktsioon on ka ees- märk omaette? Kas on olnud olukordi, mida oled hiljem kahetsenud või kus oleksid tagantjärele midagi teisiti teinud?

See, et keegi võib ennast haavatuna tunda, pole minu võimuses. Ja kindlasti pole see eesmärk. Siin on põh- jus ja tagajärg segamini. Kunst peab muidugi inimesi puudutama, seetõttu peab tegema kunsti oma pari- ma äranägemise järgi, aga pigem ikka kuulatame oma sõnumit ja arvame, et kõik elavad kaasa seda sõnu- mit avastades. Ja kahetseda pole midagi. Olen teinud oma kunsti tõsiselt ja see, kas see solvab kedagi, ei allu minu kontrollile.

Ühiskonna mugavustsooni raputamine on pigem tagajärg ja see pole sinna eos sisse kodeeritud. Ma ei kujutaks ette, et mõtleksin: „Teen täna sellise per- foka, mis viib ühiskonna mugavustsoonist välja!“ See oleks pigem jumalaga võrreldav positioon: „Täna lõpetame *performance*-i tulemusena maailmas sõjad!“

Non Grata looming on tihti seotud universaalse- teemadega, nagu võim, vabadus ja identiteet. Kuidas lähened nende teemade käsitlemisele nii erinevates kultuurilistes ja poliitilistes oludes? Mina oma publikut ei alahinda ja teen iga kord täp- selt seda, mida pean vajalikuks. Riigist või valitsevast poliitilisest reaalsusest lähtuvaid kompromisse me ei tee. Võib-olla saab kompromiss toimida vahendeid valides, aga sõnum jääb ikka endiseks. Hiinas näiteks tunnen ennast, naljakas küll, väga kodusel. Minu jaoks

on see täpselt nagu omaaegne Nõukogude Liit. Olin siis keskkooliõpilane. Toona pääses igasuguste asja- dega puhtalt, pidi lihtsalt süsteemi üle kavaldama. Sa- mamoodi on Hiinas. Näituseavamisele tuleb viis sala- politseinikku, kohalik politseiülem kamraadidega, ja nad jälitavad edasi, järgnevad restorani, kus toimub *afterparty*, istuvad kõrvallauas. Neist lahtisaamiseks oleme pidanud laskma nende autod blokeerida, kihu- tama siksakitades mõõda kiirteid, sõitma vastassuuna- võõndis vale exit'-ini ja sealt maha keerama.

Nende pühendumus kaasaegsele kunstile kaasaela- misele on erakordne. Komisjoniga vaadatakse läbi kõik näitusel olevad videod, kõik raamatud võetakse üksi- pulgi ette, pildistatakse iga lehekülge. Sellisest tähele- panust unistab iga kunstnik, läänemaailmas tahaksid kõik, et nende kunsti nii pühendunult süvenetaks. Vabadus kui tunnetatud paratamatus.

Kui esinete autoritaarsetes riikides, kas arvestad võimalike sanktsioonide või tagajärgedega? Mis on olnud sinu esinemiste tõsisemad tagajärjed?

Meid on küll arreteeritud ja alustatud kriminaalsja, aga kunagi pole päriselt pikaks ajaks vangis pandud. Näiteks Kopenhaagenis arreteeris meid sõjavägi, meid hoiti liiga kaua vangis ja siis ma kaebasin nad kohtusse ning võitsin. Taani kuninganna maksis kompensatioo- niks meie teise Non Grata raamatu trüki kinni.

Eluaegse esinemiskeelu olen saanud siiski ainult üles- astumisega Tallinn Art Weeki Telliskivi Loomelinnas- kus. Ma ei tea küll, kuidas nad kavatsesid mind ta- kistada. Kunagi püüti meile kehtestada Põhjamaade- ülest boikotti. Paratamatult on läänemaailma polit- korrektsus, enesetsensuur ja olemasolevale tingimus- teta alistumine võtnud sellised mõttmed, et tihti pea- le ei olegi totalitaarsed ühiskonnad kõige piiratumad süsteemid.

Kuidas see mõjutab sinu või teie loomingulisi otsu- seid ja esinemisvabadust?

Oleme kogenud piiranguid igal pool ja näiteks Hiina kohalikud organisatorid on palju altimad midagi al- ternatiivset esitama kui mujal, nad tahavadki vastu- voolu ujuda, nad leiavad võimaluse keelatud esitada. Vabas maailmas kardetakse oma ruumide, prestiiži ja poliitkorrektsuse pärast. Tegelik tsensuur on kuski- mujal kui riiklikes süsteemides. Kui ütelda Non Gra- tale näiteks, et tuld ei tohi kasutada, siis see on kindel lüke, kuidas panna meid seda tegema.

Maailm on muutumas, kas oled valmis võimali- keks kultuurilisteks piiranguteks?

Jah, muidugi olen valmis. Alati olen valmis. Kultuuri- lised piirangud on need, mis motiveerivad rohkem te- gutsema. Igasugused piirangud näitavad, et sinu tege- vus on vajalik ja mõõdapääsmatu. Näiteks hiljutised pandeemiapiirangud, mille tõttu loomemajandusini- mesed hakkasid kirema, et nende elu on rikutud, osu- tusid tegelikult kunstnike jaoks väga soodsaks, sest neil oli lõpuks aega mõelda, rahu ja ruumi loomingut teha. Meelelahutajad olid need, keda see pandeemia kõvasti häiris ja piiras, nende tegevus sai hoobi. Loo- vusele see kindlasti piiranguid ei seadnud, vaid pigem andis just rohkem vabadust.

Kunst ja meelelahutus on kaks täiesti erinevat asja. Meelelahutus on see, mille puhul saad täpselt seda, mida ootasid. Kunst on see, kui lähed midagi koge- ma ja saad hoopis muud, midagi, mida ei osanud ette kujutada.

Ma ikkagi usun universaalse inimese kontseptsiooni, see oli ja on ka Academia Non Grata põhiline õppe- programmi eesmärk, et sealt tuleks välja universaal- ne inimene, kes oskab ise hakkama saada, teadvus- tab maailma ja protsesside enda ümber, teeb vaatlusi, analüüsib ja esitab omapoolse nägemuse, struktuuri sellest.

Kunstnik ei ole lihtsalt mingi meedium, keda jumal juhatab, tema kannab teose lõuendile ja rahvas juu- beldab. Mida universaalsem inimene on, seda pare- mini saab ta hakkama ülesannete ja olukordadega, millega ta elus kokku puutub. Lavalised etlemised on selles protsessis ainult kõrvalproduktid. Kunsti kõr- gem eesmärk on pakkuda ühiskonnale alternatiivseid tegutsemismudeleid.

¹ Ära kunagi eelda, et sind kutsutakse tagasi.

UUS EESTI BIIT

V4R1

Äsja leibeli Glitch Please alt kahepoolse singli „Moth / Mellite“ välja andnud Sander Saarmetsa, kes tegutseb artistinime V4R1 all, huvitab, kuidas helid kuulajat kehaliselt mõjutavad.

Sinu alias V4R1 on juba üle kümne aasta vana. Kuidas on see ajas muutunud?

Väliselt on V4R1 küll muutunud. Algas aastatel oli see audiovisuaalne duo koos visuaalkunstnik Virge Loo-ga, kuid nüüd on see sooloprojekt, mis keskendub rohkem muusikalisele väljundile ning on avatud koostööle eri artistidega, näiteks on V4R1 esinenud koos Tallinna Uue Muusika Ansambliga ja töödelnud The Ebertbrothersit. Viimastel aastatel olen leidnud ühise keele videokunstnik Mikk-Mait Kiviga – katsetame ja otsime vastust küsimusele, mida tähendab üleüldse üks elektroonilise muusika kontsert. Üks meelde jääv ülesastumine oli „ERSO V4R1“ kontserdil klubis HALL, kus olen praeguseks juba neli korda esinenud, iga kord eri kuues. Seal toimus ka minu esimene tervenisti modulaarsüntesaatoriga mängitud *live*. Üleminek päris süntesaatoritele ja trummimasinatele on ilmselt teine oluline märksõna. Samas ei ole V4R1 seemmiselt palju muutunud – fookuses on jätkuvalt aja ja ruumi uurimine. Minu jaoks on V4R1 nagu tegelane raamatust, kes tekib ja kaob, ilmudes välja siis, kui tal on midagi uut öelda. See pole pelgalt alias, vaid olemuslik viis muusikat tajuda. V4R1 on liikunud koos minuga eri linnadesse ja kogunud sealt jäädvustusi.

Glitch Please'i leibeli ellukutsuja Karl Korts kirjeldas glitch-muusikat kui mõtteviisi või suhtumist. Kas defineerid enda muusikat kui midagi, mis nihestab või on nihestatud? Kas pead end osaks mingist konkreetsest kogukonnast?

Muusika eksisteerib alati ajavoolus. Üks aspekt, millega V4R1 on alati tegeleenud, on korduste, polüüt-mia ja mikronihete abiga ajataju nihestamine. See ei ole *glitch*-muusika traditsioonilises mõttes, aga seal

Foto: Aron Urb

Küsis **Mariliis Möttöus**

on teatav dissonants, mis võimendab näiliselt fikseeritud struktuuride haprust, nagu maavärina tajumine suurhoones. V4R1 nihestab ja vabastab, tegemata kellelegi liiga. Karl on teinud suurepärase töö, et Glitch Please'i ümber põnevaid ja isepäiseid nihestajaid koondada. Mulle nad meeldivad. Samuti meeldib mulle aeg-ajalt klassikalise muusika uksest sisse astuda. Seal tegutsevad otsapidi ka Eesti Elektroonilise Muusika Seltsi tegelased. Mauno Meesiti ja Grainsy Recordsiga on meil jätkuvalt hea koostöö.

Sinu esimene album oli inspireeritud Taiwani loodusest ja öisest linnakeskkonnast. Mis on olnud EP „Moth / Mellite“ ajendiks?

„Moth / Mellite“ jätkab mõnes mõttes sealt, kus esimene album lõppes. Ma ei nimetaks seda EPks – pigem kahepoolseks singlisk, kus omavahel suhestuvad kaks meeleolult küllaltki vastandlikku lugu. „Moth“ on selline nukram ja tumedam, „Mellite“ seevastu peaaegu ekstaatiline pala. Muide, „Mellite“ sündis edasiarendusena esimesest täismodulaarsest *live set*’ist. Albumi tegemine võib venida väga pikale, mistõttu on vabastav ja värskendav aeg-ajalt uut muusikat välja lasta – muusikat, mis suudab ka ilma albumita eksisteerida. Glitch Please pakkus mulle selle võimaluse ja olen neile väga tänulik. Kahele uuele loole tuleb lähitulevikus kindlasti lisa.

Mis masinatega on see loodud ja mis osutus nende valikul otsustavaks?

Oma installatsioonides oled sa tegelenud mälu, unustamise ja unenägudega ning „Mothi / Mellite'i“ kirjelduses on öeldud, et sa justkui manipuleerid helide kaudu ajaga. Mis sind nende teemade juures huvitab? Kas sul on elektroonilist muusikat luues mõni konkreetne tehnika, et kuulajaid suunata või mõjutada?

Aeg pole muusikas kunagi üheselt tajutatav – olenevalt perspektiivist on see alati kokkusuрутav, venitatav. Mind huvitab, kuidas helid võivad mõjutada kuulajaid ka kehaliselt – kuidas sagedused ei ole ainult kuuldavad, vaid ka füüsiliselt tunnetatavad. Taiwanil elatud aastad ning teistsugune perspektiiv ja kultuurilised eripärad on mõjutanud kindlasti minu lähenemist ajale ja rütmile kui sellisele. Mälestused, nagu rütmidki, näivad olevat midagi väga konkreetset, kuid teisenevad lähemal vaatlusel plastiliseks ja muutuvaks. Just see plastilisus mind paelubki.

Milline on sinu jaoks parim keskkond, kus oma loomingut esitleda?

V4R1 muusika on loodud pigem kontserdi- või installatsiooniformaati kui klassikalise klubikeskkonna jaoks. Ideaalne ruum oleks selline, kus heli ja valgus saab kuulaja endasse mähkida ja hoida teda seal teose lõpuni. Hea helisüsteem ja madal bass on hädavajalikud, ilma selleta V4R1 ellu ei ärka.

Popkultuuriankeet kaardistab ajavaimu ja nähtusi Eesti ning muu maailma kultuuris, öitsegude need siis nurgatagustes või suuremate masside seas. Sel korral hindab popkultuuri hetkeseisu oma käike-nägeva silmaga drägiartist Delfi Oraakel.

POPKULTUURIANKEET DELFI ORAAKEL

Foto: erokogu

Mis uut nähtust või juba olemasoleva taastulekut oled maailma mastaabis viimasel ajal täheldanud?

Inimesed on unustanud, et kiirmood on halb. Kuigi kasutatud rõivaid osetakse ikka, ei ole see enam peavoolutrend nagu viis aastat tagasi. Tehakse rohkem Sheini või H&Mi *haul*'e, riideid kantakse korra ja siis need kaitsud viakse taaskasutusse. Uuskasutuse stangel ja Yagas on liiga palju odavaid rõivaid, mille sil-dil ilutseb kiirmoebrändi nimi. Fakt, et mõjuvõimsad kuulsused, nagu Charli XCX või FKA twigs, teevad nende firmadega koostööd, pi-sendab kiirmoeiga seotud probleeme ka fän-nide silmis.

Mis nähtus domineerib sinu jaoks praegu Eesti kultuuri?

Viimasel ajal olen märganud, kuidas mehed võtavad endiselt vähemusrühpidelt, näiteks naistelt ja kvääridelt ruumi. Keskealsed mehed avaldavad kirjatükke, teeseldes, et auto-riks on noor tüdruk, nagu imelik, on ju? Hete-romehed kasutavad väga julgelt kväärikul-tuuri elemente, esteetikaid ja viitide esmär-giga kõmu tekitada ning tähelepanu pälvida,

mida nende peamiselt hetero ja paiksooline publik pakubki. Samal ajal on kväärikunstni-kud ja -muusikud ikka põlu ja põranda all. Toppelstandardid on ikka alles ja nendest lõi-kavadki kasu mingid basic mehed.

Kelle või mille suur fänn sa oled?

Flotropical! Mis see on? Väga spetsiifiline ja homoseksuaalne meeminurk ja virtuaalne kogukond sotsiaalmeedias. See sai alguse meemist, mis parodeeris AliExpressi reklaa-mis kasutatud karjet, ja sellest on kasvanud välja kultuslik maailm, mis areneb pidevalt. Flotropical on fiktiivne riik, millel on riigi-juhid, naaberriigid ja ajalugu. Loomulikult ka lõpmatu kogus CupcakKe'i remikse. Minu jaoks on selle internetikultuuri killukese pu-hul nii ilus, kuidas sellesse panustavad tuhan-d inimesed, aga nende lood loovad ühise, vägagi loomingulise ja mängulise narratiivi ega õonesta üksteist.

Mis sind praegu popkultuuris kõige rohkem inspireerib või üllatab?

Mind inspireerib, kuidas inimesed teevad si-tast saia! Ajad on nii halvad ja tundub, et kõik

jookseb rappa. Klubid sulgevad uksi, raha pole, keegi ei käi enam väljas. Need risked ajad aga toovadki esile tegusad inimesed. Seda on näha hästi nt Eesti dräagimaastikul. Pedes-trianite dräagimaja ema Xxster küpsetab pi-devalt uusi ja huvitavaid ettevõtmisi, mida meil varem nähtud ei ole, näiteks vabariigi aastapäeva tähistati dräagiõhtusöögiga. Ka minu dräagipere House of KuKo vāntab uusi üritusi. PS! Meil on mai alguses tulemas või-mas kabaree stiilis üritus *wink wink*.

Mis on kõige ootamatum asi, mis on sind popkultuuris viimasel ajal puudutanud?

Kallis, ma olen oraakel. Ma näen kõike ette, ei ole midagi ootamatut siin ilma peal. Aga tegelikult, ajaloolise esteetika nautle-jana istusin suure põnevusega rüperaali taha maha, et vaadata uut ajaloolist sarja „Von Fock“. Olin pettunud, eriti peategelasega seotud valikutes. Kui enamikul naistel on juuksed mingil määral ajastutruudes soengu-tes, siis Maria von Nottbeck kannab lahtisi lokke otse tänapäevaste lokitangide vahelt. Ta võiks sama hästi olla Dyson Airwrapi reklaamnāgu.

■ Küsis **Mariliis Möttöus**

William Basinski. Foto: Caroline Bell

VIHJE

13. aprillil toimuval Dreamscape Festivali kontserdiõhtul esitleb *ambient*-muusika suurnimi William Basinski Niguliste kirikus oma värskemat albumit „September 23rd“. Kauamängiv on Basinski uue sarja „Arcadia Archive“ esimene väljalase ja see on salvestatud 1982. aastal. Külaliseisenejana astub üles Jaapanist pärit muusik Hinako Omori. Vaata lisaks: facebook.com/dreamscape.tln

■ ■ ■ ■ ■

Kuulas Mari Pihl

ERINEVAD ESITAJAD – AVEEN

(Shelter, 2025)

Võrreldes möödunud aastal ilmunud „Mizg'niga“ on Shelteri kollektiivi tänavune „Aveen“ tantsupõrandal suurema otse-koheusega ja flirti mürarikkamast-teravamast tantsuelek-troonikast väljapoole jäävaga on kuuldavalt vähem. Ja kui ta ei ole otse tantsupõrandal, on ta selle kohal või all, tantsijate sees või kaigub tantsijatest tühjaks jäänud saalis.

Ühest küljest võiks ju kogumikku ja selle koostajaid kiita, et 18 artisti loomingust on suudetud panna kokku ühtse selgroo ja helilise narratiiviga tervik, mille võiks omistada ka produt-sentide rühmale. Teisalt, arvestades jällegi, et kaasa teeb 18 artisti, lähevad saundivalikud sel aastal üllatavalt tihti sarnas-esse auku. See võib muidugi olla ka kureerijate teadlik valik.

Kõike seda – *techno*'t, mida võis meiegi pealinnas mõned aas-tad iga nädalavahetus kuulda, natuke leidlikumalt lahendatud (näiteks *screamo*-sämplitega) versiooni sellest ning Lõuna-

Ameerika ja Lõuna-Aafrika Vabariigi trummimustreid – katab ühtlane, olenevalt vaatenurgast vabastav või hoopis ennas-t-imetlev suits, mis tuleb muidu-siseruumides-suitsetada-ei-tohi-aga-siin-tohib-sigaretist. Parematel hetkedel eufooriline, nõrgematel natuke punnitatud ja poosetav.

Rahvusliku ühkustundega võib öelda, et täitsa pimesi kuu-lates tekitasid kõige tugevamalt küsimust „oh, mis lugu see on?“ ja tungi vastust saada kogumiku (peo)lõpluood, mille autoriteks on Ratkiller ja Music For Your Plants.

Samas jääb funktsionaalsus kogumikuna, mis sellises instru-mentaalses elektroonikas on tänu varieeruvusele ehk isegi loogilisem pikk formaat kui album, siiski alles. „Aveen“ loob mingi üldise pildi ja annab kätte omapäi edasiavastamiseks vajalikud niiditsaad, aga juba kogenumatele friikidele võib ülla-tusi natukene väheks jääda.

LAURI LEST – UNDERCURRENTS

(2025)

■ ■ ■ ■ ■

Kuulas Kaspar Viilup

■ ■ ■ ■ ■

suurepärase

■ ■ ■ ■ ■

väga hea

■ ■ ■ ■ ■

hea

■ ■ ■ ■ ■

mittemidagiütle

■ ■ ■ ■ ■

halb

Enne muusikani jõudmist peame rääkima albumite kaanefo-todest. Võime ju öelda, et muusika on kõige olulisem ja kõik muu seal ümber on vaid ballast, aga kuidas oleks digitaalses muusikameres üldse võimalik orienteeruda ilma tähelepanu püüdra graafikata? Minu mitmete viimase aja parimate n-ö suvaleidude taga on just head pildid.

Lauri Lesta uue albumi „Undercurrents“ puhul võib aga al-bumikaas just kahjuks tulla. Ma näen veidi udust džunglit ja see troopika poeb mulle vastu tahtmist pähe. Nüüd ongi nii: puhuge mulle kas või külma tuult näkku, aga mina mõtlen ikka ainult lõputust kleepuvpalavast suvest.

Võib-olla just tänu sellele mõjub album kui taeva piirilt palmi-okste vahelt rippuv pilveräpilaan, mis on saanud mingil ime-kombel selle lopsaka looduse pärisosas. Korraks lööb mul pea selgeks ja ma mõtlen: oota, mis rohelusest me räägime, see on ju puhas kosmoselend, *aurora borealis*, ebamaine-müsti-

lised elektroonilised saundid embavad üksteist empaatilisel. Meil on oma Jessica Prati, Weyes Bloodi, Aldous Hardingu masti tegelane...

Kuigi „Compass“ on väga tekstikeskne, läheb kogu mahv es-masel kuulamisel ikkagi huvitavaid pööride võtvale melodiaa-le, harmooniale, profiidele arranzeringutele, autoriks loo-mulikult küünlavalgel sekretärlaue taga sepitsev Alonette ise. Laulusõnade kohta võib öelda, et need on kunst omaette. Ja kuigi kõik tundub Alonette'i puhul viimase peal, siis näiteks loo „Costume“ lüürikast kumab inimlikku pingestatust (kuid ka eneseteadlikku paratamatust) iseolemise ja näida püüdmise vahel. Kuulsusenarri kostüüm pitsitab. Igatahes. Meisterlikud mõttekäigud ja sõnaseadmised käsikäes tõtlike viisistamistega – see nõuab kuulajalt kõrgendatud tähelepanu. Album avab end nagu iidse tarkused, vastavalt vastuvõtja võimekusele.

■ ■ ■ ■ ■

Neit-Eerik Nestor

line värvide virvarr. Sekund hiljem leian end taas sidistavate lindude ja kiristavate-kuristavate putukate armaada keskelt.

Võiks arvata, et ma hakkam looliks minema, aga Eesti ühe pa-rima helikunstnikuna on Lauri Lest ennekõike ikkagi lavas-taja ning ka „Undercurrentsiga“ võtab ta kuulaja kiirelt enda kontrolli alla: sind raputatakse emotsionaalselt läbi, on hetki, kui otsime õrnimaidki süntesaatorisoinaid, järgmisel mo-mendil seisame otsekui keset helikiirteed, kus meloodiakat-ked sulavad kokku ja voolavad laiali, vahele sähvatab ka mõni ootamatu ja ehmatav basilaviin.

„Undercurrents“ on parimas mõttes ülelaetud album, mida tuleb korduva kuulamisega lahti muukida ning sealt kihte maha võtta. Ma ei ole kindel, kas see meid tõele lähemale viib, aga keda üldse huvitabki muusikas lõplik tõde? Mina kuulen siin tipp-tasemel klubi-*ambient*'i, mille üle võiks õnnelik olla nii Clams Casino, Actress kui ka Arca.

MARGIEELA – ILUS PÄEV SURRA

(Legendaarne, 2025)

margiela uus album on mõõtetelt pigem EP (19 minutit), aga sisu on LP jagu. Taotluslikult morbiidne pealkiri võtab kombel selle lopsaka looduse pärisosas. Korraks lööb mul pea selgeks ja ma mõtlen: oota, mis rohelusest me räägime, see on ju puhas kosmoselend, *aurora borealis*, ebamaine-müsti-

et tahaks kellegi retseptirahustid kõrist alla kallata ja külmu-tatud pitsaga veene nüsidu. Lugu pealkirjaga „kurt cobain“ kõlab nagu aeglase *dub techno*, vokaal peksab täiega üle. Selline *locked in* tulnuka vaib.

Sõnade seisukohalt on temaatika vägagi stabiilne – selleni välja, et laule on keeruline eristada. See ongi albumi ainuke-n nõrk koht – lüürika võiks olla mitmekülgsem. Bittide järgi otsustades võiks võtta šnitti Yung Leanilt, kelle Deschaneli ja jätsikokteilte käsitlev psühheedne *flow* on igihaljas ja igal kuulamisel uus. Probleemi aitab aga lahendada kirju selts-kond, kes albumile oma riimidega isikupära lisab, sh Eik ja Lil Till. Lisaks tuleb kiita räppari hääle kõla – olgugi et igal laulul on ühesugune *autotune*, ei ole see sugugi väsitav; omanäoline ja püsiv vokaali protsessimine on lõppude lõpuks võrdvää-r-ne isikupärase hääletämbriga.

■ ■ ■ ■ ■

Kuulas Mark Alexander Ummelas

KUIDAS RÄÄKIDA TAIMEDEST?

Millal rääkisid viimati taimedest? Selliseid vestlusi võib isegi parima tahtmise korral olla raske pidada, sest sõnavara taimede kirjeldamiseks on etnobotaanikute väitel kokku kuivanud.

Raivo Kalle ja Renata Sõukand

„Aga veel parem on, kui te leiaksite aas-käokinga.” – „Misasja?” – „Aas-käokinga. Teate, see on selline lill, kuidas teile nüüd rääkida, teate, ta on kullerkupust pisut väiksem. Selliste nooljate lehtedega, kannikesekarva õitega. Ja tal on palderjanile väga iseloomulik lõhn.” – „Ah see või? Tean-tean. Kodanise korra ajal ma olin sunnitud ajutiselt töötama karjapoisina.”

See on stseen 1968. aasta filmist „Mehed ei nuta”, kuid samalaadne oleks ideaalne vestlus etnobotaaniku ja kohaliku elaniku vahel. Selle käigus selgus taime rahvapärane nimi ja taime kirjeldati piisavalt detailset, et ta ära tunda. Lisaks nägime filmis ettevalmistusi ravimtaime kasutamiseks, kui kümblustünni vett toodi. Teadlastena võtame välitöödel endale filmis kujutatud vana-härä rolli, kellele abivalmis noor ja tragi kaaslane, s.t kohalik elanik, oma taimekasutuse ettevalmistustööd näitab ja keda ta oma botaanikateadmistega harima hakkab. Etnobotaanikute vaatlemise ja dokumenteerimise võimalikult palju ka taimekasutuse praktikat ja suuname esmapilgul vähetähtsate küsimustega vestlust meile vajalikus suunas.

Taime kirjeldades näitab inimene, et ta tunneb ja teab liiki, millest räägib. Kui inimene teab vaid nime, aga kirjeldada ei oska kohe üldse, siis selle kasutuse juurde märgime välitööpäevikusse alati küsimärgi, mis tähendab, et „pole usaldusväärne”, ja päädib nende andmete kustutamisega. Etnobotaaniku ülesanne on viia inimeste teadmised kokku botaanilise liigiga – võimaluse korral palume kõnealust liiki alati ka looduses näidata. Kui inimene on kuulnud vaid nime, aga taime ennast pole kunagi näinud, siis ei oska ta seda meile ka näidata. Kui inimene suudab aga taime kirjeldada ja nimetab selle määramiseks iseloomulikud tunnused, siis hõiskame samuti: „Ah see või? Tean-tean.” Ja seejärel otsime kaasas olnud tahvlit või telefonist välja pildid eri taimedest, mis kirjeldusele vastavad. Enamasti on sellised määrangud olnud täpsed ja saame viia inimese teadmised kokku taime ladinakeelse nimega. Kui panna üksnes kirja fakt, et „aas-käoking on ravimtaim”, ei anna see ei meile ega ka järgnevatele põlvkondadele mingit sisulist teavet. Arhiivides on sadu, kui mitte tuhandeid selliseid lühikesi hõikeid. Kahju on kümnete ja kümnete kogujate sadadest töötundidest, mis on nende kogumisele kulunud.

Meil pole enam vajadust taimedest rääkida, sest ühiseid töid ja tegemisi, mille käigus oleks vaja taimedega kokku puutuda, on jäänud alles üsna vähe.

Foto: Jüli Prakofjeva

Raivo Kalle on etnobioloog, kes on kogunud rahva käest lugusid taimedest üle paarikümne aasta ja rääkinud taimedest aastaid Kuku raadiosaates „Taimetaip”.

Renata Sõukand on etnobotaanika professor Veneetsias, kes on kogunud lugusid taimedest üle 25 aasta nii kodus kui ka vööril ja rääkinud taimedest nii kunsti- kui ka kirjakeeles.

taimestiku liigirikkuse kadumine meie ümbert – vaadatagu neid rohelisi kõrbi, mida nimetatakse tänapäeval viljapõldudeks. Seal pole enam kohta ühelegi looduslikule lillele. Ja ega põllutöölinegi, kes seda rohelist kõrbe herbitsiididega loob, peagi traktoriroolis olles neid mittekultuurtaimi nägupidi tundma. Kabiinist vaadates on nad talle kõik üks umbrohi.

Saame oma pikaajalisele välitöökogemusele tuginedes öelda, et endisaegsed laialt levinud rahvapärased taimenimed on eestlaste suhtluskeelest nüüdseks ka-

Näid kohtab linnade rohealade niitmata oosides silte, mis kutsuvad üles seal taime märkama. Peatugem känniteel hetkeks ja leidkem aega neid liike ka päriselt vaadelda. Foto: Margus Ansu / Tartu Postimees / Scanpix

dunud. Neid hakati juba 1920ndatel asendama botaanikute loodutega. Eesti botaanikud järgivad taimenimed loomisel ladinakeelsete nimede binaarsust: iga liigi nimi peab kajastama tema perekonda ja liigiepiteeti. Suuri keeli esindavad teadusringkonnad pole rahvuskeelseid nimesid nii jälgalt reguleerinud ja seal on siiani ametlikult lubatud palju rahvapäraseid taimenimesid. Arutelu, kas eesti loodusterminoloogia peab nii jäik olema, on kestnud kaugel üle 50 aasta, aga midagi pole muutunud.¹ Paljudest kirjutistest on läbi jooksnud mõte lubada rahval rääkida taimedest, kuidas tahetakse, sest bioloogid ja botaanikud nimetavad omavahel nagunii taime ladinakeelsete nimedega.² Rõhutatakse ka kultuuriloolist pärandit, mida rahvapärased taimenimed kannavad.³ Oleme ka ise korduvalt eesti rahvakeelsetest taimenimedest kirjutanud ja nende olulisust rõhutanud.⁴

LINGVISTILINE TAIMEPIMEDUS

Kuidas aga hinnata sõnavara, millega taime kirjeldada? Toetusime oma uuringus⁵ juba varem tartlaste hulgas tehtud elektroonilisele ankeetküsitlusele⁶. Palusime nimetada kuni kümme taimeliiki ja kuni kümme looduslikku puuliiki, mida vastajad oluliseks peavad, miks nad neid oluliseks peavad ja kuidas neid lühidalt kirjeldavad. Eldasime, et sellele küsitlusele vastavad inimesed, keda huvitavad taimed ja kes oskavad neid kirjeldada. Ootasime kolmelauselisi kirjeldusi, mis annaksid kõige paremini edasi välimust ja muid tunnuseid nagu aas-käokinga näites.

Kokku nimetati 74 puud, kusjuures vähemalt kümne liiki nimetas 37% vastajatest ja vähem kui viie liigiga piirdus 19%. Rohttaimi nimetati kokku 225, vähe-

malt kümme liiki nimetas 27% vastajatest ja alla viie liigi 26%. See, et eri liiki puid nimetati tunduvalt rohkem kui rohttaimi, on arusaadav, sest puud paistavad oma suurusega silma.

Kuidas aga olid lood taimede ja puude kirjeldamisega? 16% küsitlusel osalenutest jättis vastamata palvele puid kirjeldada, kuid taimede puhul jätsid kirjelduse andmata pea pooled vastajatest. Kõige sagedamini kirjeldati rohttaimi nii, et määramine on võimatu, näiteks „roheline”, „väike”, „pikk”. Kõige rohkem kirjeldati enim

nimetatud puud, milleks oli kask, ja taimedest võõlille. Ülejäänud puude ja taimede kirjeldusi oli vähe.

Artikli retsensendid olid üllatunud, et puudus spetsiifiline laialt levinud botaaniline sõnavara, millega taimede määramistunnuseid kirjeldada. Seda fenomeni võib nimetada lingvistiliseks taimepimeduseks Eesti muidu taimedest hästi teadliku elanikkonna hulgas.⁷ Teadvustagem seda ja hakakem taimedest ka päriselt rääkima.

¹ Raitviir, A. 1975. Lugu kogritsatest ja mõtteid seente-taimede-loomad nimetustest. – Eesti Loodus, nr 1, lk 30–32.

² Ploompuu, T. 1995. Liigi nimi ja teave liigi tundmiseks tema nimes. – Äratundmise teooria. Schola biotheoretica XXI, lk 115–121.

³ Kull, K.; Koppel, A. 1989. Elusolendite rahvuskeelsest nimetamisest. – Eesti Looduseuurijate Seltsi aastaraamat 71, lk 184–193.

⁴ Kalle, R.; Sõukand, R. 2011. Eestikeelsete rahvapäraste taimenimed kategoriseerimine ja selle rakendatavus tänapäeval. – Eesti teaduskeel ja terminikorrastus, lk 24–46. Tallinna Ülikool.

⁵ Kalle, R.; Sõukand, R. 2011. Omanimetus või õige nimetus? Eestlaste ravimtaimetundmise alustest. – Akadeemia, nr 1, lk 62–81.

⁶ Sõukand, R.; Kohv, A.; Prakofjeva, J.; Kuk, T.; Kalle, R. 2024. „Please list your favourite...”: How to measure online plant knowledge as a component of plant awareness. – Plants, People, Planet.

⁷ Kohv, A. 2022. Taimepimedus ning taimede märkamine Tartu linnalooduses. Magistritöö, Eesti Maaülikool.

⁸ Kalle, R.; Sõukand, R. 2013. Wild plants eaten in childhood: a retrospective of Estonia in the 1970s–1990s. – Botanical Journal of the Linnean Society, nr 172, lk 239–253.

FILMI- KRIITIKUTE SULERPOOV 2025: UTOOPIAD JA DÜSTOOPIAD

Sabrina Grdevich Steven Spielbergi filmis „A.I. Artificial Intelligence”, 2001

See tuleb taas – Müürileht kutsub osalema filmikriitikute suleproovil, mis võtab seekord luubi alla **utoopiad ja düstooptiad!**

Filmi valides pole žanrilisi piiranguid ja arvustusele on mõistagi lubatud läheneda loominguliselt. Utoopiad ja düstooptiad võivad rulluda lahti nii minevikus, olevikus kui ka tulevikus. Kas mõni düstoopiline linatões aitaks mõista tänapäeva eriti hästi või ehk on mõni film kujutanud seda, mis saab siis, kui midagi ei muutu? Milliseid utoopiaid me väärima ja vajame? Kahtlemata kerkivad esile kirjutised, kus on teravat argumentatsiooni ja julgeid valikuid ning autori hääle kõlab veenvalt. Pane oma huvitavad mõtted kirja, põhjenda, lihvli arvustus mõnusalt loetavaks ja saada teele!

Ootame lahkesti osalema kõiki, kes pole varem filmikriitikat avaldanud. Arvustus võib olla **kuni 3500 tähemärki** (koos tühikutega) pikk. Tööd tuleb saata e-posti aadressile **filmikriitik@muurileht.ee** hiljemalt **1. maiks**.

Parima arvustuse autorile on Eesti Filmi Instituut pannud välja 500-eurose stipendiumi. Teise koha võitjale pakuvad Kino Sõprus ja Elektriteater tasuta kinokülastusi terveks aastaks. Kolmanda koha pälvinud autorit ootab PÖFFi pass.

Põnevaimad tööd valib välja žürii ja need ilmuvad Müürileht juuninumbris.

Vahedat mõtet ja sulge!

<3500 TM / 01.05.

SISUTURUNDUS

„Trikus-Epidermis”. Foto: press

„Nanosammud – osakeste etteaste”. Foto: press

Tallinn Treff 2025: väljast väike, seest suur

8.–11. mail toimub Tallinna eri mängupai-kades rahvusvaheline visuaalteatريفestival Tallinn Treff. Tänavuse festivali põhimärksõnaks on väikesed vormid, mille kaudu on võimalik jõuda suurte avarusteni.

Esitaks pakub Treff esimest korda eriprogrammi, mille osana sõidavad mitmelt poolt Euroopast kohale autokaravanidest ümber ehitatud väikesed teatrisaalid ehk karavaniteatrid, teiseks toob festival ühte teatrisaali kokku neli rahvusvahelise suurprojekti „Transport” lavastust.

Festivalijuhli **Leino Rei** sõnul on karavaniprogramm täiesti erakordne selle poolest, et karavanietendused kestavad 10–25 minutit, mis tähendab, et neid saab mängida ühes päevas mitu korda. Seetõttu on tänavusel Treffil rekordiliselt palju etendusi – kokku ligi 150. Koostöös Tallinna linnaga luuakse Tornide väljakule eraldi karavaniteatrite ala, mis toob festivali varasemast rohkem linnaelu keskele.

Omaette väikese osa programmist moodustab projekt „Transport”, mille kuuest lavastusest nelja on võimalik Treffil vaadata. „Ehitame Noorsooteatri Ferdinandi saali sellise ala, kus on ülevälja lavastuse lavakujundused, ja etendusi mängitakse vaheldumisi – üks lõpetab, siis väike paus ja teine alustab. Kogu ala on nelja päeva jooksul külastatav ka näitusena,” kirjeldas Rei.

Nagu Tallinn Treffil ikka, leiab programmist lavastusi nii lastele, noortele kui ka täiskasvanuile ning esindatud on kogu visuaalteatri spekter.

Muide, põhjanaabrite „Nanosammud – osakeste etteaste” astub eespool kirjeldatud väikevormide juurest sammu veelgi kaugemale, teaduse ja kunsti piirile ning toob mikroskoobi all nähtavale nanoosakeste põneva salamaailma.

Tallinn Treffi programm: noorsooteater.ee/et/treff/lavastused

ARMASTUSE KABINET LOHAKAS LITS

Kirjutas **Milkgirl373**, pildistas **Kirke Hordo**

Milkgirl373 avab armastuse kabineti toimikud, võtab ette oma eksid, crush'id ja peas loodud armastuslood ning otsib teed nüüdisaegse kohtingu-kultuuri labüridis. Ikka selleks, et teha ruumi uutele ning pakkuda ka teile võimalust olla vähem „XD“ ja rohkem „<3“.

(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)

1 härra küsis mu käest pärast seksikast seksi, kas ma olen nümfomaan. mõtesin, et see on solvav – nagu mul oleks midagi viga, et tahtsin temaga koos olla. me ju veetsime selle õõ koos. sa olid siin vabatahtlikult. liigutasid oma puusi vabatahtlikult. samas, jah, ma va-jasin seda vist rohkem kui sina. olin into it rohkem kui sina.

PS! tänapäeval me tgl't ei kasuta sõna „nümfomaan“. see on cancelled. sa oled cancelled.

(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)(●_●)

viimaste aastate uuringud näitavad, et minu generatsioon – gen z – seksib tunduvalt vähem kui eelnevad põlvkonnad. see on paradoksaalne, sest digiajastu ja vaba suhtumine seksuaalsusesse (blablabla) võiksid ju viia hoopis rohkemate intiimsuheteni. kuid tegelikkus on teine. samas on gen z oma seksuaalsusega avatum kui ükski varasem põlvkond. eri uuringutele toetudes on gen z kõige eksperimenteerivam, kink-friendly'm ja sooliselt voolavam generatsioon ehk nad ei ole lihtsalt vähem seksuaalselt aktiivsed – nad on teistmoodi seksuaalsed.

see teadmine rahustab mind. olen alati tundnud end oma sõprade seas *outsider*'ina – kui statistika ütleb, et gen z seksib vähem, siis mina olen tundnud enda puhul alati vastupidist. mulle meeldib deidida, fantaseerida, veidi inimesi üle seksualiseerida ja üle armuda. nüüd on ka leitud numbrid, mis minu ☆eripära☆ kinnitavad, ja see rahustab mind. mulle meeldib seks ja ma harrastan seda (teile saladuseks jäävas koguses). mulle meeldib uurida, avastada, katsetada. kink pole minu jaoks isegi teema, nagu see pole teema arvatavasti kogu mu generatsiooni jaoks. teemaks on: mis *vibe* sul täna on? *pick your soldier!*

reaalsuses on igasugune seksuaalne tegevus üliinimlik, loomulik, looduslik, aga alati intrigeeriv ja uusi küsimusi püstitav. arvatavasti seepärast, et me kõik oleme erinevad erilised haldjad ♥ „paaritumine“ kui teaduslik ja psühholoogiline nähtus käsitleb käitumisspektrit, mis viib inimesi kokku – flirtimisest üheöösuhete ja abieluni. see on justkui eksperiment, mille eesmärk on leida partner, kellega tekiks klapp, olgu see siis lühikeseks ajaks või terveks eluks. suhted ja abielu on aga struktureeritud – selle sees eksisteerivad kindlad reeglid ja ootused, mida oleme aegade algusest õppinud.

samas, nii nagu ma ei tea, kuidas läheneda biseksuaalina tüdrukutele, kes mulle meeldivad, sest meid on õpetatud ainult meestega flirtima, ei ole mulle õpetatud ka vallaline olemist. siin pole sissetootatud rituaale, ei ole kindlaid etappe, mis tuleb läbi käia, et jõuda teatava tulemuseni. vallaline olemine on *wild west*, kus igaüks seisab isenda eest.

ma kasvasin üles, vaadates „Skinsi“, „Spring Breakersit“ ja „Seksi ja linna“, ning minu seksuaalkasvatus ja praegune avatus on 100% mõjutatud nendest filmidest ja sarjadest, mis suutnud oodata ära aega, millal saaksin olla täiesti *trashed* ja teha hommikul kell 9 *walk of shame*'i. **Tanel Padariga** mullivannis olla. asi polnud isegi selle tegemises, vaid esteetikas. võib-olla ma hakkasingi poiste-

ga magama, et kontsakingades kell 9 hommikul Baltas trammi oodata ja olla veidi rohkem „Seksi ja linna“ Samantha moodi. iu, *take me to NYC, ASAP!*

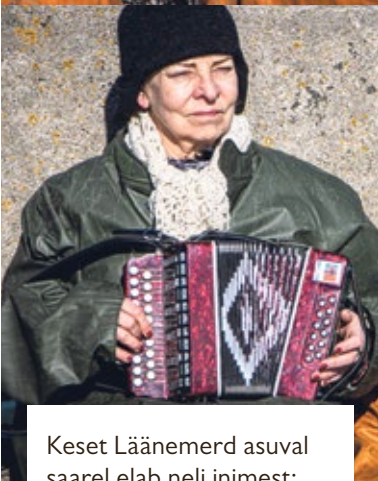
ühel hetkel jõudsin kohta, kus kellegagi deidile minnes võisin viieka vahele panna, et olin oma kaaslase

uusi piire. see on koht, mis eksisteerib ainult ihas – seal pole midagi muud. ei vastutust, ei sügavat kon- takti, ainult hetkeline impuls.

see kõik oli mingi piirini vabastav, aga viimasel ajal olen tundnud ennast üksildasena. lõpuks me ei vaa-

Foto: Maciej Podstawny

Keset Läänemerd asuval saarel elab neli inimest: Hans, Inna, Angela ja Karl. Hans on loonud perele saarest kogu maailma, Angela teab ainult seda, mida Hans on rääkinud, Karl teab rohkem, kui ta välja näitab. Aga mida teab Inna? Vaba Lava psühholoogiline draama „Unistuste saar“ on lugu ellujäämisest, hirmust ja võimust. See on muusikaline rännak unistuste saarele. Dramaturg Andra Teede, lavastaja Maciej Podstawny (POL), lavall Ott Kartau, Ülle Kaljuste, Marten Kuningas ja Maria Liive. Esietendus Narva Vabal Laval 12. aprillil, edaspidi ka Tallinnas ja Tartus. Vaata: [vabalava.ee](#)

03.04. FINITE _JEST.PSD

Anu Jakobsoni isikunäitus „Finite_Jest.psd“ on EKA Välgaleriis avatud 3. aprillist 25. maini. Jakobsoni maalid käsitlevad internetikultuuri, kasutades sümbol-seid kujutisi ja veebis levinud märke. Maalides ajutisi digitaal-seid sümbol-eid toimib kunstnik sarnaselt iidsete tsivilisatsioonide asukatega, kes talletasid hieroglüü-fide ja kiviraiega tollaseid võimumechanisme ja kollektiivset identiteeti. Kuraator Kaisa Maasik, näitus avatud ööpäevaringselt ja iga ilmaga. Infot: [artun.ee/et/eka-naitudes/valigalerii](#)

06.04. SUUR VEND NOORSOOTEATRIS

6. aprillil jõuab Eesti Noorsooteatri lavale Noor-sooteatri ja EMTA lavakunstikooli koostöölavastus, George Orwelli samanimelisel romaanil põhinev „1984“ (noortele ja täiskasvanutele vanuses 15+), lavastajaks Taavi Tõnisson. „1984“ maalib halastama-tu pildi maailmast, kus kõikjalviibiv Suur Vend valvab kodanike iga sammu ning keelab vaba mõtte. Totali-taarse režiimi kammitsais elav Winston Smith otsus-tab töö ja armastuse nimel süsteemi vastu mässata. Laval EMTA lavakunstikooli 32. lennu üliõpilased. Vaata: [noorsooteater.ee](#)

„1984“. Foto: Kalev Lilleorg

11.04. PISTE TEKSTIILID-TEKSTUURID

Põhjala tehase angaarides on võimalik saada 11. aprillil kell 19–22 osa uuest kuumast PISTE moeetendusest, kus astub oma kollektsioonidega üles kümme noort eesti disainerit vanuses 14–19. Selle aasta teemaks on „Tekstiilid/tekstuurid“, mis tähendab, et laval saab usutavasti näha mustreid, kangaid, tekstuure, tekstiile, ülimvärvilisust ja/või neutraalvärvide kihte. Lisaks saab tutvuda õpilasfirmade toodetega ning avatud on teise ringi riideturg. Uuri: [instagram.com/pistemoeshow](#)

12.04. SUHKRUST JA SAVIST JA...?

12. aprillil esietendub Kanuti Gildi SAALis Keithy Kuuspu ja Liisa Saaremäeli „Millest on tehtud väike-sed tüdrukud“. See on Kuuspu ja Saaremäeli koostöö-projektide seeria „Body Slam“ – mis keskendub savi ja naisekeha dialoogi asetamisele, tegeledes kummagi hapruse/tugevusega – kolmas osa. „Millest on tehtud väikesed tüdrukud“ uurib, kas pole tõi, et lõpetamata, ebatäiuslikud ja määratlemata asjad kipuvad paremini vastu pidama. Info ja mängukava: [saal.ee](#)

16.04. VAUHING 2025

16. aprillil algusega kell 19 kuulutab noorte kirjandus-ajakiri Värsk Rõhk Tartus Aparaaditehases asuvas Säsin Stuudios välja 2024. aastal ajakirjas ilmunud tekstide paremiku – laureaadi selguvad kategooria-tes luule, proosa, kriitika ja vaba. Pidulikul sündmusel võtavad sõna muidugi laureaadiid, lisaks esineb kirja-nik ja Värsk Rõhu kolleegiumiliige Carolina Pihelgas ning muusikat teeb Simone Minn. Nominendid jm info: [va.ee](#)

29.04. PRIMA VISTA VALGAS

Nagu ikka, koguneb Prima Vista juba enne maikuist kirjandusfestivali üheks päevaks ka partnerlinnas, mil-leks on tänavu taas Valga. 29. aprillil saab Valga Kul-tuurikeskuses sestap tutvuda läti kirjaniku Andris Kal-nozolsiga, hiljem esitletakse Toomas Kiho luulekogu „Pundinuiad“, endisest luureohvitserist Valgamaa kir-janik Taavi Liias peab aga ettekande sõjast eesti kir-janduses. Lisaks programm lastele, A. Gailiti nimelise novelliauhinna väljakuulutamine, raamatulaat jne. Lähemalt: [kirjandusfestival.tartu.ee](#)

30.04. EBATAVALINE JA NURJATU LOODUS

30. aprillil algusega kell 19 seavad nurjatud jutupauni-kud end sisse Winklisse, et seal produtsendi ja õhtujuhi Cameryn Moore'i toel oma kirklike lugudega metsi-kumatesse või tüünnematesse looduslikesse paikadesse seigelda, sest *smut slam*'i ehk nurjatu jutuvestmisõhtu mikrofoni on sel korral avatud teemal „Loodusröö-mud“. Slämmarina saad jutustada inglise keeles tõesti-sündinud loo, kuulajana puistata anonüümselt südant. Parimatele auhinnad Ulakalt Kaunitarilt. Põhimõtted, piletid jne: [facebook.com/feministeerium](#)

FOTO ELLIOTT ERWITTI MÄNGUD

Kevad töö Fotografskasse fotokunsti korüfee Elliott Erwitti (1928–2023) retrospektiivnäituse „Läbi Elliott Erwitti mänguliste silmade“, mis seikleb läbi fotograa-fi seitsme loomekümnendi. Ligi sajast pildist koosnev suurnäitus esitleb tänavafotograafia meistriklassi ning toob esile Erwitti ainulaadse, elu mänglevat kergust ja vaimukust tabava pildikeele, aga nähtavasti ka oskuse olla „õigel ajal õiges kohas“. Väljapanek jääb avatuks augusti lõpuni. Uuri asja: [tallinn.fotografiska.com](#)

© Elliott Erwitt / Magnum Photos

KUNST TAGAHOovi TAGAHOov

Flo Kasearu isikunäitus „Ainult mitte minu tagahoovis“ on Kai kunstikeskuses avatud 3. augustini. Keskendu-des NIMBY mõtteviisile (*not in my backyard* – mitte minu tagahoovis) uurib Kari Conte kureeritud näitus avaliku ja eraomandi vahelisi suhteid ning julgustab külastajaid süvenema küsimustesse, mis on seotud linnas ja maal toimuva arendustegevuse, üldsuse kaa-samise ja kohalike väärtustega. Näitusel küsib Kase-aru: milline on kogukonna vastustus ühist hüve silmas pidades, kui uued arendused uksele jõuavad? Vaata: [kai.center](#)

Flo Kasearu. Foto: Kalev Lilleorg

KUNST SUBBI TÄIUSED

Olev Subbi (1930–2013) suurejooneline ülevaatenäi-tus „Täiuse poole püüeldes“ (kuraator Eero Epner) ERMis annab ulatusliku sissevaate Eesti 20. sajandi teise poole ühe olulisima maalikunstniku loomingus-se. Kõiki kunstniku olulisemaid perioode ja žanre hõl-maval näitusel on väljas üle 80 maali, sh mälumaas-tikud, aktid, portreed, figuraalkompositsioonid ning abstraktsed teosed. Väljapanekuga tähistatakse Olev Subbi 95. sünniaastapäeva. Info, sh ulatuslik publiku-programm: [erm.ee](#)

GALERII VEEL ÜKS GALERI

Tartus Aparaaditehases avati aprilli alguses veel üks galerii! KETT on nimelt Ajuokse alternatiivsete loo-meinimete kogukonna galerii ja pood, mis toob ühe katuse alla Balti- ja Põhjamaade ning ukraina kunst-nikud. Aga muidugi on sel pidulikul puhul avatud ka esimene grupinäitus „võtame enda mitte liiga tõsiselt võtmist väga tõsiselt“, kuhu on kaasatud kunstnikud Eestist, Lätist, Leedust ja Soomest. Detailsemad asja-olud: [facebook.com/kettgallery](#)

TEATER OLEN MA EETRIS?

Iga päev helistavad kümnend inimesed raadiosse, et väl-jendada oma seisukohti. Soovida õnne. Osaleda dis-kussioonis. Küsida nõu. Olla kuulnud. Olla märgatud. Olla... Ekspeditsiooni „Eeter“ räägib inimese lõputust igatsusest midagi tähendada. Lavastuses kasutatakse katkeid raadio otse-eetrisse tehtud telefonikõnedest. Lavastaja Ringo Ramul, dramaturg Priit Põldma (kes kuuldavasti kuulanud lavastuse tarvis kümneid tunde raadiosaateid „Vox Populi“, „Uudis+“ ja „Õnne-soovid“). Teavet: [ekspeditsioon.com](#)

Foto: enokogu

Kirke Hordo võtab soori-tusäreavuse ette kõik, mis pähe tuleb.

KIRJANDUSFESTIVAL

PRiMA ViSTA

2025

5.–10. mai

RAAMAT KUI PAIK
PAIK KUI RAAMAT

kirjandusfestival.tartu.ee

KIRJANDUSLINN
TARTU

TARTU

